حکومەتی هەرێمی کوردستان
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
زانکۆی سلێمانی
فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکان
سکوڵی زمان

مۆرفۆپراگماتیك لە زمانی کوردیدا

نامەیەکە خوێندکار
هاوسەر نەوزاد فەقێ ئیبراهیم

پێشکەشی ئە نجومەنی سکوڵی زمان/ فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکان لە زانکۆی سلێمانی کردووە،
وەك بەشێك لە پێداویستییەکانی بەدەستهێنانی پلەی ماستەر لە زمانی کوردیدا

بە سەرپەرشتی
پرۆفیسۆر.د.بەکر عومەر عەلی

(٢٧١٤)ی کوردی (٢٠١٤)ی زایینی

مۆرفۆ پراگماتیک
له زمانی کوردیدا

نامەیەکە خوێندکار
هاوسەر نەوزاد فەقێ ئیبراهیم

پێشکەشی ئەنجومەنی سکوڵی زمان/ فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکان لە زانکۆی سلێمانی کردووە،
وەك بەشێك لە پێداویستییەکانی بەدەستهێنانی پلەی ماستەر لە زمانی کوردیدا

بە سەرپەرشتی
پرۆفیسۆر.د.بەکر عومەر عەلی

(٢٧١٤)ی کوردی (٢٠١٤)ی زایینی

ئەم نامەیە بەچاودێری من لە زانکۆی سلێمانی ئامـادەکراوەو بەشـێکە لـە پێویسـتییەکانی پلەی ماستەر لە زمانی کوردیدا.

ناو: پ.د.بەکر عومەر عەلی

ڕۆژ: / / ٢٠١٤

بەپێی ئەو پێشنیازە، ئەم نامەیە پێشکەش بە لیژنەی هەڵسەنگاندن دەکەم.

نـاو: پ.د.بـەکر عومـەر عـەلی

سەرۆکی لیژنەی خوێندنی باڵا

ڕۆژ: / / ٢٠١٤

ئێمە ئەندامانی لیژنەی گفتوگۆو هەڵسەنگاندن، ئەم نامەیەمان خوێندەوە و لەگەڵ خوێندکارەکەدا گفتوگۆمان لەبارەی ناوەڕۆكو لایەنەکانی تری کردو بڕیارماندا، کە شایانی ئەوەیە بە پلەی (   )، بڕوانامەی ماستەری لە زمانی کوردیدا پێ بدرێت.

ناو: پ.ی.د.ئەبوبەکر عومەر قادر
ئەندام
ڕۆژ: ٢٤/ ٨/ ٢٠١٤

ناو: پ.ی.د.صباح رشيد قادر
سەرۆکی لیژنە:
ڕۆژ: ٢٤/ ٨/ ٢٠١٤

ناو: د.شیلان عومەر حسێن
ئەندام:
ڕۆژ: ٢٤/ ٨/ ٢٠١٤

ناو: پ.د.بەکر عومەر عەلی
ئەندامو سەرپەرشت:
ڕۆژ: ٢٤/ ٨/ ٢٠١٤

لەلایەن سکوڵی زمانەوە پەسەند کرا.

ناو:
سەرۆکی سکوڵی زمان
ڕۆژ:

ئەم نامەیە پێشکەشە بە:

- **دایك و باوکی ئازیزم.**
- **هاوسەری خۆشەویستم (سوهام)، جگەرگۆشەکەم (کارۆ).**
- **هەمو دڵسۆزانی زمانی کوردی و زانستخوازان.**

سوپاسنامە

سوپاس و پێزانینم بۆ:

- مامۆستای گەورە و بەڕێزم (پ.ی.د. بەکر عومەر عەلی)، کە بەوپەڕی دڵسۆزییەوە، ئەرکی سەرپەرشتیکردنی نامەکەی گرتە ئەستۆ، زانستیانە ڕێنمایی کردوم و هەمیشە ئامادەی وەڵامدانەوەی پرسیارەکانم بووە، هیوای لەش ساغی و تەمەن درێژی بۆ دەخوازم.
- بەڕێز (د.کاروان عومەر قادر)، کە بەوپەڕی لەخۆبوردوییەوەو بێ سڵەمینەوە هاوکاری و ڕێنمایی کردوم و وەڵامی پرسیارە زانستییەکانی داومەوە.
- بەڕێزان (پ.ی.د.ئەبوبەکر عومر قادر، د.شیلان عومەر، د.ئاڤێستا کەمال) بۆ خەمخۆری و هاوکارییەکانیان.
- هاوڕێی بەڕێزم (د.نەریمان خۆشناو) بۆ هاوکاری کردنم لە پەیداکردن و پێدانی سەرچاوەکاندا.
- هاوڕێی خۆشەویستم(م.ڕەوا کاکەڕەش)، کەپوختەی نامەکەی بۆ زمانی عەرەبی وەرگێڕاو هاوکار بووە، لە وەرگێڕانی هەندێك بابەتی نامەکە، هەروەها بەڕێز(م.خالید عەلی)،کە پوختەی نامەکەی بۆ زمانی ئینگلیزی وەرگێڕا.
- بەڕێز(م.ئەحمەد محەمەد) وخوشك و برا خۆشەویستەکانم (هێدی، هاوکار، هانا)، کە ئەرکی تایپکردنی نامەکەیان گرتە ئەستۆ.
- زانکۆی سلێمانی، فاکەڵتی زمان و زانستە مرۆڤایەتییەکان، سکوڵی زمان، بەشی کوردی، کە بواری خوێندنی ماستەرییان بۆ ڕەخساندین.
- زانکۆی ڕاپەڕین، کتێبخانەی فاکەڵتی پەروەردەی قەڵادزێ. دایك و باوکی ئەو منداڵانەی، کە قسەکردن و وشەکانیان لێ وەرگیراوە. هەروەها هەمو ئەو کەسانەی، کە یارمەتییان داوین ئەگەر بە ڕێنماییەکی بچوکیش بوبێت.

هێماو کورتکراوەکان

((...))	دەقی وەرگیراو وەکوخۆی بەبێ دەستکاریکردن
/	یان
//	نیشانەی فۆنیم لە فۆنۆلۆژی/ واتە دەنگ، دەکەوێتە ناویەوە
{ }	شیکردنەوی دەق و ڕستە، دەکەوێتە ناویەوە
+	کۆ
=	هاوتاو یەکسانە
←	دەبێت بە
AUG	Augmentative زیادکردنی واتا
CT	Coding time کاتی ئاخاوتن
DIM	Diminutive کەمکردنەوەی واتا
I	The principle of Informativeness ڕێسای ڕونکەرەوە
O	Object تەواوکەر
P	لە تیۆری (گرایس)دا بە واتای (واتای ڕەسەنی دەربڕاو)دێت.
Q	لە تیۆری (گرایس)دا بە واتای (واتای بەخشکەیی دەربڕاو)دێت.
Q	The Q principle (hearer – based) (پشتبەستو بە گوێگر)(گوێگر– بنەڕەتە) Q بنەمای
R	The R principle (speaker – based) (ئاخێوەر– بنەڕەتە) R بنەمای
RT	Receiving Time وەرگرتنی ئاخاوتن لەلایەن گوێگرەوە
S	Subject کارا
V	Verb کردار

لیستی زاراوەکان

	ئـ
Conversational	ئاخاوتن
Conversational Implicate	ئاخاوتنی بەخشکەیی دەربڕین
Aphasia	ئەفاژیا
Internet	ئینتەرنێت
	ب
Objects	بابەت
Implicature	بەخشکەیی دەربڕین
Two-place predicate	بەشەکرداری دوو – جێکەوتی
one – place predicate	بەشەکرداری یەك – جێکەوتی
Categorizations	بەکاتە گۆریکردن
Deictic Simultaneity	بەیەکەوە گونجاندنی ڕاستەوخۆ
	پ
cross linguistic	پەڕینەوەی زمانەوانی
Relation	پەیوەندی
Pragma	پراگما
Pragmatics	پڕاگماتیك
Syntactic Pragmatics	پڕاگماتیکی ڕستەیی/ سینتاکتیك پڕاگماتیك

Lexical pragmatics	پراگماتیکی فەرهەنگی/ لێکسیکاڵ پراگماتیك
Printer	پرێنتەر
Systematics	پێڕەوبەندانە
	ت
Concept Narrowing	تەسکبونەوەی چەمك
Grecian View	تێڕوانینەکانی گرایس
	ج
Bilingual	جوتە زمان
	چ
under specification	چەپکە نیشانەیەکی دیاریکراوی واتای فەرهەنگی وشەیەك
Quantity	چەندێنی
Quality	چۆنیەتی
	د
Deictic	دەقی وشە
manner	دروستی
	ڕ
)Syntax(	ڕستەسازی (سینتاکس)
Perspective	ڕوانگەیی / پەیپێبردنانە
case grammar	ڕێزمانی بار و حاڵەت

Cooperative principle	ڕێسای هاریکاریانه
	ز
Since	زانست
Representation Linguistics	زانستی زمانی نواندن
Semiotics	زانستی هێما / سیمۆتیك
Augmentative	زیادکردنی واتا
	س
Semantics	سیمانتیك/ واتاسازی
	ف
Concept Broadening	فراوان بونی چەمك
	ق
Speech	قسە(– کردن)
	ك
Coding time	کاتی ئاخاوتن
patient objective	کار بە سەرداسەپێنراوە
Agenative	کارا
Instrumentive	کارپێکراو
Diminutive	کەمکردنەوەی واتا
Computer	کۆمپیوتەر

Act	کردە
	م
Truth Conditional	مەرجی ڕاستی سیمانتیکی
MorphoPragmatics	پڕاگماتیکی وشەیی/ مۆرفۆپڕاگماتیك
Brain	مێشك
	ن
Sign Content	ناوەرۆكی هێمای زمانی
Person Deixis	نیشانە كەسییەكان
Social Deixis	نیشانە كۆمەڵایەتییەكان
Discourse Deixis	نیشانەكانی دەق – گوتار–
Place Deixis	نیشانەی شوێن
Time Deixis	نیشانەی كات
Semantics Feat True	نیشانەی واتایی
	و
Receiving Time	وەرگرتنی ئاخاوتن لەلایەن گوێگرەوە (كاتی وەرگر)

پێڕست

لاپەڕە	بابەت
	پێشەکی
١	١/٠ ناونیشان و بواری نامەکە
١	٢/٠ هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە
٢	٣/٠ سنوری باسەکە
٢	٤/٠ کەرەستەی نامەکە
٢	٥/٠ ڕێبازی لێکۆڵینەوەی نامەکە
٢	٦/٠ گرفتی نامەکە
٢-٣	٧/٠ بەشەکانی نامەکە
	بەشی یەکەم/ پڕاگماتیك و پڕاگماتیکی ڕستەیی
٤	**١/١) پڕاگماتیك (لێکدانەوەیەکی پێکهاتەییانە)**
٥	١/١-١) زاراوەی پڕاگماتیك
٨	١/١-٢) هۆکارەکانی سەر هەڵدانی پڕاگماتیك
١٠	١/١-٣) پڕاگماتیك (ڕوانین و ڕاڤە)
١٢	١/١-٤) نیشانە پڕاگماتیکیەکان
١٧	**٢/١) پڕاگماتیکی فەرهەنگی(Lexical pragmatics)**
١٧	٢/١-١) ناساندنی پڕاگماتیکی فەرهەنگی
١٨	٢/١-٢) پڕاگماتیکی فەرهەنگی لە ڕوانگەی تیۆری بەخشکەیی دەربڕینی ئاخاوتنەوە

٢١	١/٢-٣) پرۆسەکانی پڕاگماتیکی فەرهەنگی
٢٩	**١/٣) پڕاگماتیکی ڕستەیی Syntactic Pragmatic**
٣٢	١/٣-١) پڕاگماتیکی ڕستەیی و سیمانتیك
٤٠	١/٣-٢) بنەمای پڕاگماتیك لە پرۆسە سینتاکسییەکاندا
٤٣	١/٣-٣) نادیاری و دروستەی ڕستەی پڕاگماتیکی
٤٦	١/٣-٤) پەڕینەوەی زمانەوانی و کاریگەری لەسەر ڕستەی پڕاگماتیکی
٥٠	١/٣-٥) ڕۆڵی ڕستەی سەرسوڕمان و ڕستەی هەست و سۆز دەربڕین لە پڕاگماتیکدا
بەشی دووەم/ پرۆسەی مۆرفۆپڕاگماتیك لە زمانی کوردیدا	
٥٣	**٢/١) مۆرفۆپڕاگماتیك (چەمك و تێڕوانین)**
٥٤	**٢/٢) پرۆسەکانی مۆرفۆپڕاگماتیك**
٥٥	**٢/ ٢-١) زیادکردنی واتا Augmentative)**
٥٦	٢/٢-١-١) مۆرفوپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە دەنگسازیدا (فۆنەتیك وفۆنۆلۆژی)
٦١	٢/٢-١-٢) مۆرفوپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە مۆرفولۆژیدا
٦٢	یەکەم/ مۆرفوپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە مۆرفیمی وشە داڕێژدا
٦٩	دووەم/ مۆرفوپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە مۆرفیمی ڕێزمانیدا
٧٥	٢/٢-١-٣) مۆرفوپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە سینتاکسدا
٨٤	٢/٢-١-٤) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتای سیمانتیك
٨٩	**٢/٢-٢) کەمکردنەوەی واتا Diminutive**
٩٠	٢/٢-٢-١) مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە دەنگسازیدا

٢/٢-٢-٢/ مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە مۆرفۆلۆژیدا	٩٣
٢/٢-٢-٣) مۆرفۆپاگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە سنیتاکسدا	٩٥
٢/ ٢-٢-٤) مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە سیمانتیکدا	١٠٤
بەشی سێیەم: زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپڕاگماتیکییانەی لە ئاخاوتنی گەورەکاندا	
١/٣) چییەتی مۆرفۆپڕاگماتیك لە زمانی قسەکردنی منداڵدا	١٠٨
٣/١-١) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپڕاگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی ناوی مرۆڤە گەورەکاندا	١١٠
٣/١-٢) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپڕاگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی کرداری مرۆڤە گەورەکاندا	١١٨
٣/١-٣) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپڕاگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی جێناوی مرۆڤە گەورەکاندا	١٢١
٣/١-٤) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپڕاگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناوی مرۆڤە گەورەکاندا	١٢٤
٣/١-٥) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپڕاگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵکرداری مرۆڤە گەورەکاندا	١٢٨
٣/١-٦) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپڕاگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی ژمارەی مرۆڤە گەورەکاندا	١٣٠
ئەنجام	١٣٢
سەرچاوەکان	١٣٣
ملخص البحث	١٤٠
Abstract	١٤١

پێشەکی

پێشەکی

١/٠ ناونیشان و بواری نامەکە:

ناونیشانی ئەم نامەیە بۆ(مۆرفۆپراگماتیک لە زمانی کوردیدا) تەرخانکراوە، مەبەستی سەرەکی نامەکە ناساندن و ڕونکردنەوەی واتای پراگماتیکی مۆرفیمە، دواتر پراکتیزە کردنێتی لە ئاستەکانی (فۆنەتیک و فۆنۆلۆژی ، مۆرفۆلۆژی ، سینتاکس ، سیمانتیک)، پاشان لەبەشەکانی ئاخاوتندا.

٢/٠ هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە:

پراگماتیک وەك مۆرفۆلۆژی و سینتاکس و سیمانتیك، بەشێکی زانستی زمانە، بەهۆی ئاخاوتن و دەوروبەرەوە بەشداری دەکات لە شیکردنەوەی ڕەمزە نێردراوە نادیارەکان لە ئاستەکانی زماندا. مۆرفۆلۆژی وەکو ئاستێکی بەربلاو و کاریگەر، پێکهێنەری بەشێکی گرنگی هەڕەمی زمانە.

هەر مۆرفیمێك لە زماندا واتایەکی ڕێزمانی و فەرهەنگی تایبەت بەخۆی هەیە، بەلاّم زۆر جار واتای مۆرفیمە دەربڕاوەکان ناتوانرێت لە واتای فەرهەنگی و ڕێزمانی مۆرفیمەکەوە هەڵبگوازرێت، بەڵکو واتایەکی جیاواز لە واتا بنەڕەتیەکەی دەبەخشێت، کە بەهۆی ئاخاوتن و دەوروبەرەوە ڕون دەبێتەوە، بەمەش پراگماتیك دەچێتە ناواخنی مۆرفیمەوە و لەگەڵیدا بەشدار و هاوبەش دەبێت، لەکاتی ئاخاوتندا بەهۆی زانیاری پێشینە و دەوروبەرەوە واتای پراگماتیکی بە وشەکان دەبەخشێت، واتە وشە لەکاتی ناچالاکی و بونی لە فەرهەنگدا تەنها واتای سیمانتیکی هەیە، بەلاّم ئەو وشەیە (جا مۆرفیمی سەربەخۆ، یان مۆرفیمی ناسەربەخۆ بێت)، کە بەکارهێنرا جگە لە واتا سیمانتیکییەکەی واتایەکی پراگماتیکیشی دەبێت ئەمەش ئەو تایبەتمەندیەیە، کە جیای دەکاتەوە لە مۆرفۆ سینتاکس و مۆرفۆ سیمانتیك.

مۆرفۆپراگماتیك لە وڵاتە پێشکەوتووەکاندا گرنگی پێدراوە و لێکۆڵینەوەی جۆراوجۆری لەبارەوە کراوەو ئەم لێکۆڵینەوانە خراونەتە بەردەستی خوێندەواران.

لەمڕۆدا زمانی کوردی پەرەپێدراوە و خزمەتدەکرێت و لەگەشەسەندنی بەردەوامدایە، بەلاّم تا ئەم ساتەش گەلێك باس و بابەت بۆیان نەلواوە لەم زمانەدا بخرێنە بەر باس و لێکۆڵینەوە لە بواری کارە زمانەوانییەکاندا، مۆرفۆ پراگماتیکیش یەکێکە لەو بابەتە باسنەکراوانە. بۆیە بە ئامانجی نەهێشتنی ئەم کەلێنە زانستییە، بە پێویست زانرا لە چوارچێوەی نامەیەکی زانستیدا واتای پراگماتیکی وشەکان بخرێتە ڕو.

٣/٠ سنوری باسەکە:

ئەم باسە لە چوارچێوەی دیالێکتی کرمانجی ناوەڕاستدا، لە مۆرفۆپراگماتیکی زمانی کوردی دەکۆڵێتەوە.

٤/٠ کەرەستەی نامەکە:

بۆ نوسینی ئەم نامەیە، سود وەرگیراوە لە زمانی ئێستای قسەپێکەران و قسەکردنی منداڵان و زمانی نوسین بەپێی پێویست، لەگەڵ سود وەرگرتن لە هەندێك سەرچاوەی زمانی بیانی وەکو عەرەبی و ئینگلیزی.

٥/٠ ڕێبازی لێکۆڵینەوەی نامەکە:

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە، ڕێبازێکی وەسفی شیکارییە، واتە لەو مۆرفیمانە دەکۆڵێتەوە، کە لە لایەن قسەپێکەرانی زمانی کوردییەوە بەکاردێن و جگە لە واتای فەرهەنگی، واتای پراگماتیکیشیان هەیە.

٦/٠ گرفتی نامەکە:

بۆ لێکۆڵینەوە و نوسینی هەر نامەیەکی ئەکادیمی بێگومان گرفت هەیە، گرفتی سەرەکی ئێمە بریتی بو لە پەیداکردن و گەڕان بەدوای ئەو منداڵانەی، کە تەمەنییان لەسەر و یەك ساڵەوە و خوارەوی پێنج ساڵەوە بو، وەرگرتنی قسە لێیان و کارەکیکردنی ئەو قسانە لە بابەتەکەدا. هەروەها کارەکی کردنی بابەتی مۆرفۆپراگماتیك – کە بابەتێکی تازەیە – لە زمانی کوردیدا گرفتێکی تری نامەکە بو.

٧/٠ بەشەکانی نامەکە:

نامەکە لە پێشەکی و سێ بەش و ئەنجام، پێکهاتووە:

بەشی یەکەم: لەژێر ناونیشانی (پراگماتیك و پراگماتیکی ڕستەیی) خراوەتە ڕو، کە سێ پاری لەخۆ گرتووە: پاری یەکەم: لێکدانەوەیەکی پێکهاتەییانە بۆ پراگماتیك کراوە، لەڕوی چۆنیەتی سەرهەڵدانی پراگماتیك، زاراوەکەی، ڕوانین و ڕاڤە کردنی، نیشانەکانی. پاری دووەم: باس لە (پراگماتیکی فەرهەنگی) کراوە، کە ئامانج لێی، ناساندنی پراگماتیکی فەرهەنگی و پرۆسەکانییەتی،هەروەها پراگماتیکی فەرهەنگی لە ڕوانگەی تیۆری بەخشکەیی دەربڕینی

ئاخاوتنەوە خراوەتە ڕو. لە پاری سێیەمدا (پراگماتیکی ڕستەیی) خراوەتە ڕو، کە تیایدا باس لە: پراگماتیکی ڕستەیی و سیمانتیک، بنەمای پراگماتیک لە پرۆسە سینتاکسییەکاندا، نادیاری و دروستەی ڕستەی پراگماتیکی، پەڕینەوەی زمانەوانی و کاریگەری لەسەر ڕستەی پراگماتیکی، دەکات.

بەشی دووەم: کە ناونراوە بە(پرۆسەی مۆرفۆ پراگماتیک لە زمانی کوردیدا)، پێکدێت لە چەمك و تێڕوانین بۆ مۆرفۆپراگماتیك، پرۆسەکانی مۆرفۆپراگماتیك، کە (زیادکردنی واتا، کەمکردنەوەی واتا) دەگرێتەوە، بۆ تێگەیشتنی زیاتریش لەم لایەنەی لێکۆڵینەوەکە هەوڵدراوە نمونە شیکراوەکان بەپێی ئاستەکانی زمان شیبکرێنەوە، کە زیاتر ئەمانە دەگرێتەوە: (فۆنەتیك و فۆنۆلۆژی، مۆرفۆلۆژی، سینتاکس، سیمانتیك)

بەشی سێیەم: دوابەشەو پراکتیزە کراوە، لە زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپراگماتیکییانەی لە ئاخاوتنی مرۆڤە گەورەکاندا، لە بەشەکانی ئاخاوتندا: (ناو، جێناو، ئاوەڵناو، کردار، ئاوەڵکردار، ژمارە).

پێش کۆتایی، بەچەند خاڵێك ئەنجامەکان خراونەتە ڕو، دواتر سەرچاوە بەکارهاتووەکان و ناو و تەمەنی ئەو منداڵانەی، کە قسەکانییان لێوەرگیراوە بۆ پراکتیزە کردنی بابەتەکە، ڕیزکراون و خراونەتە ڕو، لە کۆتاییشدا پوختەی نامەکە بەهەردو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتە ڕو.

بەشی یەکەم

پڕاگماتیک و پڕاگماتیکی ڕستەیی

بەشی یەکەم

١) پڕاگماتیك و پڕاگماتیکی ڕستەیی

١/١) پڕاگماتیك (لێکدانەوەیەکی پێکهاتەییانە):

پڕاگماتیك وەك نوێنەری ژینگەی نازمانی و ڕەنگدانەوەی ژینگەی زمانی تێیدا بەردەوام وەك پێکهاتەیەکی زمانی خۆی نواندوەو دەنوێنێت. لەمبارەیەوە دەگوترێت ((پڕاگماتیك لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان پێکهاتەی سیستمی هێمایی و بەکارهێنانی لەدەورو بەردا دەکات و پێکەوە لەگەڵ سیمانتیکدا بەشێك لە تیۆری گشتی واتا پێکدەهێنن))[1].

لەناو تیۆری واتادا پڕاگماتیك پسپۆڕییەکی تایبەتی هەیە لە هەڵماڵینی واتای شاراوەدا و ڕۆڵێکی کاریگەر دەبینێت لەتیۆری (زمانی گشتی)، لەبەر ئەوەی کرۆك و بناغەی بابەتی سەرەکی لەخۆ دەگرێت.

پێش ساڵانی (١٩٥٧)، کۆمەڵێك بۆچونی پڕاگماتیکیانەی ئاماژە جیاوازو دور لەیەکتری ، سەبارەت بە پڕاگماتیك هەبووە و بەکارهێنراوە بێئەوەی خوێندنەوەیەکی ئەوتۆی بۆبکرێت. ئەم خوێندنەوانەش بەڕونی لەنوسراوەکانی هەریەکە لەزانایان (فەردنیاند دی سۆسێر) و لەکتێبەکەی (ریچاردن)، بەناوی (ڕەخنەی جێبەجیکاری١٩٢٩)دا دەبینرێت.[2]

توێژینەوە زمانەوانیەکان لەم چەند ساڵانەی دواییدا زۆر جەختیان لەسەر پڕاگماتیك کردۆتەوە. ئەوەش لەدژی بۆچونەکەی چۆمسکی، کە زمانی وەکو ئامرازێکی ڕوت خستبووە ڕو و جیای کردبۆوە لەبەکارهێنەرانی، هەر بۆیەش هەریەکە لە (J.R.searle, H.P.Grice, P.F.Sstrawson, J.L.Austin) هەستان بەڕونکردنەوەی زۆربەی هەرە زۆری چەمکە گرنگە پڕاگماتیکییەکان، کە ڕاستەوخۆ لەفەلسەفەی زمانەوە وەرگیراون.[3]

دوای ئەوەی، کە زانستی زمان لەئەمریکا بەشێوەیەکی فراوان ڕەگی داکوتا بەهەمان شێوازی ئەوروپا، ئەوساکە سەرنج ڕاکێشی و گرنگی بابەتەکانی وای لەپڕاگماتیك کرد، کەسەربەخۆیی خۆی وەرگرێت.

---

1) Stephen C. Levison (2001: 1)

٢) حافظ اسماعیل (٢٠٠١:٦٤).

٣) احمد شفیق (٢٠٠٦).www.wata.cc

هەندێ کتێب لەسەر دەستەواژەی (زانستی پڕاگماتیکی) خراونەتە ڕوو، بەتایبەتی کاتێ دەخرێتە ژێر کۆمەڵێ زانستی ترەوە، بەلاَم لەگەڵ ئەوەشدا ئەم زانستە زۆر فراوانترەو پەیوەندی بەکۆمەڵێ زانستی ترەوە هەیە، هەر ئەمەشە وای کردووە هەندێ جار بەڕێگای جیاوازتر بەکاربهێنرێت، وەك هاوتایەك بۆڕێگاکانی توێژینەوەی هەڵگری ئاماژەیی پڕاگماتیکی نەك هەر لەزانستی زمانی دەق، بەڵکو لەزانستی زمانی کۆمەلاَیەتی و زانستی زمانی دەرونی، یاخود زانستی زمانی نواندن(Representation Linguistics)یشدا[٤]، بەلاَم ئەوەی لێرەدا مەبەستە پڕاگماتیکە.

١-١/١) زاراوەی پڕاگماتیك:

پڕاگماتیك لەوشەی پراگما (pragma)ی گریکییەوە هاتووە، کە لە بنەڕەتدا بەواتای کارکردن، یان پراکتیك (پراکتیزەکردن) دێت. زاراوە تازەکەی پڕاگماتیك (pragmatics) بۆ یەکەمجار لەلایەن فەیلەسوف (چارلز مۆریس- Charles Morris)ەوە لەساڵی ١٩٣٨ بەکارهاتووە، کە لە دوای هەریەکە لە زانایان (لوك و پێرس)، گرنگی بەتازەکردنەوەی زانستی هێما (semiotics)داوە، کتێبێکیشی هەر لەژێر هەمان ناودا بلاَو کردۆتەوە، کە تیایدا زانستی هێمای شیکردۆتەوە.

چارلز مۆریس کتێبەکەی دەکات بە سێ بەشەوە:[٥]

١- بەشی یەکەم / سینتاکس (Syntax):

پەیوەندی هێما بەهێماوەیە، واتە پەیوەندی هێماکان لەنێوان خۆیاندا.

١) کچەکە جوانە.

لێرەدا وەکو لە نمونەی (١)دا دەبینرێت مەبەست پەیوەندی نێوان خودی هێماکان و ئەو هێمایەی، کە وشەی (کچەکە) هەیەتی، لەگەڵ ئەو هێمایەی، کە وشەی(جوانە) هەیەتی لە زماندا و ڕۆڵی هەریەکەیان و چۆنیەتی بەیەکەوە هاتنیان لەڕوی زمانەوانییەوە لە ڕستەدا و کامەیان کارایە و کامەیان کردارەکەیە، کەواتە لێرەدا وەکو تێبینی دەکرێت پەیوەندییە ڕێزمانییەکانی نێوان کەرەستەکانی ڕستەکە مەبەستە.

---

٤) جرهاد هلبش (٢٠٠٧ : ٢٢٤-٢٢٥).

٥) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٧:٢٠١١).

٢- بەشی دووەم / سیمانتیك (Semantics):

بریتییە لەپەیوەندی هێما لەگەڵ هێما بۆکراو، واتە پەیوەندی هێما بەجیهانی ڕاستەقینە و بیرو دیاردەکانی دەرەوە.

٢) بەردەکە فڕێبدە.

لە نمونە (٢)دا، ئەگەر شیکردنەوەیەکی خێرای بۆ بکرێت، لە ڕوی ئەم بەشەوە دەردەکەوێت، کە پەیوەندی (بەرد+ەکە) لەگەڵ (فڕێ+بدە) نییە، واتا پەیوەندی هێماکان نیە لە نێوان خۆیاندا، بەڵکو پەیوەندی ئەم هێما و ڕەمزەی، کەوشەی (بەرد)ەکە هەیەتی، لەگەڵ خودی کەرەستەکە-بەردەکە-یە، واتە پەیوەندی کەرەستەکەیە لەگەڵ ئەو هێمایەی بۆی دانراوە لەلایەن خەڵك و قسەکەرەوە.

کەرەستە ← هێما

= بەرد

بەشی سێیەم / پڕاگماتیك (Pragmatics):

پەیوەندی هێما بەبەکارهێنەرو لێکەوتەکەی. دەبینرێت (مۆریس) پڕاگماتیکی بەواتایەکی فراوان بەکارهێناوە، کە زانستەکانی (بایۆلۆژی، دەرونناسی، زەویناسی، کۆمەڵایەتی و سیاسی و، .. هتد) دەگرێتە خۆ. بۆ نمونە کاتێك دەوترێت:

٣) گیاندارێکی بەبەردبوو.

لێرە لەنمونەی(٣)دا، پەیوەندی زانستی بایۆلۆژییە، لەگەڵ پڕاگماتیکدا، لە نمونەکەدا ئەوە ڕون دەبێتەوە، کە مرۆڤێکە یاخود هەر گیاندارێکی تر، یان هەر کەرەستەیەك، کە لە ئەنجامی گۆڕانی قۆناغەکانی ژیان و تەمەن و هەروەها مانەوەی بۆ کاتێکی زۆر لەسەر زەوی، یاخود لەژێر زەوی بەبەردبووە، ئەم دەستەواژەیە یاخود ئەم زاراوەیە، پەڕیوەتەوە ناو پڕاگماتیك و ئێستا بە واتای تر بەکاردێت لە پڕاگماتیکدا، وەکو لە نمونەکانی (٤)دا دەردەکەوێت:

٤) أ) ئازاد هەمو گیانی بووە بە بەرد.

ب) ئەوە سەیارە بەبەردبووەکەیە.

له (٤أ)دا مەبەست لەوە نییە، کە ئازاد مرۆڤێکە و بۆتە بەرد، بەڵکو مەبەست لەوەیە، کە (ئازاد) لە ئەنجامی تەشەنوجاتەوە جەستەی ڕەق بووە و خۆی بۆ ناجوڵێ، یاخود کارێکی پێسپێردراوە، یان داوای کارێکی لێکراوە و لەبەر تەمبەڵی ئەنجامی نەداوە، یان بەهۆی بینینی ڕوداوێکەوە، یان شتێکەوە توشی شۆك بووە و لەجێی خۆی وەستاوە و قسە ناکات. هەروەکو چۆن لە (٤ب)دا، ئەگەر لە ڕوی پڕاگماتیکەوە شیکردنەوەی بۆ بکرێت، مەبەست ئەوە نییە سەیارەکە هی چەند هەزار ساڵێك لەمەوبەرە و بەبەرد بووە، بەڵکو مەبەست لێی ئەوەیە، کە سەیارەکە کۆنە و هەر کاریش دەکات و بە ڕێگادا دەڕوات.

٥) بەردەکە ڕۆیشت.

لە (٥)دا، ئەگەر لە ڕوی زانستی ڕامیارییەوە ببەسترێتەوە بە پڕاگماتیکەوە، ئەوادەردەکەوێت مەبەست لە خودی بەردەکە نییە،کە ڕۆیشتووە، بەڵکو مەبەست لە کەسێکی سیاسییە، کە زۆر توندڕەو و دڵڕەق و زاڵم و ستەمکار و نەبیستە، وەکو:

٦) أ) پەرلەمانتارە دڵڕەقەکە ڕۆیشت.

ب) سەرکردە دڵڕەقەکە ڕۆیشت.

پ)دادوەرە دڵڕەقەکە ڕۆیشت.

له (٦أ) و (٦ب) و(٦پ)دا، هەریەکە لە (پەرلەمانتار، سەرکردە، دادوەر) خراونەتە جێگای (بەرد)و دڵڕقییان دەردەخات.

٧)دارا زمانی درێژە.

له نمونە (٧)دا، مەبەست لەوە نیە، کە دارا ئەوپارچە گۆشتەی لەناو دەمیدایە و پێی دەگوترێت زمان (درێژ)ە، بەڵکو بەواتایەکی تر دارا زۆرزان و قسەزان و قسە زلە، قسەی لە دەمدا گیر ناخوات و دەمی تەتەڵە ناکات، بەسەر خەڵکیدا زاڵە لە لایەنی ئاخاوتنەوە لەناو کۆمەڵگادا، کەواتە دارا پێگەیەکی کۆمەڵایەتی هەیە ئەویش زمان درێژییە، کە ئەمەش پێگەیەکی نەرێنییە لە کۆمەڵگادا و لە ڕستەی (٧)دا پێگە کۆمەڵایەتییکە بەڕونی دەردەکەوێت.

لەڕاستیدا هەروەکو لە نمونەکانی (٣، ٤، ٥، ٦، ٧)دا دەردەکەوێت، پڕاگماتیك گشت زانستەکان لەخۆ دەگرێت بەپێی بۆچونەکەی (مۆریس).

١/١ – ٢) هۆكارەكانی سەر هەڵدانی پڕاگماتیك:

دوای بەكارهێنانی زاراوەی (Pragmatics) لەلایەن مۆریسەوە، دو بۆچون دەربارەی بواری پڕاگماتیك هاتنە ئاراوە:

١) **بۆچونی فراوان:** هەندێك لە زانایانی وەكو مۆریس بواری پڕاگماتیكیان فراوانكرد. پێیان وابو لایەنی زیندویی هێماكان لەخۆ دەگرێت، واتە گشت ئەو دیاردە دەرونی و بایۆلۆجی و كۆمەڵایەتیانە لەخۆدەگرێت، لەكاتی هەستانی هێما بە ئەركی خۆی ئەمەش بەو واتایەی، كە هەمو زانستەكان دەكات بەیەك و دەیانباتە ناو پڕاگماتیكەوە. ئەم بوارەش زۆر لەوە فراوانتربو لەوەی ئێستا پڕاگماتیك لەخۆی دەگرێت.

٢) **بۆچونی تەسك:** لەكاتێكدا هەندێك لە زانایانی تر، وەك: (كاتز و فۆدەر– Katz & Fodor) وایان ڕوانیوەتە پڕاگماتیك، بوارێكی تەسكترە لەوەی، كە مۆریس و ئەوانی تر بۆیان ڕوانیوە، ئەویش بە پەنابردنە بەر دەوروبەر بۆلێكدانەوەی دیاردە نابەرجەستەییەكان، واتە پڕاگماتیك كورت دەكەنەوە لە خوێندنەوەی ئەو بنەمایانەی،كە حوكم دەكەن بەبەكارهێنانی زمان، بەپێی ئەم بۆچونە، پڕاگماتیك دەبێتە بەشێك لەزمانەوانی، واتە وەكو زانست (since) سەیری ناكرێت[٦].

ئەگەر بەم شێوازە سەیر بكرێت، ئەوا پڕاگماتیك بۆ هەفتاكانی سەدەی بیستەم دەگەڕێتەوەو كۆمەڵێك ناو دێتە ئاراوە، وەكو (سیرێل و ئۆستن و كۆف و... هتد)، كەواتە ئەم زانستە تاڕادەیەكی زۆر نوێیە.

لێرەدا بەكورتی ئاماژە بەهەندێك هۆكاری سەرهەڵدانی ئەم زانستە دەكرێت :

١) سەرەتای حەفتاكانی سەدەی ڕابردوو وا پێویستی دەكرد، كە ئەم زانستە –پڕاگماتیك– بێتە ئاراوە، وەكو كاردانەوەیەك بۆ بیرو ڕاكانی چۆمسكی، چونكە لای وابو زمان دابڕاوە لەكۆمەڵ و پەیوەندی بەدەوروبەرەوە نیە، هەروەها قسەی نمونەی پاك و بێ هەڵەی ڕێزمانی بكرێتە سەرچاوە، دەبێت سنیتاكس دوربێت لەدەوروبەر. هەموو ئەمانەش هۆكارێك بون بۆسەرهەڵدانی بزوتنەوەی پڕاگماتیك[٧].

٢) هۆیەكی تری سەرهەڵدانی پڕاگماتیك، مانەوەی هەندێك دیاردە بوو، كە بەهیچ یەكێك لەزانستەكانی فۆنۆلۆجی و سینتاكس و سیمانتیك لێكنەدەدرانەوە، بۆیە دیاردەكانی وەكو (هێزو ئاواز و گریمانەی پێشینە)، بە سینتاكس (Syntax) ناتوانرێت لێكبدرێتەوە، بەڵكو پڕاگماتیك لێكیان دەداتەوە. هەروەكو لە نمونەكانی (٨)و(٩)دا دەردەكەوێت[٨]:

---

٦) احمد شفیق(٢٠٠٦).www.wata.cc

٧) محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١٢ :١٨٤–١٨٥).

٨) سەرچاوەی پێشو (١٨٥ –١٨٦) .

٨)پەرداخەکە شکا.

لێرەدا هێز، یان سەرتۆپی ڕستەکە ڕۆڵی سەرەکی دەگێڕێت لە دەربڕینی مەبەستی تەواوی ڕستەکە، ئایا ئەو هەواڵەی، کە لەڕستەکەدا مەبەستە (شکا)ندنی پەرداخەکەیە لەلایەن کەسێکەوە، یان خودی (پەرداخ)ە شکاوەکە مەبەستە، لێرەدا ئەوهێز و ئاوازەی قسەکەرلە ڕستەی (٨)دا دەریدەبڕێت، مەبەستی ڕستەکە ڕون دەکاتەوە[٩].

٩) سەیارەکەم کڕی.

لە ڕستەی(٩)دا زانیاری پێشینە هەیە لەبارەی جۆری سەیارەکەوە، واتە پێش ئەوەی، کە قسەکەر ئەو ڕستەیە ئاراستەی گوێگر بکات کردەیەکی ئاخاوتنی پێشوتر هەیە لە نێوانیاندا زانیاری تەواویان هەیە دەربارەی سەیارەیەکە و جۆرەکەی، کە قسەکەر دەیەوێ بیکڕێ و پێشتر لای گوێگر باسی کردووە.

٣) زمانەوانان بۆیان دەرکەوت، بەهۆی ئەوەی وشە تێکەڵ بەکۆنتێکست دەبێت، وەکو خۆی نامێنێتەوە، وا لە سیمانتیک دەکات سنوری نەبێت، بەڵام بە جیاکردنەوەی لە پڕاگماتیک دەتوانرێت سنورێکی بۆدابنرێت[١٠].

١٠) أ) ڕۆیشتی بۆ بازاڕ؟

ب) میوانم هات.

لە نمونەی (١٠ب)دا، دەتوانرێ دو جۆر واتای لێ هەڵبگوازرێت، یەکەمیان واتای سیمانتیکیە، کە گوێگر بە قسەکەر دەڵێت میوانی هەبووە، بەڵام مەبەستی سەرەکی لە (١٠ب)، وەڵامی گوێگرە بۆ قسەکەر، کە بە شێوازێکی پڕاگماتیکییانە تێیبگەیەنێ، چونکە میوانی هاتووە، کاتی نەبوو، یان بۆی نەکراوە بچێت بۆ بازاڕ، کە ئەمەش واتای دووەمی ڕستەکەیە.

٤) کێشەی نێوان زمان و ئەدەب هۆیەکی تری سەرهەڵدانی پڕاگماتیکە، وەکو (خوازە –متیافۆر–، درکە، تەلمیع،...هتد)، ئەمانە کێشەی ئەدەبی نین، بەڵکو زمانین، بۆیە پڕاگماتیک ئەمانە لەناو ئەدەب دێنێتە دەرەوەو بەڕێگای خۆی چارەسەریان دەکات[١١].

---

٩) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی هێز و سەرتۆپی ڕستە، بڕوانە: کاروان عومەر قادر(٢٠٠٨: ٤٥ – ٥٩).

١٠) محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١٠ : ١٤–١٥).

١١) سەرچاوەی پێشو (١٥–١٦).

١١)دارا دەستی پاك نییە.

لە (١١)دا، مەبەستی قسەکەر پیسی و پاکی دەستی (دارا) نییە، بەڵکو (دەستپاك)نەبوونی دارای وەکو میتافۆر بەکارهێناوە لەبری (دزی، خیانەت، بێ متمانەیی، باوەڕ پێنەبون)، کەواتە قسەکەر لەم ڕووەوە (دارا)ی بەدڵنیەو بەکەسێکی دزو نائەمینی دادەنێت.

١٢) شارەوانی بڕیاریدا زەویەکان تاپۆ بکات.

لە (١٢)دا، کاتێك باس لە بڕیاری (شارەوانی)دەکرێت لەلایەن قسەکەرەوە، مەبەست خودی شارەوانی نییە، بەڵکو مەبەست لە کاربەدەست و لێپرسراو و فەرمانبەرەکانی فەرمانگەی شارەوانی و وەزیرەکەیەتی، کە ئەم بڕیارەیان دەرکردووە، واتە لێردا (شارەوانی) وەکو ئیدیەم بەکارهاتووە.

١/١ – ٣) پڕاگماتیك (ڕوانین و ڕاڤە):

پڕاگماتیك چۆنیەتی دارشتنی واتایە لە دەوروبەردا، واتە چۆنیەتی بەکارهێنانی زمانە لەدەوروبەردا. لەچاو ئاستەکانی تری زماندا ئاستێکی تازەیە، هەربۆیەش چەندین پێناسە و ڕوانینی جیاوازی بۆکراوە، کە لێرەدا هەوڵدەدرێت گرنگترینییان بخرێنە ڕو:

ڕوانینی یەکەم: ((یەکەم جار باس لەواتا دەکرێت، بەواتایەکی تر پڕاگماتیك پەیوەستە بەکۆنتێکستەوە، یان بریتییە لەزانستی بەکارهێنانی هێماکان، یاخود زانستی زمانی کارەکییە))[١٢].

کەواتە لێرەدا بەپێی ئەم پێناسەیە پڕاگماتیك بەشێکە لەواتا، بەڵام پەیوەست بەکۆنتێکستەوە، هەروەها یاریکردنە بەهێماکان لە بەکارهێنانیاندا لەگەڵ دەوروبەر، ئەمە جگە لەوەی پڕاگماتیك پەیوەستە بەپراکتیزەکردن لەکاتی بەکارهێنانی زمان و کارکردن تیایدا، واتە پڕاگماتیك پرۆسەیەکی پراکتیکیە.

بۆ تێگەیشتنی زیاتر لە ڕوانینی یەکەم، بڕوانە نمونەی(١٣):

١٣) زۆرت گوت.

١٢) أنجلينا لينكه و ئەوانی تر(٢٠١٢:٤٢١).

لێرەدا ئەگەر پراگماتیکیانە سەیری ئەم ڕستەیە بکرێت، بریتییە لەڕستەیەکی فەرماندان، چونکە مەبەست لێی: بێدەنگ کردنی بەرامبەرە واتە قسەکەر دەڵێت:}(بێدەنگ بە)، یان (قسەمەکە)، (ئەوەندە مەڵێ)، یاخود(بەسە زۆر بڵێیی){.

ڕوانینی دووەم: ((پراگماتیك ئامرازێکە بۆدەرخستنی ڕاستی واتای هەندێ نوسراو، کەلەڕوی سیمانتیکەوە تەواو نیە، یاخود واتایەکی جیاواز دەبەخشێ لەوەی کەهەیە.)) [١٣]

بۆنمونە کاتێك سەیری تابلۆی ڕێکلامی سەر مارکێتێك یان دوکانێك دەکرێت، نوسراوە (فرۆشگای منداڵان). دەزانرێت، کە ئەم فرۆشگایە بۆ فرۆشتنی منداڵ نیە، بەڵکو مانا شاراوەکەی مەبەستە، کە بۆفرۆشتنی کەلوپەل و پێداویستی جلوبەرگی منداڵانە.

کەواتە لێرەدا دەتوانرێت بگوترێت: پراگماتیك تەواوکەری گشت لایەنەکانی واتایە،کە سیمانتیك ناتوانێت کاملیان بکات یاخود بیانگرێتەخۆی.

ڕوانینی سێیەم: پراگماتیك، لەسەر بونیادی ئاڵوگۆڕکردنی نێوان واتای ڕستەو واتای تایبەتمەند دەبێت و سەبارەت بەواتای درکاوەکان توێژینەوە ئەنجام دەدات.

جا بەپێی ئەم پێناسەیە، درکاو بەکاردەهێنرێت بەو واتایەی، کە (بار–هیلرBar-Hiller) ئاماژەی بۆدەکات، بەو پێیەی، کە ڕستەیەك (لەهەندێك حاڵەتدا زنجیرەیەك یان کۆمەڵە ڕستەیەك پێکدەهێنن)، کە پەیوەستن بەڕێچکەیەکی تایبەتەوەو ئەمانەش پەیوەستن بەبابەتی ڕستە درکاوەکە، یان کۆمەڵە ڕستەکەی ناوی [١٤].

کەواتە دەتوانرێت بگوترێت، پراگماتیك ئاماژە بەو توانا و چالاکی و هونەرە زمانییە کۆمەڵایەتییە دەکات، کە لە پەیوەندییەکانی ژیانی ڕۆژانەدا لەگەڵ کەسانی تر بەکاردێت، کە (چی دەگوترێت؟ چۆن دەگوترێت؟)، یاخود ئەگەر پێویست بکات بەکارهێنانی زمانی ئاماژەش دەگرێتەوە.

توانا و چالاکی و زانینی دەربڕین و ئاماژە، پێویستییەکی زیندووە بۆ پراگماتیك، بۆئەوەی لەم ڕێگەیەوە بتوانرێت بۆچونە کەسییەکان و هەستەکان و فکرەکان بگەیەنرێت.

---

١٣) Andrew More (2001:1)

١٤) سەلام ناوخۆش.نەریمان خۆشناو (٢٠١٠ : ٣٧١ – ٣٧٢).

١/١– ٤) نیشانە پڕاگماتیکییەکان:

کاتێك پڕاگماتیك بەهۆی دەوروبەرەوە، کات و شوێن و کەسەکان و ئاکارە کۆمەڵایەتیەکان، بەهۆی کۆمەڵە وشەیەکەوە یاخود بەشەکانی ئاخاوتنەوە ڕوندەکاتەوە و دیارییاندەکات، ئەوا ئەو وشانە، یاخود ئەو بەشە ئاخاوتنانە، دەبن بە نیشانەی پڕاگماتیکی، وەکو:

١٤) ئەوەیە نان!

ئەگەر سەیری نمونەی(١٤) بکرێت، واتا سینتاکسیەکە تەنها ئاماژە بەنانەکە دەدات، بەڵام ئەمە واتاکەی تەواو ناکات، بەڵکو مەبەستی نیشانە پڕاگماتیکیەکەیە، بەهۆی کۆنتێکستەوەو ئاگاداربون لەگفتوگۆو زانیاری پێشینە دەتوانرێت بگوترێت، کە ڕستەکە چەند مانایەکی شاراوەی تێدایە، بەهۆی نیشانە کەسیەکەوە،وەکو لە (١٥أ)و(١٥ب)دا ڕونکراوەتەوە:

١٥) أ) ئەوە نانێکی باشە.

ب) ئەوە خواردنێکی خۆشە.

کەواتە ڕون دەبێتەوە، ئاگاداربون لەشوێنی گوتن و کەسی بوێژو کاتی گوتنەکەو بوارە کۆمەڵایەتییەکەیی و دەقی گوتنەکە، واتای تەواوی پێ دەبەخشن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە کەرستەکان، وەکو نیشانەی پڕاگماتیکی بەکارهێنراون، هەربۆیە دەگوترێت:((بەبێ ئاگاداربوون لە چوارچێوەی ئەو وتنە، واتە لەکاتی وتن و بۆنەکەی و شوێنی وتنەکە و هاوبەشەکانی وتنەکە، ئەو کەرستانە واتای تەواو ناگەیەنن. ئەمەش هۆی ئەوەیە، کە ئەو کەرەستانە وەك نیشانەی پڕاگماتیکی بەکارهێنراون))[(١٥)]، لە ڕاستیدا نیشانە پڕاگماتیکییەکان، بەپێی واتا، هەروەکو (هۆگر مەحمود فەرەج) لە نامەی دکتۆراکەیدا ئاماژەی پێکردووە بریتین لە:(نیشانە کەسییەکان، نیشانەکانی شوێن، نیشانەکانی کات، نیشانە کۆمەڵایەتییەکان، نیشانەکانی دەق) کە لێرەدا ئاماژەیان پێدەکرێت:

١) نیشانە کەسییەکان (Person Deixis):

ڕۆڵی هاوبەشەکانی ئاخاوتن لەبارێکدا دیاری دەکەن و کەسی قسەکەرو کەسی گوێگرو کەسی نائامادەی تێدایە، دەبێت ئەوەش بزانرێت، کە کەسەکان دەورەکانیان –ڕۆڵەکانیان– دەگۆڕنەوە، لەڕاستیدا نیشانە کەسییەکان هەریەکە لە((جێناوەکانی ئاماژەکردن، جێناوەکان(چ سەربەخۆ و چ لکاو)، ناوی تایبەت، ناوی خزمایەتی، نازناو))[(١٦)] دەگرێتەوەو((بەپێی دەوروبەر، هەرجارەی بۆ کەسێك

---

١٥) هۆگر مەحمود فەرەج (٢٠٠٠ : ٦).

١٦) سەرچاوەی پێشو (٧).

یان ڕوداوێك یان شتێك دەگەڕێنەوە. واتە بەپێی (کەس و کات و شوێن)ی گوتن، واتایان دەگۆڕێت و بەبێ دەوروبەر، واتایەکی ڕون و دیاریکراویان نابێت)) [١٧].

هەروەها نیشانە کەسییەکان دوو بەکارهێنانیان هەیە، کە ئەوانیش (ئاماژەیی ونائاماژەیین)، هەروەکو ئاماژەیان پێکراوە، کە قسەکەرو گوێگرو نائامادە هەیە، بەڵام هەندێجاریش کەسێکی تر دێتە ناوەوە ئەویش گوێهەڵخەری پێدەوترێت[١٨].

١٦) کچەکە هاتە ژورەوە.

لە نمونە (١٦)دا، (کچەکە) ناوێکی گشتیە و بۆ ئاماژە بەکارهاتووە.

١٧) خاڵۆزاکەت ڕۆیشت.

لە نمونە (١٧)دا، بەبێ بەکارهێنانی جێناوی ئاماژە، بەهۆی بەکارهێنانی ناوی خزمایەتییەوە جۆرێکی نیشانە پڕاگماتیکییەکانی تێدا بەکارهاتووە، کە قسەکەر ئاماژە بۆ (خاڵۆزا)ی گوێگر دەکات.

٢) نیشانەی کات(Time Deixis):

بۆئەوەی تێگەیشتنێکی قوڵ بۆ ئەو ئەسپێکتەی نیشانە هەبێت، پێویستە تێگەیشتنێکی باش هەبێت بۆسیمانتیکی ڕێکخراو لەماوەو کات بەگشتی. وەکو هەمو ئەسپێکتەکانی تری نیشانە، نیشانەی کات (ئەسپێکتەکانی کات) وەکو سەرچاوەیەکی گرنگ ڕۆڵ دەبینن و بەشداری دەکەن لەپڕاگماتیکدا.

گرنگە جیاوازی بکرێت لەنێوان کاتی ئاخاوتن (Coding time) و –کەبە (CT) ناسراوە– وەرگرتنی ئاخاوتنەکە لەلایەن گوێگرەوە (Receiving Time) یاخود (Reception Time) –کەبە (RT) ناسراوە–[١٩]. دەبێت ئەوەش بزانرێت، کە ئەوکاتەی لەلای قسەکەر بەرهەمدێت، ئێستاییە–ئێستا لەخۆدەگرێت–.

هەروەکو ئاماژەی پێدرا، لەکاتی زانراوی –ناسراوی– ئاخاوتندا وا دادەنرێت، کە سەنتەری ڕاستەوخۆ نیشانەی جیاکەرەوە لەخۆناگرێت، ئەوکاتەش (CT) و (RT) هاوتا دەبن، ئەوحاڵەتەش ناونراوە: (Deictic Simultaneity)، واتە بەیەکەوە گونجانی ڕاستەوخۆ، یان (هاوکاتبوونی واتای

---

١٧) هۆگر مەحمود فەرەج (٢٠٠٠ : ٧).

١٨) محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١٢: ١٩٩ – ٢٠٠).

١٩) Stephen C.Levinson (1983:73)

سیاقی وشه)[٢٠]، بەلآم دەبێت ئەوەش لەبیرنەکرێت، کە (د.منذر) سەرباری (CT) و (RT) دەڵێت: ((کاتێکی سێیەمیش هەیە، کە بەدەوروبەری ئەم جۆرە ئاخاوتنەوەیەو لە پێویستییەکانی دەژمێررێت، کە ئەویش کاتی دەوروبەرە.بیریش بۆ ئەوە دەچێت کە قسەمان لەبارەی ئەم کاتەوە،کە ئاماژە بۆئەوە دەکات بەشتێکی نازمانییەوە بەستراوە، کە لەدەوروبەرەوەبۆ زمان زیاد دەکرێت، بەلآم ئەو دەوروبەرەی لەم بوارە پراگماتیکییەی ئاخاوتندا مەبەستمانە، ئەوەبێت، کە بریتییە لە بنیاتێکی زمانی و کۆمەڵێك پەیوەندی، کە ئاخاوتن خۆی تیادا خاڵی دەکاتەوە. بەپێی ئەم واتایەش کات شێوەیەکی زمانییە و ئاخاوتن دەیخولقێنێت لە پێناوی ئەوەی، کە دەیلێت، نەك لەچی دەدوێت. لەبەرئەوە ئەم کاتی سێیەمەش وەك یەکەمیان، کاتێکە بەدەوری ئاخاوتنەکەوە و تایبەتێتییەکی پێدەدات، بەوەی دەوروبەرێکە و لەبنیاتنانیدا وەك واتا هاوبەشی دەکات))[٢١].

١٨) ئەمڕۆ، کاتێك چوم بۆ زانکۆ، دارام بینی.

لە (١٨)دا، نیشانەی کات (ئەمڕۆ) و (کە) دەبینرێت، لە کاتێکدا، کە (ئەمڕۆ)ش لابرێت ئەوا نیشانەی کاتەکە(کە) هەر دەمێنێتەوە، بەلآم ئەوەی ڕون نییە، کاتە دەستنیشانکراوەکەیە، ئایا دوێنێ یا ئەمڕۆ بووە؟ کەواتە ئەوەی ڕونە مانەوەی نیشانەی کاتەکەیە، هەروەکو لە نمونە (١٩)دا دەردەکەوێ:

١٩) کە چوم بۆ زانکۆ، دارام بینی.

٣) **نیشانەی شوێن** (**Place Deixis**):

ئەوکەرەستە زمانی و نازمانی نیشانانەن، کەبەشێوازێکی بەخشکەیی دەربڕینانە، یاخود بە ڕاشکاوانە لەکردەی گەیاندندا لەژێر بارو یارمەتی دەوروبەرو ئاخاوتن دەبنە هێماو نیشانە بۆگەیاندنی چەمکی ئەو شوێنەی، کە قسەکەر مەبەستێتی بیگەیەنێت[٢٢].

چوارجۆر شوێنی بنچینەیی هەیە، بۆجیاکردنەوە وناسینەوەی نیشانەی شوێن، کە ڕۆڵی بەشداربوان دەستنیشان دەکات :

١- شوێنی نزیك لەقسەکەر.
٢- شوێنی نزیك لەگوێگر.

---

٢٠) Stephen C.Levinson (1983:73)

٢١) هۆگر مەحمود فەرەج (٢٠٠٠: ٩٣).

٢٢) قەیس کاکل (١٩٩٥: ٤٠).

٣– شوێنی نزیك لەجەماوەر.

٤– شوێنی نزیك لەكەسێك، كە هیچ كام لەخاڵەكانی پێشو ناگرێتەوە.[٢٣]

٢٠) أ) لە دیوەخانەكەی خۆمان دانیشتوم.

ب) هەستە برۆ بۆبازاڕ.

پ) هاوڵاتیانی خۆشەویست، دەتوانن بچنە سەر سندوقەكانی دەنگدان.

ت) پێی بڵێ: با بڕوات بۆ ماڵی خۆیان.

ئەگەر لە(٢٠أ) بڕوانرێت، دەتوانرێت بگوترێت، كە ئەم ڕستەیە ئاماژەیە بۆ شوێنێك، نزیكە لە قسەكەرەوە ئەویش (دیوەخان)ی ماڵی خۆیانە و تیایدا دانیشتووە، بەڵام لە (٢٠ب)دا، شوێنی ئاماژە پێكراو نزیكە لە گوێگر، هەروەكو چۆن لە (٢٠پ)دا، شوێنی ئاماژە پێكراو نزیكە لە جەماوەر، بەڵام ئەوەی، كە لە(٢٠ت)دا دیارە ئەوەیە، كە شوێنی ئاماژەپێكراو نەلە قسەكەر و نە لەگوێگر و نە لە جەماوەر نزیك نییە، بەڵكو ئاماژەیە بۆ شوێنێك، كە لە كەسێكەوە نزیكە ئاگاداری ئاخاوتنی نێوان قسەكەر و گوێگر نییە، بەڵكو دواتر ئاگادار دەكرێتەوە.

٤) نیشانە كۆمەڵایەتییەكان(Social Deixis):

نیشانە كۆمەڵایەتییەكان، پلەو پایەی قسەكەرو چین و توێژو ئاستی ڕۆشنبیری و پیشەو ڕەگەزو تەمەن و باری خزمایەتی و دور و نزیكی و یەكسانی و نا یەكسانی، لەگەڵ گوێگردا لەچوارچێوە كۆمەڵایەتییە زمانییەكەدا بەپێی دەوروبەر دیاریدەكەن، بەپێی هەل و مەرجە نابەرامبەرییەكانی دەسەڵات و هاوكاری لەڕێی گوتنەوە[٢٤].

بڵاوترین نیشانە كۆمەڵایەتییەكان، جێناوە كەسییەكان و ناوی تایبەتی و نازناو و ئەو وشانەی، كە خزمایەتی و ڕێزلێنان پیشان دەدەن (دكتۆر، مامۆستا، پرۆفیسۆر، مامە، خاڵە.... هتد)، هەروەها ئامرازەكانی بانگكردن (كاكە، برا، دادە...هتد)[٢٥].

---

٢٣) ئاڤێستا كەمال مەحمود (٢٠٠٩ :٣٤).

٢٤) بڕوانە:هۆگر مەحمود فەرەج (٢٠٠٠: ١٤٠ – ١٨٣)

٢٥) محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١٢: ٢٠٣ – ٢٠٤)

٢١) + جەنابی دکتۆر چۆنیت؟

– باشم،تۆ چۆنیت مامۆستا گیان؟

+ سوپاس بۆ خوا منیش باشم.

هەروەکو لە (٢١)دا، دەردەکەوێ ئاخاوتنی نێوان دوکەسە، کە تیایدا ئاماژە دەکرێت بە وشەکانی رێزلێنان و پایەی کۆمەلأیەتی نێوان کەسی قسەکەر و کەسی گوێگر.

٥) نیشانەکانی دەق – گوتار– (**Discourse Deixis**):

بەوخالە –چەقە– دەگوترێت، کە گوتەکەی بەتەواوەتی تێدا دێتە بەرهەم لەلایەن قسەکەرەوە، تیایدا هەردو نیشانەی (کات و شوێن) کاردەکەن، هەروەها بەپێی مەبەست و کەسی قسەکەر نیشانە کۆمەلأیەتیەکانیش بەکاردەهێنرێن[٢٦]. یان دەتوانرێت بگوترێت، کە نیشانەکانی دەق ((ئەو نیشانانەن، کە ئاماژە بۆ ئەو بەشەی تێکست(دەق) دەکەن، کە گوتنەکەی تێدایە، یان ئاماژە بۆ پەیوەندی نێوان گوتنێك و دەقەکەی دەور و بەری دەکات، دەق، هەر دەقی نووسین ناگرێتەوە، گفتوگۆی نێوان دوو کەس هەرپێی دەگوترێت دەق، لەبەرئەوەی دەق بە تێپەربوونی کات ئاشکرا دەبێ، کارێکی ئاساییە کە ئاوەلکارەکانی کات نیشانە بن بۆ دەق))[٢٧]، هەروەکو لە نمونە (٢٢)دا، رونکراوەتەوە:

٢٢) شەوی پێشو ئامۆزاکەتم بینی.

لە نمونەی(٢٢)دا، ئاوەلکاری کاتی (پێشو) ئاماژەیە بۆ نیشانەی دەق.

ئەوەی، کە گرنگەو لێرەدا رونە ئەوەیە، کە پراگماتیك زیاتر گرنگی بەدەربڕاو دەدات وەك نوسین، چونکە ئەگەر سەیربکرێت، مرۆڤ سەرەتا گوتاری هەبووە، نەك نوسین، هەروەها مندالێ یەکەم جار قسەدەکات، ئینجا بەپێی تێپەربونی کات و خوێندنی فۆنیمەکانی زمان فێری نوسین دەبێت.

مرۆڤیش بەگشتی یەکتر دواندنی زۆرترە وەك لەنوسین، هەربۆیە ئەم زانستەش (Pragmatics) گرنگی بەگوفتار داوە زیاتر لەنوسین. بەلأم ئەوە بەلگە نیە بۆ ئەوەی، کە پراگماتیك ناتوانێت شیکردنەوەی پراگماتیکیانە بۆ دەقی نوسراو، بکات. بەلکو پراگماتیکیش وەکو بەشەکانی تری ئاخاوتن توانای شیکردنەوەی دەقی نوسراوی هەیە، هەروەکو چۆن دەقی گوتراو شیدەکاتەوە، چونکە ئەو دەقە نوسراوە لەوانەیە نوسسینەوەی هەمان دەقی گوتراو بێت، کە ئاخاوتنی لەسەر کراوەو

---

٢٦) ئاڤێستا کەمال مەحمود (٢٠٠٩: ٣٧ – ٣٨)

٢٧) محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١٢: ٢٠٦).

گفتوگۆی تێدا بەئەنجام گەیەنراوە، بەڵام ئەوەش هەموی پەیوەستە بە زانیاری پێشینە و دەوروبەری گوتن، دەربارەی دەقی دەربڕاو و نوسراو لەلایەن قسەکەر و گوێگرەوە.

٢/١) پڕاگماتیکی فەرهەنگی(Lexical pragmatics)

٢/١-١) ناساندنی پڕاگماتیکی فەرهەنگی:

ئەو کێڵگە توێژینەوەیە، کە هەوڵدەدات قورساییەکی بابەتی و شیکردنەوە بۆ دیاردە ڕاستەقینەکان بداتە دەست، کە پەیوەندی هەیە بە چەپکە نیشانەیەکی دیاریکراوی کەرەستە فەرهەنگییەکان(underspecification)، ئەو حاڵەتانە لەخاڵێکدا کۆ دەبنەوە، کە تایبەتمەندی پڕاگماتیکیان تێدایەو واتای تەواو دەبەخشن[٢٨]. یاخود دەتوانرێت بگوترێت ڕێبازێکە واتا بەیەکەوە بەستراوەکان کۆدەکاتەوە لەگەڵ میکانزمی گشتی لە ئاخاوتنی بەخشکەیی دەربڕاو.

مەبەست لە پڕاگماتیکی فەرهەنگی بەدەستخستنی هەژمارێکی ئاشکرایە، لە شیکردنەوەی قسە بەشێوازێکی دیارتر (ئاشکراتر)، ئەو هەژمارەی کە هەیەتی، بۆ ڕونکردنەوەی ئەوەی چۆن دەکرێت لێڵی واتایی بدۆزرێتەوە؟ چۆن دەربڕینی واتای دەقی وشە(deictic) بەکاربهێنرێت؟ هەروەها چۆن پێشبینی ئەگەرەکان بکرێت و دیاردەکانیش چ ڕۆڵێکیان گێڕاوە؟ چۆن دەکرێت ئاخاوتنە بە خشکەییە دەربڕینەکان ئەنجام بدرێت؟ چۆن پارچەکانی ڕستەو قسەی نارێزمانی شیدەکرێنەوە؟ چۆن مامەڵە لەگەڵ زانیاری و دەوروبەری فەرهەنگیدا دەکرێت[٢٩]؟ لەزۆربەی حاڵەتەکاندا ڕاڕایی و دودڵی لەکێشەی واتاکان سود لەپڕاگماتیك دەبینرێت، بەواتا پڕاگماتیکی فەرهەنگی بریتییە لە بڕەودان بەهەستێکی زیندو و چالاك هەمبەر بەهەر کێشەیەك، کە دەکرێت بیگرێتە خۆی بۆشیکردنەوەی هەندێ تایبەتمەندی بیرۆکەی دروستی پڕاگماتیکی فەرهەنگی،کە دەبێتە چۆنیەتی شیکردنەوەی بەشێك لە تیۆرییەکە، وەکو بیرۆکەیەکی وابەستە بە هەژمارەکەوە لەبەرچاو بگیرێت.

کەواتە دەتوانرێت پڕاگماتیکی فەرهەنگی بەپرۆسەیەکی زیندو دابنرێت لەزماندا، چونکە یارمەتیدەرە بۆڕونکردنەوەو شیکردنەوەی وشەی فەرهەنگی و ئاشکرا کردنی واتاکەی، یاخود واتاکانی. ئەمەش زیاتر بەهۆی هاوکاری دەقی بەکارهێنانەوە دەبێت، یاخود زانیاری قسەکەرو گوێگر لەسەر ئەو بابەتەی، کە لەئارادایە.

---

٢٨) jos.oxfordjournals.org.

٢٩) بڕوانە: P. G. J. van Sterkenburg (2008:29-35)

٢-٢/١) پڕاگماتیکی فەرهەنگی لە ڕوانگەی تیۆری بەخشکەیی دەربڕینی ئاخاوتنەوە:

کـاری ئـەم بەشـە لەبنەڕەتـدا بۆپێشـکەوتن و پێشـنیازکردنی کۆمـەڵێك بنـەمای ئاڕاسـتەییە، بـۆ بەدەستهێنانی پڕاگماتیکی فەرهەنگی، وەکو ئامادەکردنی بیردۆزێکی ڕاست.

ئاخـاوتنی بەخشـکەیی دەربـڕین (Conversational Implicatur)، ئەولایەنـە ڕاسـتەقینە ئەرکیانـەن لەشـیکردنەوەی قسـەدا، کەبـەحوکمی گریمانـە دانـانی ئـەوەی قسـەکەرو گـوێگر گوێڕایـەڵی بنـەمای هاریکاری بن، بۆ گفتوگۆ بەشێوەیەکی ڕونتر. بنەما جێگرەکـانی گفتوگـۆش Conversational، ئەمانـەن }چۆنیەتی، چەندێتی، پەیوەندی، دروستی (ڕێگا/ڕێبازن){. کە ئەمانە بەپێوەرەکانی ئاخـاوتن ناسـراون و لەلایەن (Grice)ەوە باسکراون[٣٠]، لێرەشدا بەکورتی ئاماژە بەهەر یەکێکیان دەکرێت:

١) **چۆنیەتی** (**quality**):

لەهەوڵی بەخشینی ئەوەدا بە، کەڕاستە، مەبەست چۆنیەتی بەخشینی زانیارییەکانە، بـە ڕونـی و دور لە فرەواتایی و نادیاری. وەکو:

٢٣) أ) ئەو کچە کێیە؟

ب) کچی برامە.

ئەگەر سەیری ئەم ڕستەیە بکرێت، دەبینرێت بنەمای چۆنیتی تێدا ڕەچاو کـراوە، واتاکـەی بـەڕونی دەردەکەوێت، بـەڵام لـە ڕسـتەیەکی وەکـو (٢٤)دا، بنـەمای چـۆنیتی بـەزێنراوە و دەتوانرێـت بـە نادیـار دابنرێت :

٢٤) ئەوە ئەو کچەیە، کە لە ئاهەنگەکە بوو.

لەوانەشـە ئـەم بەزاندنـە لەلایـەن قسـەکەر و گـوێگرەوە، بـۆ مەبەسـتێکی تایبـەتی بێـت، یـاخود بـۆ شاردنەوەی زانیارییەکان بێت.

---

٣٠) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی بیرو بۆچونەکانی گرایس، بڕوانـە:أ(.(H. Paul Grice (1991:24-31 ب) بـەکر عومـەر عـەلی (٢٠٠٠: ٩١–٩٥). پ) ئاڤێسـتا کـەمال مـەحمود (٢٠٠٩: ٧٠–٨٢). ت) عومـەر مـەحمود کـەریم(٢٠٠٩ :٥–٨). ج) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠٠٤ : ١٠٥–١١٢). چ) .(Stephen C Levinson(1997:100-118

٢) **چەندێتی** (**quantity**):

هاریکاری دەوڵەمەندکردنی زانیارییەکان دەکات بەگوێرەی پێویست، واتە نە زیاد لە پێویست بێت و نەکەم وکورتی تێدا بێت. (هۆرن– Horn) چەندێتی وەرگرتووە وەك خاڵێکی جیاوازی لەنێوان (Q) و (I)، کەبەبنەمای (R) ناسراون، کە بە یەکێك لەبنەماکانی ئەو زانایە دادەنرێت(٣١). پێکهاتەکانیان سادەن و نافەرمین، بەمشێوەیەی خوارەوە ڕون دەکرێنەوە :

أ) بنەمای(Q): زیاد لەپێویست گوتن، هەتا دەکرێت بەشداریکردن، بەزانیاری بەهێزو دەوڵەمەند بکرێت، زانیاریەکە لەوە کەمترنەبێت، کە دەزانرێت و ڕێگە پێدراوە تاکو ڕونکردنەوەیەکی بەهێز بدرێت، کە لەتوانایدابێت ڕوبەڕوی بنەمای (I) بێتەوە. دەبێت ئەوەش لەبیرنەکرێت،کە هەڵگری ئەم بنەمایە مێشکە.

٢٥) أ)ماڵتان لەکوێیە؟

ب) لە قەڵادزێ. گەڕەکی ئاشتی، کۆڵانی...... خانوی ژمارە......نزیك........

نمونەی (٢٥ب)، زانیاری پێویست و دەوڵەمەندە بۆ کەسێك، کە داوای ناونیشانی ماڵەکە دەکات بەمەبەستی سەردانکردن و پێدانی زانیاری تەواوە لەسەر بابەتەکە بە قسەکەر(٢٥أ).

ب) بنەمای(I): زیاتر لەپێویست نەگوتن، کەم بگوترێت و بەگوێرەی پێویست بگوترێت (قسەبکرێت)، واتە لەبەرهەمهێنانی زانیارییە زمانییەکان کەمترین ئاست بەسە بۆبەدەست هێنانی ئامانجەکان. ئەوەندە قسەبکرێت، کە بگونجێت لەگەڵ ئەوەی، قسەکەر لەسەر جیهان و دەوروبەر دەیزانێ، واتە قسەکان بە گوێرەی زانیارییەکانی قسەکەر بێت.

٢٦) أ) ماڵتان لەکوێیە؟

ب) لە قەڵادزێ.

ئەمەی لەڕستەی (٢٦ب)دا دەبینرێت زانیاری پێویستە بۆ کەسێك، کە تەنها بیەوێت ماڵیان لە چ شارێکە. بێگومان دەتوانرێت مەرجی چەندێتی ببەزێنرێت بۆ مەبەستی چەواشە کردن یاخود هەڵخەڵەتاندن و لە خشتە بردن و بەلاڕێدابردنی بەرامبەر، لە نەدانی زانیاری پێویست پێی.

---

٣١) Laurence Horn, Gergory Ward(2008 : 503-504)

٣) **پەیوەندی (relation)**:

دەبێت پەیوەندیدار بێت، کە ئاسانکاری بۆ ئاخاوتن دەکات لەکاتی ڕودانی کارەکەدا، واتە گونجانی ئاخاوتنەکان لەگەڵ پەیوەندییەکان و شوێنی پەیوەندییەکان.

٢٧) أ) ئەمڕۆ بڕۆین بۆ پارك؟

ب) دوای نیوەڕۆ هاژە دێت.

ئەگەر سەیری (٢٧أ) و (٢٧ب) بکرێت، لە پەیوەندی ئاخاوتنی نێوان دو کەس دەربکرێت، هیچ پەیوەندییەك نامێنێت لە نێوانیاندا و ڕستەکان لە ڕوی واتا و زانیاری دانەوە لەیەك دور دەکەونەوە. بەڵام لە ڕاستیدا ئەم ڕستانە پەیوەندی نێوان قسەکەر و گوێگرە، (٢٧ب) وەڵامە بۆ (٢٧أ) لە چوارچێوەی ئەو پەیوەندییەدا،گوێگر بە ناڕاستەوخۆیی بە قسەکەر دەڵێت،کە ناتوانێ بێت بۆ پارك و میوانی دێت.

٢٨) أ) خانووەکەت کڕی؟

ب) چایەکەت بخۆوە با سارد نەبێتەوە.

لێرەدا (٢٨ب) وەڵامێکی شیاو و گونجاو نیە بۆ (٢٨أ)، بەڵام گوێگر دەیەوێت خۆی ڕزگار بکات، لە پرسیاری قسەکەر و نایەوێت زانیاری بداتێ لەبارەی بابەتەکەوە، بەناڕاستەوخۆیی پێی دەڵێت: تۆ هەقت نەبێت بەسەر ئەم کارەوە، بەڵام بەهۆی دەوروبەر و باری قسەکردنەکەوە دەردەکەوێت، کە بنەمای پەیوەندی بەزێنراوە.

٤) **دروستی/ ڕێباز (manner)**:

خۆی دەپارێزێت لەشاراوەیی مانا و نادروستی گوتنەکان. واتە ئەم بنەمایە داوای دروستی زانیارییەکان دەکات لە ئاخاوتندا و خۆ دورگرتن لە نادیاری و دورکەوتنەوە لە درێژ دادڕی ناپێویست، وەکو:

٢٩) أ) نەخۆشەکەتان چۆنە؟

ب) سوپاس بۆ خوا باشە.

لێرەدا (٢٩ب) وەڵامێکی دروستە، گوێگر بە قسەکەری گوتووە، دەتوانرێت بخرێتە بواری ئەم بنەمایەوە، بەڵام لەڕاستیدا، وەکو لە (٣٠ب)دا دەردەکەوێ، گوێگر وەڵامێکی تەنز ئامێزو بەتەوسەوە دەداتە قسەکەر:

٣٠) أ) نەخۆشەکەتان چۆنە؟

ب) ئەمڕۆش وەکو ڕۆژەکانی تر، زۆرباشە.

لەڕاستیدا ئەم جۆرە ڕستانەی وەکو (٣٠ب)، هەمیشە بە زمانی جەستە یاخود جۆرە ئاوازێك دەردەبڕدرێن[٣٢].

٣-٢/١) پرۆسەکانی پراگماتیکی فەرهەنگی:

لەڕاستیدا پراگماتیکی فەرهەنگی کێڵگەیەکی لێکۆڵینەوەیە، کەبەخێرایی گەشەدەکات و هەوڵ دەدات ئەو دەرکەوتە ڕاستەقینەیە دەربخات، کە دەبیەستێتەوە بە چەپکە نیشانە دیاریکراوەکان"under specication" لە کەرەستە فەرهەنگیەکاندا[٣٣].

ئەم پرۆسانە دەبنە هۆی پێشکەوتنی ئەو کێڵگانەو گرنگیەکی زۆریان پێدەدات، بەتایبەتی ئەوەی پەیوەندی بە پراگماتیکی فەرهەنگییەوە هەیە، کە کاریگەری دەبێت بۆ سەر پەیوەندییەکان بەشێوەیەکی ڕون و ئاشکرا.

ئەگەر بڕوانرێت، دەبینرێت جیاوازییەکی تەواو لەنێوان سیمانتیك و پراگماتیکدا هەیە، کە لەپراگماتیکدا زیاتر واتا خوازراوەکە مەبەستە لەواتا ڕاستەقینەکە، هەر بۆیەش پراگماتیکی فەرهەنگی کاریگەری لەسەر پەیوەندی و گفتوگۆکان دەبێت.

لەگەڵ ئەوەشدا لیڤنسۆن (Levinson) ئاگادارمان دەکاتەوە لەڕاستی سروشتی گشتی کەسێتی بەخشکەیی دەربڕین، کە لەئاستی فەرهەنگیدا گومان لێکراوە، سەرەڕای ئەوەش هەندێ نمونەی

---

٣٢) بەکر عومەر عەلی (٢٠٠٠: ٩٣).

٣٣) بڕوانە:(190-1998:179) carston

هێناوەتەوە، کە کاریگەری لەسەر بەرهەمهێنانی ئاخاوتنی بەخشکەیی دەربڕین دەبێت لەسەر ئاستی فەرهەنگی [٣٤].

٣١)أ) باوکی ئەو کچە لەکوێیە؟

ب)ماڵی ئەو کچە لە سوچی کۆڵانەکەدایە.

لە بنەڕەتدا مەبەست لە(٣١ب) ئەوەیە،کە کچەکە خانوەکەی لەسەر سوچی کۆڵانەکە، یان شەقامەکەیە. ئەگەر لەڕوی بنەماکانی گرایسەوە بۆ ئاخاوتن، ڕون بکرێتەوە، دەگوترێت(٣١ب) بنەمای پەیوەندی تێدا بەدیدەکرێت، چونکە (٣١ب) وەلأمێکی ناڕاستەوخۆی (٣١أ)ە، کە گوێگر ماڵی کچەکە نیشانی قسەکەر دەدات و پێی دەڵێت ئەمە ماڵی کچەکەیە کەوتۆتە قوژبنەکەی ئەودیو، کەواتە باوکیشی لەوێیە.هەروەکو لڤنسۆن لەنمونەکەیدا دەڵێت:

٣٢) Her residence is on the corner.[٣٥]

واتە:}ئەو لە قوژبنەکەی ئەودیو نیشتە جێیە{

واتا شاراوەکەی لە بنەمای چەندێتیدا ئەوەیە، کە ماڵەکەی لەسوچەکەیەو لەوێ نیشتە جێیە.

ئەگەر بێت و سەیری ئەم دو نمونەیەی خوارەوە بکرێت :

٣٣) أ) قورسترە لەوەی، کە بەرزی بکەمەوە.

ب) سوکترە لەوەی، کە بەرزی بکەمەوە.

لێرەدا دەبینرێت، کەزۆر ئەستمە گوێگر مەبەستی قسەکەر بزانێت، واتە مەبەستی ڕستەکانی (٣٣أ) و(٣٣ب) چییە؟ ئایا مەبەستی ڕێزو قەدری کەسێکەو دەیەوێ پلەیەکی سەربازی پێببەخشێ؟! یان مەبەستی بەرزکردنەوەی کەرەستەیەکە. کەواتە لێرەدا نیەتی قسەکەرو گرنگی دەقەکە دەور دەبینێت، ئەمەش پەلکێشمان دەکات بۆ ڕونکردنەوەی هەردو چەمکەکەی پڕاگماتیکی فەرهەنگی، کە بەپرۆسەکانی پڕاگماتیکی فەرهەنگی ناسراون، لێرەدا بەگوێرەی پێویست ئاماژەیان پێدەدرێت[٣٦]:

---

٣٤) بڕوانە:(Levinson (2000:101-138

٣٥) سەرچاوەی پێشو(١٣٨).

٣٦) بڕوانە: (Wilson & sperber (2004:20-24.

١- تەسكبونەوەی چەمك.

٢- فراوانبونی چەمك.

یەكەم/ تەسكبونەوەی چەمك (**Concept Norrwing**):

بریتییە لەو پرۆسەیەی، كە تیایدا وشەیەك بەكاردەهێنرێت،واتاكەی زیاتر دیاریكراوە، وەك لـەوەی ئالۆزۆ واتا شاراوە بێت، ئەمـەش لەڕێگـەی وابەسـتەیی زیـاتر بـەزمانێكی دیـاریكراوەوە. هەنـدێ پـڕۆژە لەزانستی پڕاگماتیكی فەرهەنگی پارێزگـاری لەهەسـتە جیاوازەكـانی وشـەیەكی فرەواتـایی دەكـات، كـە وابەسـتە بـن بـە سـیمانتیكەوە ئەمـەش شـتێكی هەسـتیارە بـۆ دەقـی زمانـەوانی بـەبێ گەڕانـەوە بـۆ پڕاگماتیك، بەمشێوەیە هەندێجار تایبەتمەندێتی تێكچڕژاوی ئـەو كـارو نـاوەی، كـە شـیكردنەوەی واتـای هەڵگەڕاوەیی دەبەخشێ دەردەكەوێ [٣٧]، وەكو:

٣٤) أ) (كەنار) بۆ (ئاری): دەرگاكە بكەوە.

ب) ئاری دەرگاكەی كردەوە.

شیكردنەوە واتای هەڵگەڕاوەیی: ئاری دەرگاكەی كردەوە واتە لێرەدا ئـاری دەرگاكـەی كردۆتـەوەو كارەكەی ئەنجامداوە، كەواتە ئاری كارایە.

٣٥) ئاری دەقەیەك پێش ئێستا بەرەو دەرگاكە ڕۆیشت.

شیكردنەوەی واتـای هەڵگـەڕاوەیی: (ئـاری بەشـێوەیەكی سروشـتی كارەكـەی ئەنجامـداوە). لەگـەڵ ئەوەشدا، كـە چۆنیەتی بـەكارهێنانی وشـەیی كارەكـان لەوانەیـە ببنـە هـۆی جیـاوازی پەیوەندییـەكانی لەحاڵەتە دیاریكراوەكاندا. دەقی زمانی بەتەنیا بەس نیە بۆكۆمەڵێكی فـراوان لەشـیكردنەوە، سـەیربكە:

٣٦) أ) كەنار {كلیلێكی دایە ئاری : دەرگاكە بكەوە.

ب) {ئاری دەرگاكەی كردەوە بەهۆی كلیلەكەوە}.} شیكردنەوەی مەبەست{

٣٧) أ)كەنار لە ئاری دەگەڕێ، لەدەرگایدا{ئاریت بینیوە؟}.

ب) ئارام: ئاری دەقەیەك لەمەو پێش بەرەو دەرگاكە ڕۆیشت.

---

٣٧) Wilson & sperber (2004:19-24).

دەگـونجێ بۆشـیکردنەوەی مەبەسـت : ئـاری بەدەرگاکـەدا تێپـەڕیبێت پـێش دەقەیـەك[٣٨].

ئەوەی، کە پەیوەندی بەنمونەکانەوە هەیە، ئەوەیە،کە تەسککردنەوە لە چەمکدا دیارە و بەرچاو دەکەوێت و هەنگاو بەرەو داهاتو دەنێت دوای گەیشتن بە واتای فەرهەنگی (کردنەوە) و (ڕۆیشتن)، واتە لێرەدا دەتوانرێت بگوترێت، کە پەیوەندی لەم جۆرە ڕستانەی (٣٤، ٣٥، ٣٦، ٣٧) پەیوەندی باروحاڵەتە "case grammar"، کە ((مەبەست لێی پەیوەندی واتایی کردارو بەشی کرداری ڕستەیەکە، بەتەواوکەری دەرەکی و ناوەکییەوە))[٣٩]، هەروەکە پێشتر باسکرا لەبەرئەوەی (ئاری) خۆی کارەکەی ئەنجامداوە (کارا)یە "agenative"، هەروەها (کلیل)ەکە کارپێکراوەو ئامێرەکەیە "instrumentive" ،کەواتە (دەرگا)کە کار بە سەرداسەپێنراوە"patient objective"[٤٠]. لە دەقێکی دیاریکراودا، وادەکات زانیارییەکان بەردەست بن و ئینسکلۆپیدیایی و گونجاو بن. گوێگر کۆمەڵێ زانیاری لاوەکی خۆی بەکاردەهێنێ، بۆدروستکردنی تێگەیشتنی زیاتر لەچەمکەکانی (کردنەوە)و(ڕۆیشتن) بازنەی تێگەیشتن لێرەدا گەڕان بەدوای شوێنەواری زانیارییەکان کەسییەو ئەو چەمکەش بەشێکە لە پراگماتیکی فەرهەنگی، کە ئەویش بریتییە لە چۆنیەتی (ڕۆیشتن)ی (ئاری)و هەروەها چۆنیەتی (کردنەوە)ی دەرگاکەیە لەلایەن (ئاری)یەوە واتە چۆن ڕۆیشتووە؟! بەشێوازێکی سروشتی، یاخود مەست بووەو ئاگای لەخۆی نەبووە، یان بەزۆرە ملێ بووە، یان سەرقاڵ بووەو کارێکی بۆهاتۆتە پێش، هەروەها ئایا دەرگاکەی چۆن کردۆتەوە، بەهۆی (کلیل)ەوە، یاخود بەڕێگایەکی تر.

لەڕاستیدا چەمکی مەبەست، دەتوانێت بەشێك بێت لەهەڵگری پێشبینی و پێشنیار، بۆبابەتەکە (لەڕێگەی کارێکی یەکسان و لەگونجاندنێکی ئاڵۆگۆردا لەو پێشهاتە ڕاستەقینەی لە خۆیدەگرێت). لەنمونەیەکی وەکو:

٣٧) شنۆ دڵخۆشە.

لێرەدا دیار نیە ئەنجامی دڵخۆشیەکەی چیە، دەشێت ئەم دڵخۆشیەی بەهۆی یەکێك لەم هۆکارانەی خوارەوە بێت :

أ) کاتێك شنۆ لەناو باخچەکەدا دانیشتبوو، باڵندەی سەردارەکان دەیانخوێند.

ب) کاتێك شنۆ لەکەنار دەریا دانیشتبوو، باڵندەکان لەسەر شەپۆلەکان دەسوڕانەوە.

---

٣٨) Wilson & sperber (2004:22-24)

٣٩) مەحەمەدی مەحوی،کاروان عومەر، شیلان عومەر (٢٠١٠: ٨٨).

٤٠) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی سیمانتیکی بار وحاڵەت ،بڕوانە: سەرچاوەی پێشو(٨٨-١٠٨).

پ) لەجەژندا، خواردنی باڵندەکان زۆر خۆشبوون بۆشنۆ...... هتد.

تەسکبونەوەی چەمك دەتوانێت جیاواز بێت، یاخود باشترە بگوترێت جیاوازە لەنێوان تاکەکان و کلتورە جیاوازەکاندا. بۆنمونە ئەگەر بەگشتی باسی چەمکی (باڵندە) بکرێت، دەبینرێت تێگەیشتن بۆی ئاسانەو ڕاستەوخۆ (فڕین)، یاخود پەلەوەرێکی خاوەن باڵ لەناو مێشکدا دەچەسپێ و پۆلێنەکەشی جیادەکرێتەوە، لە گیاندارانی تر و دەخرێتە پۆلی باڵدارەکانەوە، بەلاّم ئەمە مەرج نیە لای هەموو کەس و نەتەوەیەك وابێت، بەڵکو لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر، یاخود لە کۆمەڵگەیەکەوە بۆ کۆمەڵگەیەکی تر، لەناو جیهانی مرۆڤایەتیدا بۆ پۆلێنکردن و تێڕوانینی باڵندەکان جیاوازی هەیە، بۆنمونە لای (ئەسکیمۆکان)، کە باسی باڵندەکرا (لەبەر ئەوەی پەنگوین زۆرە، لەو ناوچانەدا، ژیان بەسەر دەبات) تایبەتمەندی تری، وەکو: ڕەنگی ڕەش و سپی، یاخود باڵندەیەکی باڵکورتی مەلەوان،ماسی خۆر، بەڵکو لەوانەیە زۆر جار سەهۆڵ و خلیسکانیش بێتە بەرچاویان و لەمێشکیاندا بچەسپێ و ڕەنگ بداتەوە، نەك (فڕین)، چونکە لەڕاستیدا پەنگوین ناتوانێت بفڕێت. سەرەڕای ئەوەش دودڵیەك هەیە بۆ پیشاندانی هەندێ بنەما لەجۆرێك لەسەر حوکمی چەمکەکان، بۆنمونە کاتێ باسی (باڵندە) دەکرێ کەسێك شتێکی نایابی دێتە پێش چاو، وەکو (تاوس)،بەلاّم کەسێکی تر لەوانەیە (داڵ، باز، قەلەڕەش، قورینگ،...هتد)ی بێتە پێشچاو، تەنانەت تێڕوانینی کەسەکان بۆ یەك جۆرە باڵندەش زۆرجار جیاواز دەبێت، ئەگەر سەیری ڕستەی(٣٨) بکرێت دەبینرێت،کە لێکدانەوە زەینییەکان و تێڕوانین و بۆچونە مێشکییەکان جیاوازن:

٣٨) مراویەکی جوانە.

ئەگەر لە نمونە (٣٨) بڕوانرێت و شیکردنەوەی بۆ بکرێت، دەگوترێت کەسێکی کورد بەجۆرێك وێنەی مراویەکەی دێتە پێشچاو، تەنانەت لەناوکوردیشدا جۆرەکانی زۆرە واتە هەرتاکێك جۆرە تێڕوانینێکی دەبێت بۆ (مراوی)، لەهەمانکاتدا کەسێکی تورك و کەسێکی چینی تێڕوانین و بۆچونی جیاوازیان هەیە بۆ چەمکی (مراوی) لەبەر زۆری و جیاوازی جۆرەکانی، ئەمەش پەیوەستە بەجۆری حوکمدانی تاکەکەس لەسەر چەمکی باڵندە جا مراوی بێت، یاخود پەنگوین یان هەر باڵندەیەکی تر[٤١].

ئەوەی لێرەدا مەبەستە بگوترێت ئەوە نییە، کە باڵندەکان جیاوازن و تێڕوانینی جیاواز هەیە بۆ چەمکی باڵندە، بەڵکو مەبەست حکومدانی تاکەکەسە لەسەر چەمکەکان. ئەمە گشتییە و هەمو چەمکە زمانییەکان دەگرێتەوە وەکو ئەوەی تێڕوانی کەسەکان و کۆمەڵگەکان و میللەتانی جیهان جیاوازە بۆ

٤١) smith, Edward. & Dlnedin (1981:1-7)

(سەیارە). بۆنمونە کەسێکی هیندی یاخود بەریتانی تێڕوانینێکی جیاوازییان هەیە بۆ ڕستەی (٣٩) وەك لە تێڕوانینی کەسێکی کورد، یان ئێرانییەك، یاخود خەلیجییەك:

٣٩) شۆفێرەکە لە سەیارەکە دابەزی.

کەسە هیندەکە یاخود بەریتانییەکە ڕاستەوخۆ مێشك و بیرکردنەوەی دەچێتە لای ڕاستی سەیارەکەو کردەی دابەزینەکە لەوێوە دەبینێت بە پێچەوانەی کەسە کوردەکە یان خەلیجییەکەوە، کە یەکسەر بیری دەچێت بۆلای چەپی سەیارەکە و لەوێوە کردەی دابەزینەکە دەبینێت، چونکە سوکانی سەیارە لە هیندستان و بەریتانیا هەندێ ولاَتی تر دەکەوێتە لای ڕاست و لە ولاَتەکانی تر دەکەوێتە لای چەپی سەیارەکەوە. ئەمە سەرەڕای جیاوازی حکومدانی تاکەکان لەسەر ڕەگەز و تەمەن و شێواز و جەستەی کەسی دابەزیو لە سەیارەکە، هەروەها جیاوازی حکومییان لەسەر جۆر و چۆنیەتی و ڕەنگ و کوالیتی و قەبارەی سەیارەکە. کەواتە ئەوەی لێرەدا مەبەستە ئەوەیە، کە نیشانە واتاییەکان و کەرەستە فەرهەنگییەکان بنەمان بۆ تێگەیشتنی واتای پراگماتیکی کەرەستەکان، چونکە کاتێك وشەیەك لە دەقێکدا بەکاردێت و دەبیسترێت تەنها لە ڕوانگەی زانیاری کەسەکان لەسەر نیشانە واتاییەکانی ئەو وشەیە بەخشکەیی لەواتا پراگماتیکییەکەی دەگەن.

دووەم/ فراوانبونی چەمك "Concept Broadening"

ئامانج لەفراوان بونی چەمك ئەوەیە، کە ببینرێت چۆن کاری بەرهەمهێنانی تیۆری گرنگی تایبەتیکراو چەمکی کارە دروستکراوەکانە بۆبەکارهێنانە ناڕاستەکان، کە ورد نین، یاخود میتافۆرین بۆزمان. هەروەکو پێشتر و لەخالَی یەکەمدا لەتەسکبونەوەی چەمك ڕونکرایەوە، کە پارێزگاری مەنتیقی لەچەمك دەکرێت لەکارەکەدا بەگشتی، ئەمەش جیاوازی دروست دەکات لەهاتنە ناوەوەی ئینسکلۆپیدی لەچەمکی زمانێکی دیاری کراودا. لەحالَەتی فراوانبونی چەمکدا، وەکو دەبینرێت، بەلایەنی کەمەوە یەکێك لەبنەما دەرکەوتووەکان (هەلێنجانی)، یان واتای (وادانانی)، پێویستە لابرێت بۆ تێگەیشتنی ئەو سەرچاوانەی، کە ناکەونە چوارچێوەی بەرنامە زمانیە چەمکە واتا دیاریکراوەکە[٤٢]. سەیری ئەم نمونانە بکە:

٤٠) دەستی دەڕوات.

لێرەدا مەبەست ئەوە نیە، کە کابرا دەستی بەڕێدا دەڕوات، بەلَکو بە شێوەی میتافۆر گیان کراوەتە بەر دەست و بۆ واتایەکی دور لە واتاکەی خۆی بەکارهێنراوە، مەبەست لێی ئەوەیە، کابرا واستە و

---

٤٢) Wilson (2003:352-357)

دەسەلاتی هەیە و ئیشەکانی زو ڕایی دەبن، یاخود کەسێکی دەوڵەمەندە و خاوەنی سامانێکی زۆرە و چی بیەوێ دەیکات.

٤١) أ) ئیش و کار چۆن بو ئەمرۆ؟

ب) هەر مردم. }زیادەڕۆیی{

له(٤١أ)دا، گوێگر گلەیی لە حاڵی خۆی دەکات ،کە زۆر هیلاکەو شەکەت و ماندو بووەو لەحاڵی خۆی بێزاربووە. بە دڵنیاییەوە زیادەڕۆیی لە وەڵامەکەیدا کراوە، کە ئەمەش دەچێتە بواری میتافۆرەوە[٤٣].

٤٢) لەگەراجی پاسەکان تێپەڕەو بەلای چەپدا لابدە، بەدرێژایی شەقامەکە برۆ تا نافورەیەکی خڕی گەورە دەبینی.

٤٣) ئەو دەرزیە بەئازار دەبێت. }دکتۆرەکە بە نەخۆشەکە دەڵێت{

دەبێت بەو شێوە سەیری نمونەکانی (٤٠)و(٤١)بکرێن، کەچەمکی واتای زمانی و چەمکی مەبەست، یەکجۆربن (یەکسان) بن. ئەوەی، کە گوترا لەو دو نمونەدا: (دەڕوات)، یاخود (مردن)، مەرج نیە مەبەست لەوە بێت، کە ئەوکەسە دەستی وەکو پێیەکانی هەنگاو هەڵدێنێ و شەقاوی گەورە دەهاوێژێ، یان کەسی دووەم مردووە، بەڵکو ئەمە پەیوەندی هەیە بەو کارو تێگەیشتن و دەق و ئەو گفتوگۆیانەی ڕۆژانە ئەنجام دەدرێن لەکۆمەڵدا. لەکاتی وەرگرتنی ئەم جۆرە قسانەدا دەبێ واتای یەکەمی وشەکە لەبیر بکرێت و بڕوانرێتە قولایی وشەکە و واتاکەی بدۆزرێتەوە، بەشێوەیەکی تر واتا فراوانەکانی ئەم وشانە بدۆزرێتەوە، پێویستە لەسەر گوێگر (کەسی بەرانبەر)، کە ئەو واتایە بزانێت، کە قسەکەر مەبەستێتی لەوشەکانی (دەڕوات) و (مردن). تیۆریەکە ئاماژەی بەوەداوە، کە بەکارهێنانی فراوان و ناوێنەیی، وەکو نمونەکانی (٤٢) و (٤٣) لەپەیوەندی ڕۆژانەدا بەشێوەیەکی فراوان بەکاردێ و پەیوەندی بەزیادە ڕۆیی و میتافۆرەوە نیە، هەربۆیەش (گرایس) مامەڵەی لەگەڵ ئەم جۆرە نمونانەدا نەکردووە، ئەوەش بەهۆی ئەوەی، کە لەگەڵ هیچ کام لەبنەماکانی نایەتەوە.

لە (٤٠) و (٤١ب)دا قسەکەر هەوڵدەدات بەکورترین ماوە، کەمترین وزە واتا بگەیەنێتە گوێگر و ئەوەی لەناخیدایە بەشێوەیەکی فراوان ئاڕاستەی بکات، گوێگریش کاردانەوەو تێگەیشتنی بۆ هەبێت، ئەمەش بەهۆی ئەو زانیاریە پێشینەوە دەبێت، کەگوێگر هەیەتی لەسەر بابەتەکە (بابەتی گفتوگۆ لەسەر کراو) یاخود ڕۆڵگێڕانی دەوروبەر لەئاخاوتنەکەدا.

---

٤٣) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی میتافۆر لە ڕوانگەی پراگماتیکەوە، بڕوانە:بەکر عومەر عەلی(٢٠٠٠ : ٧٥-١٠٣).

جیاوازی بابەتی لەنێوان تەسکبونەوەی چەمك و فراوان بونی چەمك[٤٤] ئەوەیە، کە لە تەسکبونەوەدا، پارێزگاری لە سیما تایبەتیەکانی دەکرێت لەهاتنە ناوەوەی مەنتیق، بەلاّم لەفراوان بونی چەمکدا، بەلایەنی کەمەوە یەکێك لە سیماکانی لادەبرێت (لابراوە)، بۆنمونە لەوشەی (مردن) کەیەکسانە بە (نازیندوو) سیمایەکی تایبەتی سەرەکی لێ لادراوە، کە خودی مردنەکەیەو لەجیاتی ئەوە مانای (شەکەت و هیلاکی و ماندوبونی) دراوەتە پالّ.

ئەگەر سەیری ئەم دو پرۆسەیە بکرێت، چارەسەرێکن بۆ باشتر لەیەکگەیشتن و ئابووری کردن لەزمانداو باش کەوتنەوەی ئەنجام لەقسەکردندا، هەروەها بەشێوەیەکی گشتی لەم پرۆسانەدا ئەم خالاّنە تێبینی دەکرێت[٤٥]:

١– لەڕاستیدا گوێگر، گوێ ناداتە واتای سەرەکی وشەکە، بەلّکو بەڕادەیەکی زۆر ئەو واتا خوازراوە لێکدەداتەوە، کە قسەکەر مەبەستێتی و دەیکات، ئەمەش بۆچونی گوێگر بۆقسەکان و وشەکان دیاری دەکات.

٤٤) أ) چیت کرد برا، نەڕۆیشتیت؟

ب) تا ئێستاش دودلّم.

لە (٢٤ب)دا گوێگر گوێ ناداتە واتای سەرەکی وشەکە (دودلّ)، چونکە لە ڕاستیدا گوێگر خاوەنی دودلّ نیە، بەلّکو ڕاڕایە لەوەی، کە ئایا بڕوات یان نا؟ کەواتە گەر تێبینی بکرێت دەبینرێت: واتا خوازراو و شاراوەکەی (دودلّ)، وەکو واتایەکی جێگر لە لایەن قسەکەر و گوێگرەوە سەیر دەکرێت و کێشەیەك دروست ناکات لە تێگەیشتنیان بۆ وشەکە.

٢– ڕونکردنەوەی دروستکردن و ڕاگەیاندنی چەمکێکی تایبەت بۆبەکارهێنانی ڕەمزی خوازراو و هەلّگری ناوەڕۆکێکی بەهێزو ڕون لەلایەن قسەکەرەوە، کەیارمەتیدەر بێت بۆ دەرخستنی قسەی ڕاستەقینە.

٤٥) ئەمڕۆ زانکۆ گەشتەکەیان ئەنجام دەدەن.

لە (٤٥)دا هێمای (زانکۆ) بەکارهاتووە، لە جێگای مامۆستایان و فەرمانبەران و خوێندکارانی زانکۆکە، چونکە لە ڕاستیدا زانکۆکە هەر لە شوێنی خۆیەتی و نەجولاّوە، بەلّکو ئەوە کەسەکانی ناو

---

٤٤) وەکو لەلاپەڕە(٢٣–٢٦)ی پاری یەکەمی بەشی یەکەم ئاماژە بەتەسکبونەوە و فراوان بونی چەمك کراوە.

٤٥) Carston (1998:179-190)

بینای زانکۆکەن، کە گەشتەکەیان ئەنجامداوە، کەواتە ڕەمزە خوازراوەکە (زانکۆ) هەڵگری ناوەڕۆکێکی بەهێزو ڕونە و ڕاستەقینەش دەردەخات.

٣- ئەوەش ڕوندەکاتەوە، کە بەکارهێنانی ئەم جۆرە خوازراو و چەمکانە، زۆر جار نائاگاییەو بەشێوەیەکی لەخۆوەیە، بۆیە زۆرجار وا لەباسەکە دەکات، کەگرنگی پێنەدرێت و لێکدانەوەی بەپێی مانا خوازراوەکەوە بێت.

بۆنمونە بۆ دەربڕینی هەست لەکاتی دەرزی لێداندا دەتوانرێت چەندین جۆر ڕستە بەکاربهێنرێت، کە هەمان مەبەست دەخاتە ڕو، کەئەویش هەبونی ترس و ئازارەکەیە، وەکو ئەمانە :

٤٦) أ) ئەوە دوپشك بو یان دەرزی.

ب) باوکە گیان مردم.

پ) فریامکەون تەواو بوم.

لە ڕاستیدا وەکو هەستپێدەکرێت، ڕستەکانی (٤٦أ) و(٤٦ب) و(٤٦پ) یەك تێگەیشتن، دەنوێنن، کە ئەویش هەستکردنە بە ئازارێکی زۆر و دەربڕینی ئەو هەستە بە واتای خوازراو و میتافۆریانەیە، بەشێوەیەکی ناهۆشەکی یان لەخۆوە، کە لێرەدا چەمکی(دوپشك) لەبری (دەرزی)هاتووە، هەروەها چەمکەکانی (مردن) و (تەواوبون)، لەبری ئەو هەستکردن بەئازارە زۆرەوە دەربڕاوە و نیشاندانی ئەو هەستە ناخۆشەیە،کە لە کاتی دەرزیلێدانەکەدا دروستدەبێت.

١-٣/١) پڕاگماتیکی ڕستەیی (Syntactic Pragmatics):

سنیتاکس بەشێکی زانستی زمانە، وەکو هەمو بەشەکانی تر، لەهەمان کاتدا پڕاگماتیکیش بەشێکە لەزانستی زمان و بەشدارە تیایدا و لەبەکارهێنان دەکۆڵێتەوە، واتە بەکارهێنانی ڕستەکان بەشێوازێکی جیاواز لەواتا بنەڕەتیەکەی، لەڕاستیدا ((ڕستە (کە بونیاتێکی زمانەوانی ڕەهایە) بۆزمان، وتەش (کە دەرکەوتەیەکی کارەکی و هاتنە دی و بەرجەستە بوونی کردەیی ڕستەن) بۆئاخاوتن دەشێ زێدە ڕۆیی بێت))[٤٦]، واتە لێرەدا لێکۆڵینەوە لەواتای ڕستەکان و بەستنەوەی بەدەوروبەر و چۆنیەتی دەربڕین و ئاوازەوە پەیوەستە بە پڕاگماتیکەوە، بەمەرجێك دوربێت لە سیماجیاکەرەوەکانی ڕستەیەك، چونکە ئەم کاتە دەچێتە بواری واتاسازیەوە، چونکە پڕاگماتیك بەڕای لیڤینسن ((بریتییە لەو بنەمایانەی کە

٤٦) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو (٢٠١٠: ١٤).

چارەسەری هەندێ کێشەی، کە بەسیمانتیك چارەسەر ناکرێت))[٤٧] دەکات، یاخود پڕاگماتیك ((بریتییە لەو لایەنانەی کە ناچنە ناو سنوری سیمانتیکەوە))[٤٨].

سنیتاکس لەزانستی زمانەوانیدا ڕێساو یاسای خۆی هەیە، هەروەها ڕستەکان دەردەبڕێن و واتای تایبەتی خۆیان هەیە، بەلآم ئەوەی لێرەدا مەبەستە یاسا بنەڕەتیەکەی ڕستەکان نییە، واتا مەبەست واتای ڕوکەش نییە لەڕستەکاندا، بەڵکو مەبەست واتای قوڵی ڕستەکانە، کە ئەمەش پەیوەستە بە پڕاگماتیك و بە بارودۆخی دەربڕین و دەوروبەرەوە، ئامانج لێرەدا ئەوەیە، کە چۆن سنیتاکس و پڕاگماتیك یەکدەگرن و پەیوەندی هاوبەش پێکدەهینن، زاراوەی (سنیتاکتیك پڕاگماتیك) لێکدراوی هەردوو زانستی سنیتاکس و پڕاگماتیکە، واتا کاتێك ڕستەیەك دەردەبڕێت دوور لەواتا بنەڕەتیەکەی خۆی، یاخود بەواتا بنەڕەتیەکەی خۆی، بەلآم بەهۆی جێگۆڕکێی کەرەستەکانی ڕستەکە و گرنگی بۆ ڕووداوەکان، وەکو لەنمونەکانی (٤٧)دا دەردەکەوێت، ئەوا دەچێتە بواری پڕاگماتیکی ڕستەییەوە:

٤٧) أ) سەگە بەڵەکەکە هەفتەی ڕابردو گەستمی.

ب) گەسترام لەلایەن سەگە بەڵەکەکەوە، لەهەفتەی ڕابردوودا.

پ) ئەوە سەگە بەڵەکەکە بوو، کە هەفتەی ڕابردوو گەستمی.

ت) هەفتەی ڕابردوو گەسترام، لەلایەن سەگە بەڵەکەکەوە.

ج) ئەوەی، کە گەستمی هەفتەی ڕابردوو، سەگە بەڵەکەکە بوو.

چەند جیاوازیەکی کەم لەنمونەکانی (٤٧)دا هەیە، بەلآم هەریەکە لەمانە دروستکراوی بنەمایەکی ڕێزمانی تایبەتە ((دەربڕینی (سەرتۆپ) لەلایەن قسەکەرەوە لەسەرەتای ڕستەدا بۆ خێراکردنی کردەی (گەڕان یان کردەوەی) ئەو(بنەما زانیاریە) یە، کە لەئاوەزی قسەکەردایەو دەیەوێت بۆ بەرانبەر دەری ببڕێت، ئەم دەربڕینەش لەلایەن قسەکەرەوە کاتێك دەگوێزرێتەوە بۆگوێگر(بەرانبەر)، لەلایەن گوێگرەوە وەردەگیرێت وەك ئاماژە دانێکی ڕاستەوخۆ بەزانیاری گرمۆڵە کراوی مێشکی ئاخێوەر))[٤٩] ئەوجیاوازیانەی لەجۆرو مەبەست و دەربڕاوەکان بەدیدەکرێن، هیچ جیاوازیەك دروست ناکات لەزانیاری بابەت و پێکهاتەی حوکمەکان، لەنمونەکانی (٤٧) دەردەکەوێ، کە((هەریەك لەزمانەکانی جیهان لەدەربڕینی زانیارییە جۆر بە جۆرەکانی هزری ئاخێوەرەکانیدا چەند سیستەمێکی

---

٤٧) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١١ : ١٢) .

٤٨) سەرچاوەی پێشوو (١٣).

٤٩) کاروان عومەر قادر (٢٠٠٨ : ١٢٣).

جیاواز دەگرنە بەر، بەلاّم لەگەلّ ئەوەشدا هەریەکێك لەو سیستەمانە پەنا دەباتە بەر چوار ڕێگای دیاریکراوی دەربڕین :

١- وشەی لێکسیکی/ فەرهەنگی.

٢- ڕیزکردنی وشەکان.

٣- هێما مۆرفۆلۆژیەکان، کە بەتاکە وشەکانەوە دەردەکەون.

٤- ئاوازی ڕستە.))[٥٠]

لێرەدا وادەردەکەوێت، کە ڕستەکان هەمویان ڕاستن و باس لەکاتێکی دیاریکراوی ڕووداوەکە دەکەن، ئەگەر بڕوانرێت هەر قسەکەرێك، کە بیەوێت لەو جۆرە زانیاریانەی نمونەکانی (٤٧) بگات، بەلایەنی کەمەوە پێنج ڕێگە شیوازی دەربڕینی لەبەر دەستە، بەلاّم ئەو جیاوازیانەی، کە لە نمونەکانی (٤٧) بەدیدەکرێت، ئەوەیە، کە بۆ چۆنیەتی دەربڕین و زانیارییەکان لەنێوان دەولّەمەند کردن و پڕکردنیانە بەو زانیاریە جیاوازە گونجاوانەی، کە پێویستە بۆ گەیاندن بۆ شوێنی مەبەست و پەیوەندی کردن وگواستنەوەی ناوەڕۆکی بابەتی مەبەستدار[٥١]. بۆرونکردنەوەی زیاتر، با لەنمونەی (٤٨) وردبینەوە:

٤٨) أ) ئەمڕۆ لەدەوام چیت کرد؟

ب) چیت کرد لەدەوام ئەمڕۆ؟

پ) لەدەوام ئەمڕۆ چیت کرد؟

لەنمونەی (٤٨)دا ((گوێگر، تاڕاددەیەك ئازادە لەوەی چۆن لەواتا بەخشکەییە دەربڕاوەکە دەگات. گرایس ئەم ئاڕاستەیەی لەشیکردنەوە وەرگرتووە، وەك بنەمایەك بۆ داڕشتنی دو جۆر پرسیار، کەزیاتر بریتین لە:

پرسیاری یەکەم: چۆن هەندێك کەس دەتوانێت هەندێك واتا بگەیەنێت یاخود بەخشکەیی دەربڕێت؟
پرسیاری دووەم: ئەو واتایە چییە، کە دەردەبڕدرێت یاخود بەخشکەیی دەردەبڕدریت؟))[٥٢]

---

٥٠) کاروان عومەر قادر (٢٠٠٨ : ١١).

٥١) keith. Brown, jim miller (1996 : 306)

٥٢) کاروان عومەر قادر (٢٠١٢ : ٢٥٦) .

لێرەدا نمونەکە پرسیاردەکات و وەڵامیشی دەوێت، کە شیکردنەوەو ڕونکردنەوەیەکی مەبەستە بەگوێرەی ئەو پرسیارەی کردویەتی لەگوێگر، بەپێی نەزەریەکەی گرایس، قسەکەر دەتوانێت واتاکان بگەیەنێت و بەخشکەیی دەریانبڕێت، هەروە ها گوێگریش چۆن لەو بەخشکەیی دەربڕینە دەگات، واتە قسەکەر کام لە پرسیارەکان وەڵام دەداتەوەو کامەی پێ لەهەموویان باشترە، یان ئەو هەڵبژاردنە لەخۆوەیە یان بەرنامە بۆ داڕێژراوە؟ یان ئایا هیچ جیاوازیەکی لەهەڵبژاردنەکان دۆزیوەتەوە و وایکردووە، کەباشتر تێبگات؟ گرایس بۆ داڕشتنی بنەمایەك بۆ وەڵامدانەوەی دو پرسیارەکە هەوڵی داوە خودی دیاردەی (بەخشکەیی دەربڕین "Implicature") لەم یاسایەدا بخاتە ڕوو ((ئەگەر(p)وترا (q) مان هەبوو، کاتێك (p) واتای ڕەسەنی دەربڕاوەکە بێتو (q) واتای بەخشکەیی دەر بڕاوەکە بێت، ئەوا ئەوەی قسەکەر دەیڵێت، بریتییە لەبنەمای بەخشکەیی دەربڕینەکە، ئەگەر نا قسەکە هیچ بەخشکەیی دەربڕینێك ناگرێتەوەو هەڵە دەبێت))(٥٣). دەتوانرێت بگوترێت ئەمانە کۆمەڵە پرسیارێکن لە سنیتاکسدا وڵامەکانیان بەهۆی پڕاگماتیکەوە زانیاری تەواو دەبەخشن، چونکە لەڕستەکانی (٤٨)دا بەهۆی پڕاگماتیکەوە دەزانرێت، کە ئایا قسەکەر (ئەمڕۆ) یان (دەوام)ەکەی، یان کارەکەی مەبەستە، واتە چی ئەنجامداوە.

٢-٣/١) پڕاگماتیکی ڕستەیی و سیمانتیك:

لێرەدا بابەتەکە چۆنیەتی بنیاتنانی ڕستەی پڕاگماتیکە، بەڵام مامەڵەکردن لەگەڵیدا کەمێك گرانە بەبێ بەشداریکردنی لایەنی سێیەم، کەسیمانتیکە، بۆ ئەوەی جێدەستی پڕاگماتیك ببینرێت و هەستی پێبکرێت بەشێوەیەکی سەرنج ڕاکێش و هەیکەلی سنیتاکتیکی تایبەت، لەوانەیە پێویست بەهەندێ تێگەیشتن بێت بۆجیاوازی نێوان سیمانتیك و پڕاگماتیك، بەشێوەیەکی تەقلیدی ڕستەیەك وەردەگیرێت بۆئەوەی خوێندنەوەی تایبەتمەندی تێکەڵاوی لە وشە بۆبکرێ، هەروەها لێکجیاکردنەوەی سیمانتیك و پڕاگماتیك بەدرێژایی سەرهەڵی واتا، چەند ڕێگەیەکی فراوانی کراوە جێدەهێڵن دەربارەی شیتەڵ کردنەوەی ئەو دو فیلدە، (لیڤنسن) پێی وایە کە سیمانتیك لە واتا دەکۆڵێتەوەو پڕاگماتیك لە بەکارهێنان(٥٤). هەروەها کۆمەڵێ جیاوازی تر، کە بەم شێوەیە لێکجیا دەکرێنەوە:

<u>**سیمانتیك/**</u> بریتییە لە ((واتای وشەو کاریگەری ڕێزمانی و واتای سەر زاراوەی ڕوون و ئاشکرا دەگرێتەوە وە پابەندی یاسایە و بنەمای هاریکاری پیادە دەکات. هێمای زمانی لێکدەداتەوە واتایەکی

---

٥٣) کاروان عومەر قادر (٢٠١٢ : ٢٦٦) .

٥٤) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو (٢٠١٠ : ١٤) .

بلاوەو کۆمەڵ لەسەری ڕێك کەوتووە، پابەند نییە بەدەورو بەر))[٥٥] هەروەها ((پابەندی توانست و یاساکانی زمانە. واتایەکی ئاسایی و نەگۆرو تەم و مژاوین و هێماکانیش نیشان نەکراون ئیشی لێکدانەوەی واتای فەرهەنگییە))[٥٦].

پڕاگماتیك/ بریتییە لە ((واتای سیمانتیکی + واتای دەوروبەرو شاراوەو قوڵ و پابەندی بنەما نیەو یاساکان دەبەزێنێ، هێمای زمانی و نازمانی لێکدەداتەوە و مێشك دەخوێنێتەوەو تاکەکەسیەو کۆمەڵی لەسەر نیەو پابەندە بە دەوروبەر))[٥٧]. هەروەها پڕاگماتیك ((پابەندی چالاکی و داهێنانە و واتایەکی نائاسایی و گۆڕاوە بەپێی کەس و لێکدانەوەی مەبەستی قسەکەرە، واتاکانیش ڕونن و هێماکانیش دیارو نیشان کراون))[٥٨]. واتە سیمانتیك لەڕوی واتای فەرهەنگیەوە خوێندنەوەی بۆ دەکرێ،کە چی دەگەیەنێ، بەڵام پڕاگماتیك لەچۆنیەتی بەکارهێنانی زمان لەلایەن قسەکەرەوە خوێندنەوەی بۆ دەکرێ هەرچەندە بەپێی ئەم جیاوازیانە بێت هەردوکیان ((پەیوەندیان بەتێگەیشتنەوە هەیەو هێما لێکدەدەنەوەو تەواوکەری یەکترن))[٥٩]. پەیوەندیەکی بەهێز هەیە لەنێوان ئەم دو زانستەدا ((ناتوانرێت قسە لەسەر واتا سازی بکرێت بەبێ هاوسەنگکردنی ئەوەی لەلای ڕۆژئاواییەکان بەپڕاگماتیك ناسراوە))[٦٠]. دەتوانرێت بەشێوەیەکی ڕونتر جیاکردنەوەکە ئەنجام بدرێت لەلایەنێك لەلایەنەکانی واتای قسە:

أ) ئەو ڕەگەزانەی،کە دەتوانرێت کۆدەکانیان ئاشکرا بکرێت لەڕێگەی دەربڕینە زمانییە بەکارهاتووەکان، ئەوەی،کە لێرەدا مەبەستە ئەوەیە،کە لەگشت سیاقە بەکارهاتووەکاندایە، هەروەکو لەنمونەی (٤٩)دا بەڕونی دیارە.

ب) ئەوەی، کەپشت دەبەستێت بەزانیاریە سیاقیە زیادەکان و توانا زمانییە بەرهەم هاتووەکانی وەرگێڕ[٦١]. هەروەکو لەنمونەی (٥٠)دا دەبینرێت.

٤٩) أ) سەیارەکەت کڕی؟

ب) بەڵێ

---

٥٥) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠٠٩ : ٣٤–٣٥) .

٥٦) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١١ : ٤٩) .

٥٧) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠٠٩ : ٣٤–٣٥).

٥٨) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١١ : ٤٩) .

٥٩) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠٠٩ : ٣٥) .

٦٠) نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو (٢٠١٠ : ١١) .

٦١) Robyn carston (2002 : 16-19)

لەڕاستیدا وەکو لەنمونەی (٤٩)دا دەبینرێت، کە گفتوگۆی نێوان دوکەسە قسەکەر و گوێگر،(٤٩أ) واتە قسەکەر، کە دەڵێت (سەیارەکەت کڕی؟) مەبەست لەوەیە زانیاری پیشەیی هەیە لەبارەی بابەتەکەوە، (٤٩ب) وەڵامەکەیەتی (بەڵێ) ئەوەی لێرەدا مەبەستە ئەوەیە، کە ئایا ! چۆن کۆدەکانی ئەو (بەڵێ)یە شیدەکرێتەوە و ئاشکرا دەبێت؟ هەروەکو پێشوتر باسکرا بابەتەکە پەیوەندی بەقسەکەرو گوێگرەوە هەیە، کە لەسیاقێکدا گفتوگۆ دەکەن زانیاری پێشینەیان هەیە لەبارەیەوە بۆیە بۆ ئەوان کۆدەکە ئاشکرایە، کە لە (٣ب)دا دەوترێ (بەڵێ) واتە(بەڵێ سەیارەکەم کڕی) ئەمەش بۆ وەڵامی (٤٩أ) ئاشکراو ڕونەو تەنانەت ئەوانەی، کە لەو دەوروبەرەشدان بەهەمان شێوە لەکۆدەکانی (٤٩ب) بەهۆی دەربڕاوە زمانییە بەکارهاتووەکەوە.

هەروەکو لەنمونەی(٥٠)دا دەردەکەوێ وەڵامدانەوەی (ب) بۆ (أ) پەیوەستە بەو زانیاریانەی کە لەناخی (ب)دا ڕەنگدەدەنەوە، چونکە وەڵامدانەوەیەکی وا دەبەخشێتە(أ)، کە پراگماتیکیانەیەو پەیوەستە بەزانیاری پێشوترو سیاقەوە، بەلایەنی کەمەوە دەزانرێت، کە ڕەخنەو تێبینی (ب) لەسەر کەسێتی (نازدار) پەیوەندی بە پلەی گەرمی و ساردیەوە نیە، بەڵکو پەیوەندییەکە لێرەدا کۆمەڵایەتییەو هەڵسوکەوتی کەسەکە لەکۆمەڵگەداو پەیوەندی لەگەڵ دەوروبەرەکەیدا دەردەخات.

٥٠)أ) نازدارت خۆشدەوێ؟

ب) سارد دەیبینم.

کەواتە لێرەدا تێبینیەکە لەسەر کەسایەتی (نازدارە)، واهەست دەکرێت،کە (ب) (نازدار)ی زۆر خۆش ناوێت و کەسێتی ئەوی بە دڵ نیە، خۆشەویست نیە لەکۆمەڵگادا. ئەو ڕستەیەی کە (ب) وەڵامی (أ) ی پێداوەتەوە لەڕاستیدا زۆر کەمترە، لە لەخۆگرتنی ئەو هەمو زانیارییە لەخۆیدا، چونکە (دەیبینم) واتە (ئەو دەبینم)، کە لەڕاستیدا ئەو دەستەواژەیە دەتوانرێت بۆ هەرمرۆڤێك بەکاربهێنرێت و ڕەمزدارنیە، بەڵام دەستەواژەی (سارد) نادیارە لەنێوان پلەی گەرمی و تێگەیشتنە تاکییەکان، کەواتە ڕستەکە هیچ وشەیەکی ڕەمزداری تێدانیە کەمانای خۆشەویستی یان (چاك و باش) بگەیەنێت، کەواتە لێرەدا تێگەیشتن و وەڵامدانەوە پەیوەستە بە سیاق و دەوروبەرو زانیاری پێشینەو گفتوگۆی نێوان کەسەکان، کاتێك (ب) بەم شێوەیە وەڵامدەداتەوە (أ) ڕاستەوخۆ تێگەیشتنی لەلا دروست دەبێت بەوەی کە (ب) مەبەستی ئەوەیە،کە (نازدار) کەسێکی خۆشەویست و لەبەردڵان نییە، بەڵکو خوێن ساردو دورە پەرێزە.

ئەوەی لەم نمونانەدا باسکران و شیکرانەوە هەموویان بۆ ڕونکردنەوەی ئاسەواری ئەو گفتوگۆ و قسەکردنانە بوو،کە ئەمەش هەموی خۆی لەخۆیدا پرۆسەیەکی پراگماتیکیە.

ئـەوەی مەبەسـتە لێـرەدا ئەوەیـە، کەقسـەکەران چـەند پێوانەیـەکی دیـاریکراو دەکـەن لەڕەوشـتی هاریکـاری عـەقڵانی پێگەیشـتو لـەکاتی، پەیوەنـدی کردنـدا، بیسـەرەکانیش (گوێگرەکـانیش) ئـەو دەربڕاوانەی، کە دەبیبیستن شیکردنەوەو لێکدانەوەی بۆ دەکـەن و لەگـەڵ رەچـاو کردنـی پێوەرەکـانی نـاو مێشـکیان بـەڕونی لەبنـەما تیۆریەکـەی (گـرایس)دا دەردەکـەوێ و لەسـەر پڕاگماتیـك کردویـەتی ناسراوە بە (مەکزیمـەکانی گـرایس بـۆ پێوانـەکردنی ئاخـاوتن)[٦٢] لەڕاسـتیدا ئـەم کارانـەی گـرایس لـەم بوارەدا ((بەبڕوای (هارنین ١٩٩١) زیاتر هـەر بۆمەبەسـتی تێگەیشـتن بـووە لـەواتای (هەمیشـەیی/نەمر)، کەلەهــەمویان گــرنگتر ئــەو کــارە لێکۆڵینەوانــەی بــووە، کــەزیاتر بــەناوی (ڕێســای هاریکاریانــە "Cooperative principle") ناوبـانگی دەرکـردووە، کـە دواتـر پێوانـەکانی ئاخـاوتنی (چـەندێتی و چۆنیەتی و پەیوەندی و شێواز) ی لێکەوتۆتەوە))[٦٣]،چونکە((بەباوەڕی گرایس ئاخـاوتن، چالاکیەکە، کە بە هاریکـاری هاوبەشـەکانی قسـەکردن دێتـە ئـەنجام و لـەژێر دەسـەڵاتی بنـەمای هاریکاریدایـە))[٦٤] دەتوانرێت بنەمای هاریکاریش بەمشێوەیە بناسێنرێت،کە پێی وایە((گوتنەکـەت هێنـدەبێت و لەشـوێن و کاتدا بێت و بەوجۆرە بێت کـە ئاخاوتنەکـەت دەیـەوێ))[٦٥]، کەواتـە لێـرەدا دەردەکـەوێت، کـە بنـەمای هاریکاری[٦٦] ڕێنمایی ئاخاوتن دەداتە گفتوگۆکەرانی.

ئـەوە ی هەسـتی پێـدەکرێت لێـرەدا ئەوەیـە، کـە تێگەیشـتن لـەکردەی قسـە بـەدو هـەنگاودا تێپەڕدەبێت:

هــەنگاوی یەکــەم / شـیکردنەوەی ئۆتۆماتیکیـە بـۆ پێکهاتـەی زمانـەوانی و ڕونکردنـەوەی زانیـاری زمانەوانی بەتەنها. ئەمەش بنەمای زمانەوانی و فەرهەنگییە.

هەنگاوی دووەم / هەنگاوێکی هەڵێنجانییە، دەرچەیەکی هەیـە کەئـەویش زمانـەو توانـای شـیکردنەوەو کردنەوەی کۆدەکانی هەیە، هاوڕێ لەگەڵ سەرچـاوەی تـەواوی زانیـاری تـر وەکـو هەسـتپێکردن بەچـاو یاخود بیر:

---

٦٢) کاروان عومەر قادر (٢٠٠٨ : ٢٧٠–٢٧١).

٦٣) ئاڤێستا کەمال محمود (٢٠٠٩ : ٧٠–٨٢) .

٦٤) بەکر عومەر علی (٢٠٠٠: ٩١) .

٦٥) سەرچاوەی پێشوو (٩١).

٦٦) بۆزانیـــاری زیـــاتر دەربـــارەی بنـــەمای هاریکـــاری و پۆلێنـــەکانی ئاخـــاوتن لای گـــرایس ، بڕوانـــە : أ) بەکر عومەر عەلی (٢٠٠٠ : ٩١–٩٥) . ب) ئاڤێستا کەمال محمود (٢٠٠٩ : ٧٠–٨٢) . پ) عومـەر مـەحمود کـەریم (٢٠٠٩ : ٥–٨). ت) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠٠٤ : ١٠٥–١١٢) .

٥١) أ) تۆپەکە } لەپشتەوەی { خانوەکەیە.

ب) تۆپەکە } لەپێشەوەی { خانوەکەیە.[٦٧]

ئەگەر ((لەهەردو ڕستەکە وردبینەوە وا دەردەکەون، کە دوڕستەی پێچەوانەو دژی یەکترن))[٦٨] ئەمەش شیکردنەوەی ئۆتۆماتیکیە بۆ پێکهاتە زمانەوانیەکە، واتە ڕونکردنەوەی زانیاری زمانەوانیەکەیە بەتەنها، کە بەبنەما زمانیە فەرهەنگیەکە دادەنرێ، بەلاّم ئەگەر بەپێی هەنگاوی دووەم بیربکرێتەوە ((لەڕاستیدا وانیەو دو ڕستەی پێچەوانە نین، بەڵکو زیاتر کۆنکرێتکەری دو پەیپێبردنی جیاوازن بۆشوێنی تۆپەکە. ئەمەش بەهۆی ئەوەی،کە لەڕستەی (٥١أ)دا، پەیپێبردنەکە لەڕێگەی سەیرکردنی قسەکەرەوە دیاریکراوەو بونی ڕێگریەك، کە (خانوەکەیە) لەنێوان (قسەکەر) و (شوێنی تۆپەکە)دا، دەبێتە هۆی دیاری کردنی (شوێنی تۆپەکە) لەپشتی ڕێگرەکەوە، کە ئەویش (پشتی خانوەکەیە)، بەلاّم لەڕستەی (٥١ب)دا بەهۆی ئەوەی هەمو خانویەك ئاڕاستەیەکی دیاریکراوی لەڕوی دروستکردنەوە هەیە (کە مەبەست ڕوی پێشەوەی خانوەکەیە) لەڕوی ئەوەی چ بەشێکی خانوەکە پێشەوەیەتی، چ بەشێکیشی پشتەوەیەتی، بۆیە لەڕوانگەی ئەم جۆرە پەیپێبردن و شارەزاییەوە قسەکەر لەهەر شوێنێکی خانوەکەدا بێت دەتوانێت لەبارو دۆخی ڕستەی (٥١أ)دا بڵێت، کە (شوێنی تۆپەکە) بریتییە لە پێشەوەی خانوەکە بەبێ گوێدانە ئەو ڕێگرەی لەنێوان (قسەکەر)و(بابەتەکە)دا بونی هەیە))[٦٩]. واتە لێرەدا، وەکو باس کرا، (أ،ب) لە ڕستەی (٥١)دا ڕستەیەکی هەڵێنجانین و شیکردنەوەی کۆدەکان ڕۆڵ دەگێڕن، هەروەها سەرچاوەی تەواوی زانیاری (قسەکەر) لەسەر شوێنەکەو تێڕوانین و بیرکردنەوەی بۆ شوێنی مەبەست، کە ئایا(پشتەوە) یاخود (پێشەوە)ی خانوەکەیە. هەروەکو لەشیکردنەوەی (ب) لەنمونەی (٥٠)دا دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی، کە کەسایەتی سارد خۆشەویست نییە، لەسەر بنەمای ئەو ڕەمزانەی، کە ڕستەکە دەیاننێرێت و شیکردنەوەکە دەریدەخات، کە پرۆسە پراگماتیکیەکان گەیەنەری ڤێرژنێکی دەوڵەمەندن لەواتا[٧٠].

لەڕاستیدا ئەگەر سەیربکرێت دەردەکەوێ، کە ((تێگەیشتنیش لەم پەیوەندیە هەمبەرییەو ئەو ڕۆڵە نێوەندییەی زمان دەیبینێت لەنێوان ئارەزو و واقعدا (تێڕامانەکانی مرۆڤ و خودی واقع) دەبێتە هۆی

---

٦٧) بۆ نمونەکان و شیکردنەوەیان، سود وەرگیراوە، لە: کاروان عومەر قادر (٢٠١٢ : ٧٩) .

٦٨) سەرچاوەی پێشو (٧٩).

٦٩) سەرچاوەی پێشو (٨٠).

٧٠) Jacob L.Mey (1998 : 978)

بونیاتنانی سێ کەسێتی بنەمایی بۆ " زانستی زمانی درکپێکردن"))[٧١]، کەلێرەدا ئاماژەیان پێدەکرێت:

((یەکەم/ پێشینەیی سیمانتیك لەهەر شیکردنەوەیەکی زمانەوانیدا، واتە ئەرکی سەرەکی زمان واتایە، کە بەهۆیەوە چەمکی (بەکاتە گۆریکردن" Categorizations") دەبێتە بنەما.

دوهەم/ ئەم واتا زمانیەش سروشتێکی ئینسکلۆپیدیایی هەیە، واتە زمان واتای زمانی سیستەمێکن بۆ بەکاتەگۆریکردنی جیهانی واقع، بەمەش پێشنیاز کردنی سیستەمێکی دروستەیی بۆ واتای زمانی پێویست ناکات، چونکە هەر لەبنەڕەتدا کۆزانینی جیهانی پەیوەستە بە فۆڕمە زمانەوانیەکانەوە (واتە خودی زمان))) [٧٢].

سێیەم / بەپێی خاڵی سێیەمیش بێت ((واتای زمانی سروشتێکی (ڕوانگەیی / پەیپێبردنانە "Perspective")ی هەیە، واتە لەبنەڕەتدا جیهانی واقع ڕاست و ڕەوان (بەشێوەیەکی ڕاستەقینە) لەزماندا ڕەنگی نەداوەتەوە، چونکە لەبری ئەوەی زمان و واتای زمانیی ئاوێنەیەکی ڕاستەقینەیی و بابەتیانەی ئەم جیهانە/واقعە بێت، تەنها ڕەنگدانەوەی پەیپێبردنی مرۆڤە بۆ ئەو جیهانی واقعەو ئەم پەیپێبردنە لەزماندا ڕەنگی داوەتەوە (واتە مرۆڤ چۆن واقعی بینیوە و خوێندویەتیەوە و تێیگەیشتووە، ئاوەهاش لەزماندا ڕەنگی داوەتەوە، نەك جیهانی واقع چۆنە ئاوەهاش لەزماندا (ڕەنگبداتەوە.))[٧٣] بۆنمونە، لە (٥٠ب) سەرەڕای ئەو کەسایەتی و تەجروبەیەو هەبونی کەسایەتی سارد لەو نمونەیەدا، هەڵێنجانی تریشی تێیدا بەدەستدێت، وەکو ئەوەی کە زۆری وەکو (نازدار) هەن کە هەمان سیفەتیان تێدا هەیە.......هتد.

دەتوانرێت بگوترێت،کە سیمانتیك و پڕاگماتیك لە دو ڕێگەوە جیا دەکرێنەوە، کە لێرەدا بەکورتی ئاماژەیان پێدەدرێت:

١) بابەتی سیمانتیك پەیوەستە بە مانای زمانیەوە (زمانەوانیەوە)، کە بەو واتایەی پێکهاتەکان هەڵبووەشێنرێن و شیبکرێنەوە.

٢) لەکاتێکدا بابەتی پڕاگماتیکی هەمو ئەو ئیشە زیادانە دەگرێتەوە، کە قسەکەر پێویستە ئەنجامی بدات، بۆئەوەی بگات بەو نامەیەی خۆی مەبەستێتی. ئەگەر بڕوانرێت (سیمانتیك و پڕاگماتیك) یەك

---

٧١) کاروان عومەر قادر(٢٠١٢: ٧٨) .

٧٢) سەرچاوەی پێشوو(٧٨) .

٧٣) سەرچاوەی پێشوو(٧٨–٧٩) .

سایکۆلۆجیان هەیە، واتا زمانەوانیەکە وەردەگیرێت بۆئـەوەی تێگەیشـتن و ڕۆشـنبیری بێنێتـە ئـاراوەو وێنای عەقڵ بکات بەجۆرێکی دیاریکراو.

ڕون و ئاشکرایە، کە ڕەوتـی سـیمانتیکی وەردەگیرێـت، بـەو جـۆرەی چـەقێکی پەیوەندیـە لـەنێوان دەربڕاوە زمانیەکان و سروشتدا، بۆیە واتـا بـەپێی ئـەو بۆچـونە بێـت ئـەو کەرەسـتانە دەگرێتـەوە، کـە لەسروشـتدا هـەن لەجێگـەی بونـە عەقڵیـەکان، واتـای وشـە کەسـێك، یـاخود کۆمەڵەیـەك دەگرێتـەوە لەسروشت و ئاماژە بەوە دەکات، کە واتای ڕستە بارودۆخە ڕاستەقینەکان. ئـەوەش ئـەو مەرجەیـە، کـە پێویستە و چاوەڕوان دەکرێت لەڕستە، بۆئەوەی ڕاست دەرچێت.

پێکهاتە ڕاستەقینە مەرج دارەکـە ئامـاژەی پێکـراوە لـە دو تـوێی گفتوگـۆی هەیکەلـە ڕێزمانیـەکانی سـەرەوە، کـە لـە ڕسـتەکانی نمونـەی (٤٧)دا هاتووە،کـە ئایـا ڕاسـتە بەتـەنیا ئـەو جـۆرە سـەگە گەسـتویەتی، کـە بەڵەکـەو دیـاریکراوە، کـە ئەمـەش ئەندامێکـە لـە خێزانـی سـەگەکان و سـەربەوانەو پەیوەندیان بەیەکەوە هەیە، کاتێك دوای ئـەوەی گەسـتویەتی پـێش هەفتەیـەك لەقسـەکردنەکە. ئـەوەی لێـرەدا مەبەسـتە، ئـەو جـۆری حوکمدانەیە،کـە ڕاسـتەو هاوتایـە لەگـەڵ مەرجـەکان ،کـەبارودۆخی کۆمەلأیەتی و دەوروبەرو سروشت وای لێدەکات هەریەکێك لەڕستەکان جیاواز بێت لـەوەی تـر و لـەکاتی ڕاستی هەریەکێکیان بەمانای ئەوەیە،کە هـەمویان ڕاسـتن ،بـەلأم بـارودۆخی ئاخاوتنـەکانیان جیـاوازە، کەواتە لێرەدا دەوروبەر لەچۆنیەتی دەربڕینـەکانی ڕسـتەی (٤٧و٥١)دا دەسـەلأتی بـالأی هەیـە، چـونکە دەربڕینی ئەو ڕستانە پەیوەستە بەبارودۆخی کەسی قسەکەرو زانیـاری کەسـی بەرامبـەرو خوێندنـەوەی بۆڕستەکانی، بۆنمونە لە (٤٧پ)دادەردەکەوێ کەبابەتەکە پێشتر بۆ گـوێگر باسـکردووەو بـۆی دووپـات دەکاتەوە،کـە (ئـەوە سـەگە بەڵەکەکەیـە) گەسـتبووی. یـان لەوانەیـە وەلأمـی پرسـیارێك بداتـەوە لـە (٤٧ج)دا، کە ئایا چی یاخود کـێ گەسـتویەتی؟ بـەم شـێوەیە بـارودۆخی ئاخاوتنەکـە جیـاوازە، بـەواتا ڕاستیەکەی ئەوەیە کە سەگە بەڵەکەکە گەستویەتی و گێڕانەوەو شێوازی دەربڕینـی ڕسـتەکان جیـاوازن لەگەڵ ئەوەشدا، کە دەتوانرێت پێچەوانەی ئەوەی سەرەوە هەڵسوکەوت بکرێت لەحاڵەتی (٤٨ب).

لەڕاستیدا کۆمەڵێك مەرجی ڕاستەقینە هەیـە پراگماتیـك ئیشـی لەسـەر دەکـات، کـە دەبێـت کەسـی قسـەکەر ناسـراو بێـت لەگـەڵ کـاتی قسـەکەی. بـەدەربڕینێکی تـر، وا دەردەکـەوێ، کـە ئـەم شـێوازە تێگەیشـتنە لەسـیمانتیك پێویسـتی بـە ئیشـێکی پێشـینە هەیـە لـە پراگماتیـك، بۆڕاسـتکردنەوەی سەرچـاوەکەی لەهەسـتەکانی کۆمـەڵێك وشـەو پێکهاتـەی زمانـەوانی نادیـار هەڵدەبـژێرێ، ئەمـەش بـۆ بەدەسـتهێنانی نوانـدنێك، کـە توانـای هەڵسـەنگاندنی ئـەوەی پەیوەندیـدارە بەڕاسـتی یـاخود ناڕاسـتی شتەکە، لەسروشت و دەوروبەردا هەبێت.

((لەلایەکی دیکەوە مەرجی ڕاستی سیمانتیکی (Truth Conditional) پێڕەوێکی سیمانتیکیمان بۆ دەردەخات، کە لەچەندین یاساو پرنسیپ و مەرج پێکهاتووەو پەیوەستە بە لۆژیك و ڕاستیە لۆژیکیەکانەوە و بریتییە لەئەو ڕوداوانەی لەناو زماندا ڕوودەدەن زیاتر لەوەی لەجیهاندا ڕوودەدەن و سیمانتیك و لۆژیکیش لەناو هزرو زەینی مرۆڤدا کاردەکەن و پشت دەبەستن بەڕاستی زمانی و فۆرمییەکان و ڕاستی هەریەکێکیان پابەندە بە مامەڵەی عەقڵ و لێکدانەوە عەقڵیەکان))[٧٤].

ئەو نمونانەی باسکران لەڕوی پەیکەری ڕێزمانییەوە جیاوازیان هەیەو کۆمەڵێ واتای جیاواز دەبەخشن، کە هێمایان هەیەو وا لەگوێگر دەکات بیانکاتەوەو تێگەیشتنی بۆهەریەکێکیان جیاواز بێت، هەرچەندە ئەگەر سەیری ڕستەکان بکرێت دەبینرێت، کە زۆر ڕەمزدار نین، بەڵام پێویستیشیان بە پڕاگماتیکە بۆکردنەوەیان، ئەمەش دەبێتە هۆی دروست بونی جیاوازی لەڕێکخستن و پێکهاتەی ڕستەکان و تێگەیشتنیان لەلای بیسەر (گوێگر)، وایلێدەکات بۆ هەریەکێك لەڕستەکان شێوازی شیکاری بەکار بهێنێ بۆ هەر حاڵەتێك لەحاڵەتەکان، لەبەرئەوەی ئەو پەیکەرە ڕێزمانیانە جیاوازن لەڕوی کارەوە... کەواتە لێرەدا پشت بە باکگراوند و ئاسەواری زانیاری پێشینەیی دەبەسترێت و بەڕونی پێیەوە دیار دەبێت.

هەر لەم ڕوانگەیەوە ئەنجامی هەمو ئەوانەی کە باسکران، دەتوانرێت بگوترێت مۆرفۆپڕاگماتیك هاوتایە لەگەڵ بوارە دامەزراوەکانی تری وەکو (مۆرفۆ سیمانتیکس، واتای فەرهەنگی سیمانتیکی مۆرفۆلۆجی، واتای فەرهەنگی پڕاگماتیکی مۆرفۆلۆجی، وە هەروەها شێوە ڕستە پڕاگماتیکییەکان و ستراتیجییەکانی دەق)، کە هەمو ئەمانە دەبێت بەشێوەیەکی وریایانە لەیەك جیابکرێنەوە، چونکە تێکەڵییەك دەبینرێت لەوانەی، کە باسکران بۆیە لێرەدا هەریەکێك لەوانە ڕوانین و ڕاڤەی بۆ دەکرێت، بۆ ئەوەی ئەو تێکەڵییە دروست نەبێت و جیاوازییەکان دەربکەون:

١- مۆرفۆسیمانتیك لە یاساکانی مۆرفۆلۆجی، بۆ واتاکانی سیمانتیکی دەکۆڵێتەوە، کە واتای بنەڕەتی ئاسایی و گۆڕینەکانی واتای بارکراو ی دەستدەکەوێت، بەهۆی یاساکانی مۆرفیمی وشەداڕێژ، یان مۆرفیمی ڕێزمانی. لەناو لێکۆڵینەوەی مۆرفۆ سیمانتیکی، پڕاگماتیکی جیا جیا، کە پەیوەندی هەیە بە بارودۆخەکانی قسە، پەیوەندی نابێت بە ئاماژەی واتای بنەڕەتی بچوکی، کە بەهۆی زیادکردنی پاشگری بچوککردنەوە دەگەڕێتەوە بۆی، وەکو:

٥٢) حەسەن+ۆك = حەسەنۆك.

---

٧٤) بەکر عومەر عەلی (٢٠١٤ : ٦٥) .

واتـا بنەڕەتییەکـەی نمونـە(٥٢) بریتییـە لـە نـاوی کەسـێك، بـەڵام بـەهۆی مۆرفیمـەکانی بچـوککردنەوەوە، لەوانەیـە واتـا بنەڕەتییەکـەی خـۆی لەدەسـت بـدات و واتایـەکی بـارکراو، کـە بەمەبەستی ئەرێنی بێت یاخود نەرێنی هەژمار بکرێت.

٢-واتای فەرهـەنگی مۆرفۆلـۆجی، لـە واتـای بنـەڕەتی و واتـای بـارکراو دەکۆڵێتـەوە، مۆرفۆلـۆجی ئاڵۆز، وشە، کاتێك بە فەرهەنگی دەکرێت، وەکو:

٥٣) ئەو مانگە زۆر جوانە.

لـە (٥٣) دەردەکـەوێت، کـە چـۆن (مانگ)بـە فەرهــەنگ کـراوە و چـەند واتایـەکی فەرهــەنگی پێبخشراوە.

٣- فەرهـەنگی پڕاگمـاتیکی، لـە واتـای پڕاگمـاتیکی ئایـدیۆ سـینکراتیکی (مزاجـی) دەکۆڵێتـەوە، کـەوا دەگوازرێتەوە لەڕێگەی تاکە وشەیەکی ئاڵۆز، وەکو بەفەرهـەنگی کردنـی (هەچـەکە)و بـەکارهێنانی لـەبری واتـای کـەر -کـە منـداڵ بەکاریـدەهێنێت- لـە جیـاتی (کـەر)، واتـە لێـرەدا لەبەرچـاوگرتنی بارودۆخی منداڵ و هەڵبژاردنی ئەو وشانەی خۆشی دەبەخشنە منداڵەکان ڕەچاو کراوە.

٤- شـێوەکانی سـینتاکس و سـتراتیژییەکانی دەق، لەوانەیـە واتاکـانی خـودی پڕاگمـاتیکی خۆیـان بگوازنەوە و کاری تێبکەن لەگەڵ ئەوانەی، کە بەدەست دێن بەهۆی پێکهاتەکانی تاکە دەقەکە.

٥- مۆرفۆپڕاگماتیك[٧٥]لە واتاکانی پڕاگماتیك دەکۆڵێتەوە، کەوا بەشێوەیەکی یاسایی تـەنها لـە ڕێگـەی جێبەجێکردنی یاساکانی مۆرفۆلۆجی بەدەستدێن ، لە کۆمەڵێك بارو دۆخی دیاریکراوی قسـەکردندا. کردە مۆرفۆلۆجییەکان بەتەواوی بەرپرسن، بۆ واتا زیادکراوەکانی گوتن، لەگەڵ چاوگی وشـە ئـاخۆ بێلایەن دەبێت،یان نا[٧٦].

٢-٣/١) بنەمای پڕاگماتیك لە پرۆسە سینتاکسییەکاندا:

دوای ئـەوەی (پیـەس- Peirce) لـە سـاڵی ١٩٣٤ کۆمـەڵێ پرۆپـۆزەڵی خسـتە بـەردەم زمانـەوانان لەبارەی پەیوەندییەکانی زمانی مرۆڤ و ڕێکخستنی فرمانەکان لەلایـەن مێشـکەوە، کـە ئـەو پرۆپۆزەڵانـە لەسـەر بنـەمای شـارەزایی پزیشـکی بـوون لەلێکۆڵینـەوەی نەخۆشـی ئـەفازیا(aphasia)[٧٧] و

٧٥) بۆ زانیاری زیاتر لەسەر مۆرفۆپڕاگماتیك، بڕوانە: بەشی دوەمی لێکۆلینەوەکە(٥٣-١٠٧).

٧٦) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم جیاوازییانە، بڕوانە: Jacom L.Mey (2009: 649-653)

٧٧) ئەفازیا : پەیدا بونی کەلێنە لە پەیوەندی کردندا و توانـا زمانییـەکانی کەسـەکە لاواز دەکـات، بـەڵام کاریگـەری نابێت بۆسەر زیرەکی، هەروەها دەبێتـە هـۆی لاواز بـونی توانـای تێگەیشـتن و قسـەکردن لەکەسـەکەدا، زۆربەشـیان توشـی گرفتـی نوسـین و خوێندنـەوە دەبـن. بۆزانیـاری زیـاتر لـەبارەی ئـەم نەخۆشـیەوە ، بڕوانـە پێگـەی فـەرمی ئەلیکترۆنی کۆمەڵەی نیشتمانی ئەفازیا(www.aphasia.org) .

شــیکردنەوەی پێکهاتــەی زمــان لــەو ڕوەوە. پڕۆپۆزەڵــەکان کــەم و کورتیــان هــەبوو لەزۆربــەی لایەنەکانیــەوە، لــەگرنگترین ئــەو کێشــەو گیروگرفــت و کــەم و کورتیانــە ئەوانــە بــون، کــە پەیوەنــدیان بەڕێکخستنی مێشك و (Brain) کە تیگۆرییەکانی (پیەس) بو لە واتاکانـدا، پڕاگماتیـك و سـینتاکتیك و پەیوەندی نێوان سینتاکتیك و سیمانتیك[78]. وا پێدەچێت بەشـیوەیەك بنیادنـانی ڕێزمـان ئاسـان بێـت ئەوەش بەواتای ئەوەی کە بەشەکانی یەکتری لەخۆ دەگرن و دابـەش دەبنـە سـەر کۆمەڵـەی ڕێکخـراوی دیاری کراو و کۆمەڵەی بچوك بچوك.

پییەس پێی وایە ((مێشك پێشـبینی هـەر بابـەتێکی جیـاواز دەکـات بـۆ جیاکردنـەوەی هەڵچـونەکان لەسیمانتیك و ڕستەدا))[79]،بەڵام ئەم ڕونکردنەوەی پیەس کێشە دروست دەکات لەبەر ئەم دو هۆیە:

١) ئەم گوتەیە تەواو نیە لەبەر ئەوەی پڕاگماتیکی پشت گوێ خستووە.

٢) بـەهۆی دژیـەکی لەگـەڵ تێبینییـە کلینیکیەکانـدا، ئـەوەش بـەو واتایـەی، کـە ئـەفاژیا زۆربـەی کـات پەیوەست نیە بەبریندارب‌ونی دیوارەکانی مێشـکەوە، بـەڵکو ئـەفاژیا سـنیتاکتیکی زیـاتر بـەدی دەکرێـت لەو نەخۆشانەی، کە زەرەرێکی زیـاتر بـەر خانـەی پێشـەوەی مێشـکیان کـەوتووە، یـاخود بـەر خانـەی کەلێنی ناوەوەی مێشکیان کەوتووە.

ئەو کێشانەی، کە ڕوبەڕوی سیمانتیك و پڕاگماتیـك و سـنیتاکتیك دەبـن و پەیوەنـدیان بـەو کۆمەڵەیـەوە هەیە، کە پیەس دایناون، کە ئەویش لەیەکجیاکردنەوەی نیشانەو ڕەمزەکانە،کـە نیشـانەکان ئامـاژە بـۆ ڕەمزەکان دەکەن، یان دیاریکردنی ئەو وێنەو کاریکاتێرانەی، کە لەناخیاندا هەیە.

لەوانەیە ئەو نیشانەو دەستەواژانەی، کە ئامـاژە بـۆ پـۆلێنی ئـەو دەروازەیـە دەکـات ببنـە (کۆمەڵـە کۆمەڵە) (مجموعـات)ی، وەکـو کۆمەڵـەی لاوەکـی، ڕەمـزدار(ڕەمزەکـان) پەیوەندیـەکی ناڕاسـتەوخۆیان بەیەکەوە هەیەو هەمو ئەو کەل و پەلانەی، کە بونێکی تـەواویان هەیـە ڕەمـزدار دەکـرێن، واتـە توانایـان هەیە ببن بەڕەمز[80]. هەریەکە لـە(ناو) و (کـردار) ناونانـەوە، بـەم شـێوەیە سـەیر دەکـرێن: کردارەکـان ئامـاژە بـۆ جوڵـە(act) دەکـەن لەکاتێکـدا (ناو)ەکـان ئامـاژە بەبابـەت (objects) دەکـەن، جیـاوازی لەنێوان جوڵەو بابەتەکان ئەوەیە، کە جێگری ڕێژەیین لەسەر ڕۆیشتنی کات و شوێن.

---

٧٨) Hans w.Dechert (1980 : 13)

٧٩) سەرچاوەی پێشو(١٣).

٨٠) Hans w.Dechert (1980 : 13-14)

ئـەوەی لێـرەدا مەبەسـتە ئـەو باوەڕەیـە، کەچـۆن (بابـەت و جوڵـە) بەچـەند سـاتێك پەیوەنـدیان بەست؟! بەم شێوەیەی ڕستە لەزمانی کوردیدا پێویستی پێی هەیە، بۆنمونە بـەکارهێنانی کۆمەڵەیـەکی دیاریکراو لەکار وەکو کۆمەڵەکانی (کاری ڕابردو، کاری ڕانەبردو، کاری داهاتو، داخوازی.....هتد).

زمانەوانان لەلایەکی ترەوە بۆ دیاری کردنـی بەشـەکردار[٨١] لەگـەڵ (جوڵـە) خـۆی لەخۆیـدا، سـەیر کردنی هەمو کارەکان، وەکو بەشەکردارەکان بە سودبەخشـن بـۆ سەرچـاوەکانی لێکۆڵینـەوەی جوڵـەی بابەتەکان دادەنێت، کە نمونەکان ئاماژەیان پێدەکەن.

٥٤) أ) یەکێك لەگیراوەکان مرد.

ب) ژمارەیەك لەجەماوەر دەمیان داچەقاند.

پ) هەموویان پێکەنین.

لەڕسـتەکانی (٥٤)دا ،((کردارەکـان بەشـە کـردارن و دەربڕاوەکـانی نێـوان ئارگۆمێنتـەکانی نیشـان دەدەن و دەیانخەنــە ڕوو. هەریــەك لــەکردارەکانی ڕســتەی (٥٤) تاکــە ئــارگۆمێنتێکن هەربۆیــە بــە گۆکردنەکـەیان دەگوترێـت >> بەشـەکرداری یـەك – جێکـەوتی << one – place predcte))[٨٢]، بـەلاّم لەکردارەکانی ڕستەکانی (٥٥)دا ((دوو ئارگۆمێنتمان هەیە و بەم شـێوەیە بـە گۆکردنەکـەیان دەگوترێـت >> بەشەکرداری دوو – جێکەوتی << Twoplace predicate.))[٨٣]

٥٥) أ) دادوەرەکە گومان لێکراوەکەی حوکمدا.

ب)دارا وەلاّمی نامەکەی سیمای دایەوە.

پ) قەڵەمەکە لەدەوری داهێنەرەکەی دەسوڕێتەوە.

لەوانەیـە کەسـێك هـەبێت، کـە حـەز بـە پشتگوێخسـتنی ئـەو جیاوازیانـە بکـات لـەدوای هەموشـتێك لەوانەیە لەئەنجامی ئەم بیرو بۆچونە جیاوازانە کۆمەڵێ شیکاری جیاواز بێتـە بەردەسـت و ڕون بێتـەوە، بـەلاّم ئەگـەر تێگەیشـتنی زمـانی مـرۆڤ یـەکێك بـوو لـەو پارچـانە (ئـەو بەشـانەی کـە کێشـەی هەیـە)

---

٨١) بەشە کردارەکان ((ئەوبەشانەی ڕستەن ، کە پشتگیری کردەی بەخشکەیی دەربڕین دەکـەن)). بۆزانیـاری زیـاتر لەسەر بەشە کردار، بڕوانە: أ) کاروان عومـەر قـادر (٢٠١٢ : ٢٧٤–٢٩٦). ب) مەحەمـەدی مـەحوی، کـاروان عومـەر، شیلان عومەر (٢٠١٠ : ١١٩–١٢٢).

٨٢) مەحەمەدی مەحوی، کاروان عومەر، شیلان عومەر (٢٠١٠: ١١٩).

٨٣) سەرچاوەی پێشو (١١٩).

پێویستی بەبەرنامەی جیاواز هەیە بۆ ڕونکردنەوە لەسەری و لایەنی هاوبەش لەو کێشانە، وەپێویستە چارەسەرێك دابنرێت بۆ هەمو ئەو کێشانەی، کە ئاماژەیان پێکراوە لەسەرەوەو هەنگاوی دواتر هەڵبهێنرێت بۆ چارەسەریان بەردەوام بون لەسەر ئەم جۆرە چارەسەریانە.

٣/١-٣) نادیاری و دروستەی ڕستەی پڕاگماتیکی:

دروستەی ڕستەی پڕاگماتیکی ئەوەیە، کە هەڵسەنگاندنی پڕاگماتیکی ئاوێنەی هەڵسەنگاندنی سینتاکسیە، لە ئێستادا لەبوارەکانی پڕاگماتیکدا ئەوەی پەیوەندی هەیە بەوەسفکردنی بەستەرەوە (واجیهەوە) لەنێوان بزوێنەری سنیتاکسی و پێکهاتەی ڕێزمانی بەرپرس لەدیاری کردنی بەکارهێنانی دەربڕاوە زمانیەکان لەڕێگەی پیشاندانی ئاسایی دروستەی ڕستەی پڕاگماتیکدا زۆربەی کات پشت بە(تێڕوانینەکانی گرایس–Grecian View)[٨٤] دەبەستێت، واتە هەڵسەنگاندنی پڕاگماتیکی شوێنێك دەگرێ لەدوای هەردو تەسکبونەوەی سنیتاکسی و فۆرمی لۆجیکی، ئەمەش پرۆسەی ئیشکردنی پڕاگماتیکیە بەڕێگەی سیستماتیکی فۆرمی پێکهاتووە، کە بچوکترن لەڕستەکە بەگشتی[٨٥]. ئەگەر بڕوانرێت ((گرایس لەبنەڕەتدا دیاردەی (تیۆری بەخشکەیی دەربڕین)ی بۆ مەبەستی دیاری کردنی پەیوەندی لەنێوان دەربڕاوەکاندا (هێناوەتە کایەوەو گەشەی پێداوە، کە خودی واتای دەربڕاوەکەو ئەو واتایەی لە ئاوەزی قسەکەری دەربڕی دەربڕاوەکەدایەو واتا بەخشکەیی دەربڕاوەکانی ئەو دەربڕاوە شیبکاتەوەو دیاری بکات لەم ڕێگەیەشەوە ویستویەتی کۆی کرۆکە واتای ئەو دەربڕاوە تێبینی بکات))[٨٦].

لەڕاستیدا گرایس لەلێکۆڵینەوەکانی (١٩٦٥، ١٩٦٧، ١٩٧١)دا، هەوڵیداوە جیاوازی لەنێوان قسەکانی قسەکەرێك، کە دەری دەبڕێت و ئەو واتا بەخشکەیی دەربڕینەی بەهەمان قسە دەری دەبڕێت، لەڕێگەی داڕشتنی نەخشەو پلانێکی زمانەوانیەوە بکات[٨٧]، هەر لەو بارەیەشەوە هەوڵدەدرێت شیکاری تێڕوانینەکەی گرایس بکرێت، وەکو:

---

٨٤) Gricean View/ هەمو جیاوازییەکان ڕونتر دەردەکەون لەناو ڕستەکاندا، واتە ڕستەکان لەناو خۆیاندا بەش بەشن، کە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ پێوەرێکە لەپێوانەی گشتیدا دەردەکەوێ. بۆزانیاری زیاتر بڕوانە : بەکر عومەر عەلی (٢٠٠٠ : ٩١-٩٥) .

٨٥) Mandy Simons (2009 :1- 2):

٨٦) کاروان عومەر قادر (٢٠١٢ : ٢٦٤) .

٨٧) بۆزانیاری زیاتر لەسەر بابەتی فۆرمی لۆژیکی و پەیوەندی بە تیۆری خشکەیی دەربڕینەوە، بڕوانە: سەرچاوەی پێشو(٢٦٤-٣١٦).

٥٦) أ) کچەکان درەنگ هاتن.

ب) هەموو کچەکان درەنگ هاتن.

دیارە قسەکەران بەشێوەکی گشتی ڕێگە دەدەن بەخۆیان لە چۆنیەتی دەربڕینی ڕستەکان و پێکهاتەی سیاقی دیاریکراو لە هەڵسەنگاندنی ڕاستەقینەی ئەو ڕستانە، لە (٥٦أ)دا واتای دیاریکراو نەبەخشراوە، ئەگەر لەڕوکەشیشدا وادیار بێت، کە بەخشراوە، بەلأم لێرەدا یەکسەر گوێگر پرسیاری ئەوە لەخۆی دەکات ئایا هەمو کچەکانی ئەو شوێنە (قوتابخانەیە، ماڵە، فەرمانگەیە، یان هەر شوێنێکی ترە) نەهاتون، یاخود هەمو ئەو کچانە نەهاتون، کە ناسراون لەلایەن قسەکەرو گوێگرەوە، بەلأم لە (٥٦ب)دا مەودای ڕادەی (هەمو) دو واتای تەواو جیاواز بۆ ڕستەکە دیاری دەکات، کە بریتین لە:

١- هەموو کچەکان نەهاتوون. }لێرەدا کچەکان لەچەند کچێك پێکدێت{

٢- کۆی هەموو کچەکان نەهاتوون. }بەڵام لێرەدا کچەکان لە چەند کۆمەڵە کچێك پێك دێت{

ئەگەر سەیربکرێت، ئەم نمونانەو بابەتەکە پەیوەستە بە (ڕادە)و مەودای لۆژیکی (ڕادە)وە لەزمانداو ڕۆڵی لە دیاریکردنی واتای دەربڕاو و دەرنەبڕاودا، هەروەها لە ڕاستیدا دو چەشنی ڕادەمان هەیە لە ڕوانگەی لۆژیکیانەوە، کە ئەوانیش (گشتی) و (تایبەتی – لۆکاڵی) ین[٨٨].

٥٧) أ) هەموو کچەکان ئاگاداری ئاهەنگەکە بوون.

ب) کچەکە ئەوکچەیە،کە ئاگاداری ئاهەنگەکەبوو.

پ) شیرین ئەو کچەیە،کە ئاگاداری ئاهەنگەکەبوو.

ئەگەر لە (٥٧أ) بڕوانرێت دەبینرێت، کە ڕاستی و ناڕاستی ڕستەکە پشت دەبەستێت بەوەی، کە لەگروپی، یان پۆلی کچەکاندا چی ڕویداوە؟ چەند کچیان ئاگاداری ئاهەنگەکەیە و چەندیان ئاگادار نین؟ واتە لێرەدا پەیوەستە بە ڕادەی گشتییەوە ناتوانرێت سنوردار بکرێت و مەوداکەی سنوردارنیەو گشت ڕستەکە یاخود بابەتەکە دەگرێتەوە. ئەگەر سەیربکرێت لە (٥٧أ)دا هیچ کچێك لەکچەکان دەرناهێنێت، بەپێچەوانەی (٥٧ب)،کەجیای دەکاتەوە، بەڵکو لە(٥٧أ)دا هەموو کچەکان دەردەهێنێت، جا هەچ کام لەکچەکان بن، یاخود هەرکەسێك بێت، بەلأم لە (٥٧ب)دا تاڕادەیەك سنوری دیاریکردووە و هەندێك لەکچەکان یاخود کچەکە دەردەهێنێت، کە بەشداربووە لە ئاهەنگەکە، ئەمەش لە (٥٧پ)دا زۆر

٨٨) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ڕادەو درێژەی بابەتەکە، بڕوانە: کاروان عومەر قادر (٢٠١٢ : ١٦٩-٢٦٣).

تەسکتر دەبێتەوەو[٨٩] سنوری بۆ دیاریدەکات و ڕاستەوخۆ تاکە تایبەتیەکە دەردەهێنێت نەك وەك (٥٧پ) واتا دەربڕاوە ڕادەییەکان، کە ئەوە دێنێتە کایەوە ئاخۆ کام لە تاکەکان بەراورد بکرێن وەك لە (٥٧أ)و(٥٧ب)دا هاتووە.

٥٨) أ) ئەو کتێبانە چەندن، کەکچەکان خوێندویانەتەوە؟

ب) ئەو کتێبانە چەندن، کە هەریەکێك لەکچەکان خوێندویانەتەوە؟

پ) ئەو کتێبانە چەندن، کە هەموو کچەکان خوێندویانەتەوە؟

لە(٥٨)دا پرسیاری جیاواز کراوە، کە هەریەکەیان هەڵگری جۆرە وەڵامێکە دیاربێت یان نا دیار، لە (٥٨أ)دا پرسیارەکە زۆر ڕون نیە، ئایا مەبەستی تەنها گروپێك لە کچەکانە یاخود هەمو ئەو کچانەی کتێبەکانیان خوێندۆتەوە، بەڵام لە (٥٨ب)دا تاڕادەیەك پرسیارەکەی ڕونترە لە (٥٨أ)، چونکە هاتووە پرسیاری لەژمارەی ئەو کتێبانە کردووە،کە هەریەکێك لەکچەکان خوێندویەتیەوە، بەڵام لێرەشدا مەبەستی ڕون نیە و نادیارە، کە داوای کۆی هەمو ئەو کتێبانە دەکات، کە هەمو کچەکان خوێندویانەتەوە یاخود کۆی ئەو کتێبانەی کە هەریەکێك لە و تاکە کچانە خوێندویەتیەوە بەجیا. وە لە (٥٨پ)دا بەڕونی و دیاری پرسیاری ئەوەی کردووە،کە ژمارەی ئەو کتێبانە چەندن، کە هەمو کچەکان خوێندویانەتەوە؟ بەگشتی واتە کۆی کچەکان یاخو تاکە تاکەی کچەکان خویندویانەتەوە.

ئەوەی لە ڕستەکانی(٥٨)دا تیبینی دەکرێت، ئەوەیە، کە هەمویان لەدەوری یەك تەوەرە دەخولێنەوە، ئەویش ژمارەی (کتێبەکان) لەگەڵ ژمارەی (کچەکان)، دەبێت ئەوەش لەبیر نەکرێت، لێرەدا هیچ کام لەم ڕستانەی (٥٨) هەڵە نین، بەڵکو هەریەکەیان پەیوەستە بەسیاقێکی دیاریکراوی نێوان قسەکەرو گوێگر، واتە دەوروبەر کاریگەری خۆی دەبێت بەسەر جۆری ئەو ڕستانەوە.

٥٩) أ) ئەو خوێندکارانەی،کەهەمو شتێکیان خوێندۆتەوە لەتاقیکردنەوە دەردەچن.

ب) هەر خوێندکارێك،کە هەمو شتێکی خوێندبێتەوە لەتاقیکردنەوە دەردەچێت.

پ) هەمو خوێندکارەکان،کە هەمو شتێکیان خوێندۆتەوە، لە تاقیکردنەوە دەردەچن.

لەڕستەکانی (٥٩أ) و (٥٩ب)دا نادیاری دەردەکەوێ لەگەیاندنی واتادا ئەگەر لەو سیاقەدا نەبێت، لەبەرئەوەی لە (٥٩أ)دا بۆی هەیە هیچ خوێندکارێك هەمو شتەکانی نەخوێندبێتەوە، بۆی هەیە

---

٨٩) بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی چەشنەکانی ڕادە لەڕوانگەی لۆژیکەوە، بڕوانە: کاروان عومەر قادر (٢٠١٢ :١٧٣-١٨٠).

هەمویان شتەکانیان خوێندبێتەوە، یاخود گروپێك لەخوێندکارەکان هەمو شتێکیان خوێندبێتەوە و دەرچن لەتاقیکردنەوە، بەڵام لە (٥٩ب)دا تاڕادەیەك نادیاری لە ڕستەکەدا کەم بۆتەوە، بەوەی خوێندکارەکانی جیاکردۆتەوە، کە هەریەکێکیان هەمو شتێکی نەخوێندبێتەوە بۆی هەیە دەرنەچێت، بەڵام لێرەشدا هەروەکو (٥٩أ) ئەگەری ئەوە هەیە، کە هەر خوێندکارێك هەمو شتەکانی نەخوێندبێتەوەش دەربچێت، بەڵام ئەوەی لە (٥٩پ)دا جەختکردنەوەی تێدایەو ڕونی و دیاری دەبەخشێتە گوێگر،کە هەمو خوێندکارەکان دەردەچن بەهۆی ئەوەی هەمو شتێکیان خوێندۆتەوە.

بەکورتی دەگوترێت، کە پرۆسەی سینتاکتیکی لەهەمویدا ناتوانرێت کورت بکرێتەوە لەسەر کاریگەری ئەو کارانەی لەدوای سینتاکتیکین، وەکو دانانی گۆڕاویك بۆ دەربڕاوە سیمانتیکیەکان،کەواتە لێرەدا بەلایەنی کەمەوە دەردەکەوێت، کە هەڵسەنگاندنی پڕاگماتیکی ئاوێنەی هەڵسەنگاندنی سینتاکتیکیەو ڕوپۆشی بونیاتی ڕستەی پڕاگماتیکی زۆر لەوە ئاڵۆزترە، کە هەندێك باوەڕیان وایە ئاسایی بێت.

٤-٣/١) پەڕینەوەی زمانەوانی و کاریگەری لەسەر ڕستەی پڕاگماتیکی:

لەم دوایانەدا بایەخێکی زۆر بەو لێکۆڵینەوانە دراوە، کە تایبەتن بەوەرگرتن و لێکجیاکردنەوەی جوتەزمان، بەتایبەتی ئیش لەسەر ئەو منداڵانەکراوە، کە هەر لەکاتی لەدایکبونیانەوە کاریگەری جوتەزمانیان لەسەرە جا بەهەر هۆیەك بێت، هەروەکو لەناو نەتەوەی کورددا، بەئاشکرایی ئەم دیاردەیە دەردەکەوێت بەهۆی داگیرکارە بیانییەکان و تێکەڵاوی و دراوسێیەتی و وڵاتانی دەوروبەرو کاریگەری زمانەکانیان لەسەر نەتەوەی کورد.

پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە ئایا ! دەتوانرێت ئەو زمانە(جوتەزمانە جیاوازەکان)[٩٠]، وەکو دو سیستمی جیاوازی ڕێزمانی لەهەمان کاتدا وەربگیرێت ؟ یان ئایا ! منداڵان دەتوانن مامەڵە لەگەڵ جوتەزماندا بکەن؟ هەست بەجیاکردنەوەی ئەو بۆشاییە فراوانەی لەنێوانیاندا هەیە بکەن؟

ئەگەر سەیربکرێت دەبینرێت هەر لەکۆنەوە سەلمێندراوە درك پێکردنی قسە لەزماندا جیاوازی هەیە. لەم دواییانەدا توێژینەوەکان زیاتر بایەخ و سەرنجییان خستۆتە سەر (پەڕینەوەی زمانەوانی)[٩١]واتە ئەو حاڵەتانەی تیایدایە، ئەمە سەرەڕای گریمانە جیاوازەکانی زمان و کاریگەری دو

---

٩٠) لێرەدا مەبەست لە (جوتە زمان Bilingual)ئەوەیە،کە زمانێکیان هی دایکەو زمانەکەی تر بیانییە،بۆزانیاری زیاتر دەربارەی جوتە زمان، بڕوانە: نەریمان خۆشناو، کامەران محەمەد (٢٠٠٨: ١١٤-١١٦).

٩١) بۆزانیاری زیاتر لەبارەی پەڕینەوەی زمانەوانی (cross linguistic)، بڕوانە: (yaron matras & Jeanette sakel 2007:1)

سیستمی زمان لەسەر یەکتری، تەنانەت لە حاڵەتێکدا هەردو سیستمەکە دەتوانن لە گەڵ سیستمی دەنگی (فۆنۆلۆجی) هەڵبکەن، هەروەها لە گەڵ سیستمی(مۆرفۆلۆجی) و (سینتاکسیش) بەهەمان شێوە، لەگەڵ ئەوەشدا بە ڕادەیەکی کەم جیاوازی لە نێوانیاندا دەمێنێتەوە، بۆ نمونە لە سنوری فۆنۆلۆجیدا زۆر گۆڕانی دەنگی و جێگۆڕکێی دەنگی لە مۆرفیمەکاندا کراوە، وەکو (ڕوعب، جوعمە)، کە لە زمانی عەرەبیدا (ڕوبع) بە واتای (چارەك) و (جومعە)بە واتای (هەینی) دێت، کە بە هۆی گونجانی سیستمی دەنگیەوە لە نێوان دو زمانەکەدا کێشەیەکی ئەو تۆی دروست نەکردووە، هەروەها لە بواری مۆرفۆلۆجیشدا، کە بە هۆی ئەو پێشکەوتنە تەکنەلۆژیە و سەردەمیانە و بە هۆی نزیکی و دراوسێیەتی وڵاتانی دەوروبەر، کۆمەڵێ مۆرفیم و وشە ڕاستەوخۆ بەهەمان سیستەمی دەنگی و مۆرفۆلۆژیەوە، وەرگیراون و بەرگی زمانی کوردیان بە بەردا کراوە، وەکو (کۆمپیوتەرComputer) و (ئینتەرنێت Internet) هەروەها (پرێنتەر Printer)، بەلام وەکو تێبینی دەکرێت لەبواری سینتاکسدا کەمترە هەرچەندە بەهەمان کەرەستەی زمانی ڕستەکان دروست دەکرێن، بەلام گۆڕانکارییەکە تەنها لە پاش و پێشکردنی کەرەستەکاندایە، وەکو لە (٦٠)دا ڕوندەکرێتەوە:

٦٠) أ) کوردی:(بکەر + کردار + بەرکار) (S.V.O) کوڕەکە ڕۆیشت بۆ بازاڕ.

ب) عەرەبی: (کردار + بکەر + بەرکار) (V.S.O) ذهب الولد إلى السوق.

پ) ئینگلیزی:(بکەر + بەرکار + کردار) (S.O.V) He goes to school.

سیستەمەکان بەشێوەیەکی پێویست وابەستە نین، کە هەر دەبێت لەیەك جیاواز بن، بەلام ئەوەی تێبینی دەکرێت لێرەدا ئەو منداڵانەی، کە (جوتەزمانی هەمان کاتی)ن[92]، دەبێت مامەڵە لەگەڵ هەردو سیستەمەکە بکەن لەهەمان کاتدا، لە ڕێگەی پشت بەستن بە کۆمەڵە زانیاری و شتە ئامادەکراوەکانی خۆیان، بە پێچەوانەی ئەوانەی، کە زمانی دووەم(بێگانە) دەزانن و فێربون، ناتوانن لەو زمانەدا وەکو زمانی دایك (یەکەم) زانیاری تەواو و تۆکمەی تێدا بەکاربهێنن کاتێك مامەڵەی پێدەکەن، واتە ئەو منداڵانە لە زماندا تۆکمەن، بەلام لە کاتی بەکارهێنانی زمانی دووەم زانیاری پێویستیان لانیە بۆ دەربڕینی قسەکانیان.

بۆ ئەوەی قسەکەرانی زمانێکی دیاریکراو نەك تەنها زانیاری پێشینەیان لە گەنجینەکانی مۆمۆرفۆسینتاکسی بەردەست هەبێت، بەڵکو لەوەش گرنگتر ئەوەیە، کە دەبێت بزانن بە ڕێگای گونجاو و بە شێوەیەکی کارەکی بەکاری بهێنن و لە ڕوکەشەکەیدا نەخشەی بنەمای ڕاستەقینەی

92) بۆ بابەتی (جوتەزمانی هەمان کاتی) سود وەرگیراوە، لە: کاروان عومەر قادر(٢٠١٤: چاوپێکەوتن).

جیهانی لە سەر شێوازی زمانی دیاریکراو بکێشن و بەتەنیا ئەو هەڵبژاردانە دیاری بکەن، کە توانایان هەیە ژیان بدەنە دروستکردنی ڕستە لەو زمانەی، کە مەبەستە(٩٣).

تێکەڵاوکردنی زانیاری سینتاکسی لە چوارچێوەی گوتارێکی گونجاودا و کارێکی بێزار کەرە بۆ منداڵان، لە لایەکەوە توشی بارگرانییەکی دور و درێژو بێکۆتایان دەکات و لە لایەکی ترەوە هەر لەسەرەتاوە توشی لەبیرکردنی کەرەستەی پێویستی سینتاکتیکیان دەکات. ئەو منداڵانە چۆن ئاڵوگۆڕی زانیارییە بەرهەمهاتووەکان دەکەن و تا چ ڕاددەیەك بەشداری دەکەن لەو ئاڵوگۆڕەدا ، لێرەدا پەنا دەبرێتە بەر قسەی پراگماتیکی کاتێك ئەو پێکهاتانە شیدەکرێتەوە لە ڕێگەی قسەکردنەوە نەوەکو لەڕێگەی کارەکانی سینتاکتیکەوە، هەر ئەوەش ئەم سیمایە گرنگەی بەخشیوەتە پراگماتیك و بەشداریکردنی لە ڕستەدا. هەر لەم ڕوەشەوە ئەگەر (بگەڕێینەوە بۆ قۆناغە سەرەتاییەکانی زمانپژانی منداڵان دەردەکەوێت، کە دەربڕینی تاکە وشەیەك سەرەتای گەشتی ئەو منداڵەیە لە جیهانی دەربڕینی هزردا. ئەم قۆناغە ساکارەی منداڵ بەسە بۆ ئەوەی بیرە سادەکانی پێ دەربڕێت، کە بۆ بەردەوامبونی ژیانی پێویستن(٩٤) کاتێك منداڵ ئەم وشانە دەردەبڕێت بەرامبەر بە زانیاری ڕستەیەکی تەواو دەوەستێت و کاری ڕستەکە دەبینێت، هەروەکو لەم نمونانەدا دەردەکەوێت:

(٦١) أ) حەم: ⟵ }نان دەخۆم{،}نانم بدەرێ{.

ب) ئاو: ⟵ }ئاو دەخۆمەوە{،}تینومە ئاوم بدەرێ {.

پ) کخە: ⟵} پیسە نەیخۆی{،}پیسە،تفی بکەوە{،}پیسە قوتی نەدەی{.

لێرەدا زیاتر، کە باسی منداڵ کراوە مەبەست لە مێشکی منداڵەکە یەو توانای وەرگرتنی شتەکانە ((منداڵ لە کاتی زمان پژانیدا توانای ڕێکخستنی ڕستەی نیە))(٩٥) چۆمسکی باوەڕی وابووە، کە زمانپژانی منداڵ هەڕەمەکی و لە خۆوە نی یە، بۆیە دەڵێت: ((منداڵ کاتێك دێتە ژیانەوە هەر لە سەرەتاوە گەنجینەیەك لە بیرۆکەی ناوەکی دەربارەی سروشتی سینتاکس هەیە))(٩٦)، هەروەها هەندێ لە لێکۆڵەرەوان دەربارەی زمانپژانی منداڵ دەڵێن:((بکەری ڕێزمان خاڵی دەستپێکردنی زمانپژانی منداڵە))(٩٧)، کە ئەم بۆچونەش لەو پێشنیازەی پێشوتری چۆمسکیەوە هاتوە. دەتوانرێت

---

٩٣) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم بابەتە، بڕوانە: Sano, T.& Hyms (1994: 543-558)

٩٤) کاروان عومەر قادر (٢٠٠٨ :١١).

٩٥) ئاڤێستا کەمال مەحمود (٢٠٠٩ :١٧).

٩٦) کاروان عومەر قادر (٢٠٠٨ :١٣).

٩٧) سەرچاوەی پێشو (١٣).

بگوترێت زمانپژان یاخود زمانگرتنی منداڵ، ((کە سەرەتا سیمای فۆنیمەکانی بەتەواوەتی ڕێکنەخستووە و شوێنی دروستبوونیان یاخود جۆری دەنگەکان و گڕ و کپیان ناناسێتەوە، بۆ نمونە منداڵی کورد لە بری وشەی (دادە) دەربڕێت، دەڵێت:(تاتە) و سیمای گڕی و کپی دەنگی /د/ لە (+گڕ)ەوە دەگۆڕێت بۆ (–گڕ)))[٩٨]، ئەمەش نەرم و نیانی توانستی ئاوەزی منداڵ دەردەخات. لێرەدا دەتوانرێت تاڕادەیەك شێوازی قسەکردن بە زمانی دووەمیش بچوێنرێت بە سەرەتای زمانپژانی منداڵ و ئاخاوتنەکان، هەروەکو لە نمونەی (٦٢)دا دەردەکەوێت:

٦٢) تینومە پەرداخێك ئاوم بۆ بێنە.

لێرەدا دەردەکەوێ کەسی قسەکەر داوا لە گوێگر دەکات پەرداخێك ئاوی بۆبێنێ،چونکە تینوێتی و ئاو دەخواتەوە بۆئەوەی تینوێتی بشکێ، هەروەها دەزانرێت، کە قسەکەر کەسێکی شارەزایە لەبواری زمانی کوردیدا و یاسا و بنەما سنیتاکسیەکانی پێڕەو کردووە.

٦٣) أ) ئاو.

ب) بێنە پەرداخێك ئاو.

لە (٦٣ أ)دا (ئاو) هەروەکو پێشتر ئاماژەی پێدرا، وشەیەکە، لەسەرەتای زمانپژانی منداڵدا بەکاری دەهێنرێت بەواتای (ئاوم بدەنێ، تینومە)، هەرچەندە ئەگەر پەیوەست بکرێت بەدەوروبەرەوە ئەمیش دیسان بۆی هەیە، یاخود لەوانەیە قسەکەر منداڵ نەبێت، بەڵکو کەسێکی گەورەبێت زمانی کوردی نەزانێت یاخود بە تەوسەوە بەم شێوەیە داوای ئاو بکات، یاخود گەورەیەك بێ و داوا لەبەردەستەکانی بکات، یان قسەکەر کەسێکی گاڵتەجاڕ بێت و لاسایی منداڵ بکاتەوە، کە لەهەمان کاتدا شەرت نیە بۆ تینوێتی بێت، بەڵکو پێویستی بە ئاو بێت بۆ شتێکی تر، وە ئەم دەوروبەرە بە هەمان شێوە ڕۆڵێکی کاریگەر دەبینێت لە (٦٣ب) داوای ئاو ناکات، بەڵکو بە شێوەی (٦٣أ)داوای ئاو دەکات. کەواتە بەکارنەهێنانی یاسا و بنەما سینتاکسیەکان مەرج نیە، کە لەلایەن منداڵەوە یاخود کەسێکی نەشارەزای زمانی دایك بێت، بەڵکو دەشێ کەسی قسەکەر کەسێکی تر بێت لەوکەسانەی کەباسکراون وەکو: (گاڵتەجار، قۆشمە چی، گەورە بەرانبەر بچوك ،.........هتد)، ئەوەی لێرەدا مەبەستە ئەوەیە، کە لەوانەیە قسەکەر جگە لەمەبەستی پڕاگماتیکیانە لە قسەکانیدا، میتا فۆریش بەکار بهێنیت.

---

٩٨) ئاڤێستا کەمال مەحمود (٢٠١٢ : ١٣٨).

٦-٣/١) ڕۆڵـی ڕسـتەی سەرسـوڕمان و ڕسـتەی هەسـت و سـۆز دەربـڕین لـە پڕاگماتیکدا:

لـە ئـەدەبیاتی زامانەوانیـدا کۆمـەڵێ گفتوگۆ و دەرکەوتـەی زمانـەوانی دەبینرێت، وەکـو (ڕسـتەی هەسـت و سـۆز دەربـڕ، سەرسـوڕمان، هوتـاف کێشـان، وتـاری هەسـت بـزوێن.....هتـد) هـەمویان کاریگەرییان کردۆتە سەر زمانەکانی جیهان.

٦٤) أ) ئای! چەند لەخۆباین.

ب) چەند غەریبە!

پ) بەڵام، چ دادوەرێکی خراپ بو!

ئەوەی لە (٦٤)دا دەبینرێت هـەمویان ڕستەی سەرسوڕمانن، بـەڵام ئـەوەی لێرەدا مەبەسـتە ئەوەنیـە، بەڵکو ئایا! ئەم هەستانە دەربڕی چ جۆرە هەستێکن؟ مەبەسـتی ماناکانیـان چیـە؟ کەواتـە لـە (٦٤)دا، مەبەست لەومانا شاراوانەی پشـت ڕسـتەکانەو دەربڕینـی ئـەو هەسـت و سۆزەی، کـەخۆی حەشـاردراوە لـەناو ڕسـتەکاندا، ئەمـەش بەرچـاوڕونی دەدات بـۆ ئـەم جـۆرە ڕسـتانە، کـە ئاماژەیـەکن بـۆ ڕسـتەی پڕاگماتیکی.

٦٥)أ) چەند نەزان بوم،کە بیرم لەوە نەکردبۆوە پێشتر!

ب) چەند سەر سوڕهێنەرە لەبەختی باشدا!

پ) چەند تەبیعەتێکی پیاوانەت هەیە!

لەڕاستیدا بەهۆی نمونەکانی (٦٥)ەوە دەردەکەوێ، کە فشارخستنەسەر جۆرێکـە، یـاخود ئاماژەیـە بۆ دەربڕینی سەرسوڕمان و هەست و سۆزی کەسەکە لەئـەنجامی ئـەو زەختـەوە، هـەروەکو لـە (٦٥أ)دا دەردەکـەوێ، کـە کەسـەکە لەئـەنجامی شـتکەوە بـۆی دەرکـەوتووە، کـە پێشـوتر بـیری لـەو بابەتـە نەکردۆتەوە جا بەهەر هۆکارێك بوبێت، بەڵام ئێستا بەهۆی فشارێکەوە بیرێکی بۆ هـاتووە، کـە پێشـوتر نـەیتوانیوە دەرییبڕێت.هـەروەکو لـە (٦٥ب)دا، دەردەکـەوێت قسـەکەر بـە گـوێگر دەڵێـت، کەکەسـی سێیەم (نادیار) بەختێکی باشی هەیە لەژیانیـداو باوەڕپێنـەکراوە، وەلـە (٦٥پ)دا قسـەکەر پیاهەڵدانێك بـەگوێی گـوێگر دادەدات، کـە کەسـێکە تایبەتمەنـدییێکی پیاوانـەی هەیـە و بەشـتێکی بـاش لەقەڵـەمی دەدات، لەوەشیاندا نادیاریەك هەیە، کە ئەویش، ئایا قسـەکەر مەبەسـتی ئـەرێنی هەیـە یـاخود نـەرێنی

لەم ڕستەیەدا؟!کەواتە ئەوەی ڕونە لێرەدا پراگماتیك ڕۆڵگێڕانی تەواوی لەم جۆرە ڕستانەدا هەیە، بەهۆی دەوروبەرەکەو جۆری ئاخاوتنەکەوە دیاریدەکرێت.

٦٦) أ) گەورە بووە!؟

ب) گەورە نەبووە!؟

لێرەدا ئەوەی جێی گومانە ئەوەیە، کەنازانرێت (نەریٚ) لەڕاستیدا مانای ئەرکی قسەکەر دەگۆڕێت؟ بەهەرحاڵ، وەکو لەنمونەی (٦٦)دا دەردەکەویٚ جیاوازییەکی کەم لەنێوان ڕستەکاندا هەیە. لە (٦٦ب)دا لە پرسیارە نەرێنیەکەدا دەردەکەوێت، بانگکردنێکە بۆدوپاتکردنەوەی بیستراو لەلایەن گوێگرەوە لەکاتێکدا لە (٦٦أ)دا، کە پرسیارێکی ئەرێنییە، وا دەگەیەنێت بیسەر لە حاڵەتێکدا نیە ڕێگەی پێبدرێت بۆ ڕازی نەبون، کەواتە لە(٦٦ب)دا ئاماژە بەوە دەکات، کە نەرێنیەکی زیاد لەپێویست نیەو ئەوەش دروستە.

قسەی هەست و سۆز دەربڕ ئاماژەیە بەهەر قسەیەکی قسەکەر، کە هەستیار بێت ئەوەش بەباش خوێندنەوە، یان چۆنیەتی ئەدای دەربڕین دەردەکەوێت، واتە دەبێت کۆمەڵێك سیفاتی جیا کەرەوەی ڕێزمانی هەبێت، کە قسەکە قبوڵ بێت وەکو قسەیەکی هەستوسۆز دەربڕ.

دەتوانرێت دەستەواژەی (قسەی هەستوسۆز دەربڕ) وەکو دەستەواژەیەکی داپۆشەر بۆ گشت دەربڕاوە هەستییەکان بەکار بهێنرێت.

٦٧) أ) چەند بەخێرایی ڕادەکات!

ب) جوان نییە!؟

لە (٦٧أ)دا قسەکەر هەستی خۆی دەر دەبڕێت بەرانبەر بەکەسێك، کە دەتوانێت بەخێرایی ڕابکات، ئەگەری ئەوەش هەیە مەبەستی نەرێنی لەپشتەوە بێت، کە کەسەکە بەهێواشی بڕوات و هەنگاو بنێت، ئەمەش وابەستەیە بەدەوروبەر و سیاقەوە.

لە (٦٧ب)دا قسەکەر تەنها باس لەجوانی ناکات، بەڵکو لەوانەیە مەبەستی ئەوەبێت، کە ڕێژەیەکی بەرزی واجوانە ناپێورێت بەپێوانەی جوانی لەوانەشە مەبەست لێی گاڵتە پێکردنی کەسەکە بێت لەناشیرینیدا ئەمەش هەر بۆسیاق و دەوروبەر دەگەڕێتەوە.

(ڕۆسنگرین Rosengren) وای بۆ دەچێت، کە هەست و سۆز دەربڕین لە سەرسوڕماندا بەهۆی میزاجی کەسەکەوە لە ڕستەدا دروست دەبێت، واتە لێرەدا میزاجی قسەکەر کاریگەری ڕاستەوخۆی

دەبێت بۆ سەر جۆری ڕستەکان و دەربڕینیان، ئەمانەش هەموی لەچوارچێوەی پڕاگماتیکدا شیکاریان بۆ دەکرێت[٩٩] هەروەکو لەنمونەی (٦٨)دا دەردەکەوێت:

٦٨) أ) ئێستا چۆنیت؟!

ب) دەرمانی شەکرەکەشم خواردووە!

لە (٦٨أ)دا قسەکەر پرسیارێکی ڕاستەوخۆی ئاراستەی گوێگر کردووە، کە دیارە گوێگر تەندروستی یاخود باری دەرونی باش نەبووە، گوێگریش لە (٦٨ب)دا وەڵامێك دەداتەوە، کە دو لێکدانەوەی بۆ دەکرێت:

١) خراپم وهیچ باش نەبوم. }واپێدەچێت، کە کەسەکە تەندروستی و باری دەرونی باش نەبێت{

٢) زۆر باشم و چاك بوم. }واپێدەچێت، کە کەسەکە تەندروستی و باری دەرونی باش بێت{

٩٩) Izabela mrochen (2009 : 237-239)

بەشی دووەم

پرۆسەی مۆرفۆپڕاگماتیک لە زمانی کوردیدا

بەشی دووەم

٢) پرۆسەی مۆرفۆپڕاگماتیك لە زمانی کوردیدا

٢/ ١) مۆرفۆپڕاگماتیك (چەمك و تێڕوانین):

مۆرفۆپڕاگماتیك پەیوەستە بەوەی، کە مەرج نییە هەمو واتایەکی پراگماتیکی لە واتایەکی سیمانتیکیەوە هاتبێ، چونکە هەندێ شتی زمانی هەیە، کە واتای سیمانتیکیان نییە، بەڵام ئاماژە دەرێکی ڕاستەوخۆن بە واتای دەوروبەری پراگماتیکی وەك (لاگرەکان، جێناوەکان). سەرەڕای ئەوەی واتای سیمانتیکی و پراگماتیکی، کە بە تەواوکەری یەکتری دادەنرێن بۆ لێکدانەوەی واتا چەند جیاوازییەك بەدیدەکرێت لە نێوانیاندا، لەوانە سیمانتیك بریتییە لە واتای وشەو کاریگەری ڕێزمانی، واتای ڕون و ئاشکرا دەگرێتەوە و پابەندی بنەماو یاسای هاریکارییەو واتایەکی بڵاوەو کۆمەڵ لەسەری ڕێککەوتووە، پاپەند نیە بە دەوروبەرو نەگۆڕەو واتاکانیش تەم و مژاوین و هێماکانیش نیشان نەکراون، هەرچی پراگماتیکە، ئەوە واتای سیمانتیکی و دەوروبەرو واتای شاراوەو قوڵ دەگرێتەوە، هێمای زمانی و نا زمانی لێکدەداتەوەو مێشك دەخوێنێتەوە، واتایەکی تاکە کەسیەو مەرج نییە کۆمەڵ لە سەری ڕێککەوتبێت، واتایەکی گۆڕاوە بە پێی کەس، ڕونەو هێماکانیش دیارو نیشانکراون[1].

کەواتە ئەوەی پێشتر باسکراوە لەوەی، کە مۆرفیم واتایەکی دیاری کراوی هەیە، لێرەدا ئەوە دەخرێتە ڕو، کە سەرەڕای ئەو واتا دیاریکراوە واتای پراگماتیکیشی هەیە، کە پەیوەستە بە دەوروبەرەوە هەروەکو چۆن لەم نمونەیەدا دەردەکەوێت:

١) پیاو

لێرەدا سیما جیاکەرەوەکانی بریتین لە: {+ مرۆڤ،+ هەراش، + نێر}. بە هۆی ئەو سیما جیاکەرەوانەی هەیەتی، واتاکەی دیارو ئاشکرایە، بەڵام سەرەڕای ئەو واتایە، واتای شاراوەشی هەیە، کە ئەویش واتای پراگماتیکییە:

أ) پیاو: وەکو سیفەتێك دەردەکەوێت (ئازا، دلێر، چاونەترس، بەشەرەف... هتد).

ب) پیاو: شەرت نییە پیاو بێت بە واتا سیمانتیکییە فەرهەنگییەکەی، وەکو کاتێ دەگوترێت (ئیشەکەت پیاوانە بوو) لێرەدا مەرج نیە کەسەکە پیاو بێت. لەوانەیە منداڵ بێت، لەوانەشە کچ، یاخود ژنێك بێت.

---

١) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١١: ٣٤- ٤٩).

پ) پیاو: بە واتای (مێرد/ هاوسەر) دێت.

لەو نمونانەوە دەتوانرێت بگوترێت: وشە واتای پراگماتیکی هەیە، واتە وشە لەکاتی ناچالاکی و بونی لە فەرهەنگدا تەنها واتای سیمانتیکی هەیە، بەلآم ئەو وشەیە (جا مۆرفیمی سەربەخۆ، یان مۆرفیمی ناسەربەخۆ بێت)، کە بەکارهێنرا جگە لە واتا سیمانتیکییەکەی واتایەکی پراگماتیکیشی دەبێت، بەمشێوەیە ئەم وشانە پراگماتیکی وشەیی (MorphoPragmatics) دەنوێنن. لە ڕاستیدا تیۆری مۆرفۆ پراگماتیك لە هەردوو تیۆری(پراگماتیکی فەرهەنگیLexical Pragmatics(و (پراگماتیکی ڕستەیی Syntactic Pragmatics)[٢] هەڵێنجراوە، کە یەکەمیان باسی ئەوە دەکات، کە لە ئەنجامی پرۆسەی وشە دروستکردنی وشەی لێکدراو و ئالۆز، وشە دروستکراوەکان واتایەکی ئالۆز دەبەخشن، هەرچی تیۆری دووەمیانە زیاتر مەبەست لێی ئەوەیە، کە وشەکان بە پێی دروستەی سینتاکسی، یان واتای پراگماتیکی دەبەخشن. بەمشێوەیە مۆرفۆپراگماتیك زیاتر کارکردنە لە سەر ئەو کەرەستە مۆرفۆلۆژییانەی لە ناو زماندا ئاماژە دەری پراگماتیکیانەیان هەیە.

دەتوانرێت بگوترێت مۆرفۆپراگماتیك، وەك پەیوەستکردنی مۆرفۆلۆژی و پراگماتیك ناسێنراوە، یاخود بریتییە لە پشکنینی ڕوکارە پراگماتیکییەکانی تەرزە نمونەکان، کە بەپێی یاسا و بنەما مۆرفۆلۆژییەکان ڕیزبەندکراون.

٢/٢) پرۆسەکانی مۆرفۆپراگماتیك:

٢/٢– ١) زیادکردنی واتا (Augmentative)

٢/٢ –٢) کەمکردنەوەی واتا (Diminutive)

مۆرفۆپراگماتیك زیاتر بە هۆی ئەم دو پرۆسەیەوە دروست دەکرێت، کە لێرەدا (لەم بەشەدا) ئاماژەی تەواو بەم پرۆسانە لە ڕووی پراگماتیکی وشەییەوە دەدرێت.

---

٢)Lexical Pragmatics: ئەو کێڵگە توێژینەوەیە، کە هەوڵ دەدات قورساییەکی بابەتی و شیکردنەوە بۆ دیاردە ڕاستەقینەکان بداتە دەست، کە پەیوەندی هەیە بە(Under Specification)ی سیمانتیکی کەرەستە فەرهەنگییەکان، بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم بابەتە، بڕوانە: پاری دووەمی بەشی یەکەم (١٧–٢٩).

Syntactic Pragmatics: بریتییە لە لێکۆڵینەوەی واتای ڕستەکان، بەستنەوەی بە دەوروبەرەوەو چۆنیەتی دەربڕینو ئاوازەکانیان لە چوارچێوەی پراگماتیکدا، بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم بابەتە بڕوانە: پاری سێیەمی بەشی یەکەم (٢٩–٥٢).

٢/٢-١) زیادكردنی واتا)Augmentative()AUG(:

فۆرمێكی مۆرفۆلۆژیانەیە، دەربڕی واتای زیادەیە. لەم جۆرەدا وشە بە پێی گۆڕانی سەردەم و تێپەڕبونی كات واتاكەی فراوان دەبێت و بەرەو دیاردەی گەورەتر هەنگاو دەنێت ((فراوانبوونی واتا دیاردەیەكی گۆڕانە لە واتایەكی تایبەتیەوە بۆ واتایەكی گشتی فراوان))[٣]، بە شێوەیەك لە شێوەكان مرۆڤ كاتێك وشەیەك بۆ شتێك بەكاردەهێنێت، لەوانەیە واتاكەی زیاد بكات و گەورەی بكات بۆ ئەو شتانەی، كە لێیەوە نزیكن، یاخود لەو دەچن لە دیاردەكاندا[٤].

لە ڕاستیدا ئەم پرۆسەیە بۆ زیادكردن و فراوانكردنی ڕێژەی واتا دەربڕاوەكان و قەبارەیان بەكاردێت. لەوانەشە ئەم واتا زیادكردنە بەهۆی دركپێكردن و سیاقەوە باشتر دەربكەوێ، واتا دەوروبەرو كۆمەڵگاو لایەنی زمانی وجوگرافی و سروشت و باری دەرونی و... هتد، كاریگەری دەبێت لە سەر ئەم پرۆسەیە. فراوانكردنی واتا ئەوەیە، كە وشەیەك لە بنەڕەتدا واتایەكی هەبێت و تەنیا بۆ ئەو بەكاربێت، بەڵام دواتر ئەم واتایە فراوان بكرێت و چەند شتێكی تریش بگرێتەوە، هەروەها زۆرجار بەكاردێت بۆ زمانی پڕوپاگەندەو بانگەشە. بەم پێیە بێت ئەم پرۆسەیە بنەمای دروستبونی واتای پراگماتیكییە بۆ وشەكە. كرۆكی ئەم بنەمایەش بەكارهێنانی وشەكەیە لە دەوروبەرە نازمانییەكاندا، بە شێوەیەك، كە ئەو وشەیە بەهۆی بەكارهێنانی لە دەوروبەرەنازمانییە جیاوازەكاندا چەندین واتای تر وەردەگرێت، جگە لە واتا فەرهەنگییە بنەڕەتییەكەی خۆیی و سەرجەم ئەو وتایانەش دەبنە واتای بەكارهێنانییانەی ئەو وشەیە و دواتر وەك (نیشانەی پراگماتیكی) وشەكە خۆیان دەنوێنن. دەبنە بەشێك لە واتای وشەكە، لە كاتی بەكارهێنانی وشەكەلە بارودۆخە نازمانییە هاوشێوەكاندا. زیادكردنی واتا تەنیا لە ئاستێكی زمانەوانیدا قەتیس نابێت، بەڵكو لە گشت ئاستەكاندا هەستی پێدەكرێت و بونی هەیە. لێرەدا بە پێی ئاستەكانی زمانەوانی، پۆلێن بۆ مۆرفۆ پراگماتیكی زیادبونی واتا كراوە، كە زیاتر ئەمانە دەگرێتەوە:

---

٣) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١١: ١٧٠).

٤) لە ڕاستیدا ئەگەر سەیری پاری دووەمی بەشی یەكەمی لێكۆڵینەوەكە(٢٣-٢٩) بكرێت دەبینرێت، كە باس لە (فراوانبون و تەسكبونەوەی چەمك) كراوە. بەڵام ئەوەی لێرەدا دەبینرێت لە باسكردنی (زیادكردنی واتا و كەمكردنی واتا)، شتێكی جیاوازە لەوەی، كە لە فراوانبون و تەسكبونەوەی چەمكدا باسكراوە، چونكە لەوێدا پرۆسەكە لە پراگماتیكی فەرهەنگی دەكۆڵێتەوە و لەم ڕووەوە شیكاری بار و حاڵەتەكانی ئاخاوتنەكان دەكات، بەڵام لێرەدا باس لە زیادكردنی واتا و كەمكردنی واتای وشەكان دەكات بەهۆی پراگماتیكەوە، مەبەست لەو واتا پراگماتیكییەیە، كە بۆ وشەكان دروست دەبێت بە هۆكارە جیاوازەكان، لە كاتی دەربڕیندا.

١) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە دەنگسازیدا (فۆنەتیك و فۆنۆلۆژی).

٢) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە مۆرفۆلۆژیدا.

٣) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە سینتاکسدا.

٤) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە سیمانتیکدا.

٢/٢-١-١) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە دەنگسازیدا (فۆنەتیك وفۆنۆلۆژی):

زیادکردنی واتا لە دەنگسازیدا [٥] بۆ فراوانکردنی واتای مەبەستی شتەکە بەکاردێت ، بە هۆی گۆڕانکارییە دەنگییەکانەوە، جا ئەو زیادکردنە لەوانەیە واتای خۆشەویستی، یاخود گاڵتە جاڕی، یان سوکایەتی بێت، کەواتە پێناسی کۆمەڵایەتی کەسەکان و ئەو سنورە جوگرافیەی، کە تیایدا دەژین بەهۆی واتاکەوە دەزانرێت، هەروەها باری دەرونی کەسەکان و ڕەگەزی کەسەکان بە بەکارهێنانی هێزو ئاوازی دەربڕین، کە دو بواری سەرەکی دەنگسازین دیاری دەکەن، هەروەها زۆرجاریش گۆڕانکارییە دەنگسازییەکان تەمەنی مرۆڤ دیاری دەکەن، هەمو ئەمانەش بەهۆی ئەم نمونانەی، کە باس دەکرێن لەم بەشەدا باشتر دەردەکەون و ڕون دەبنەوە.

٢) أ) یانزە ← یانگزە.

ب) دەوڵەمەند ← دەوڵەمەنگ.

---

٥) دەنگسازی: زانستێکە لە هەردو لقە زانستی فۆنەتیك و فۆنۆلۆژی دەکۆڵێتەوە، فۆنەتیك وەکو لقێکی ئەو زانستە، لە پەیدابوونی دەنگ و ژمارەی دەنگەکان و ئەو کەرەستانەی، کە بەشداری لە دروستکردنی دەنگ دەکەن (زمان، دەم، لوت، مەلاشو... هتد) لە هەرزمانێکدا دەکۆڵێتەوە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت لقە زانستی فۆنەتیك لێکۆڵینەوەیە لە دەنگ لە گشت زمانەکانی جیهاندا، کە بەرهەمی مرۆڤن، بە گشتی لایەنی تیۆری دەنگی دەیگرێتە خۆی و بەلایەوە گرنگە. فۆنۆلۆجیش وەکو لقەکەی تری ئەم زانستە ئاماژە پێدەری یاساکانی دەنگە وەکو (یاساکانی پەیدابونی دەنگ، تێچوونی دەنگ، دەنگە گۆڕکێ... هتد)، بەمەش فۆنۆلۆجی لایەنی کارەکی دەنگ داگیردەکات و لە خۆی دەگرێت. بە پێچەوانەی فۆنەتیکەوە، فۆنۆلۆجی لە دەنگەکانی زمانێکی دیاریکراو دەکۆڵێتەوە، ئەمەش خاڵی جیاوازیەتی لەگەڵ زمانەکانی تردا، هەر بەو هۆیەشەوە دەتوانرێت خاڵی هاوبەشی نێوان زمانەکانی جیهان بە دەست بهێنرێت لەڕوی دەنگەوە. بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ئەم بابەتە، بڕوانە ئەم سەرچاوانە:

أ) غازی فاتح وەیس (١٩٨٤: ١١–٣٥). ب) نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو (٢٠١٣: ٨). پ) عەبدولواحید موشیر دزەیی، دانا تەحسین، دەرون عەبدولرەحمان (٢٠١٣: ١١). ت) محمد ئەمین هەورامانی (١٩٧٤: ١٧– ٢٢). ج) غازی عەلی خورشید (٢٠١٠: ١٦٥ – ١٧٣).

پ) چوار ← چار.

ت) حەوت ← حەفت ← حەو.

ج) سور ← سوّر.

٣) أ) پشت + دەر ← (پشتدەر ← پشدەر ← پژدەر).

ب) چی + بکەین ← (چی بکەین ← چی پکەین ← چ پکەین).

٤) أ) شێخ ← شیّ.

ب) کاك حەسەن ← (کاحەسەن ← کاکەسەن).

٥) أ) ڕفین ← فڕین.

ب) ڕوانین ← نواڕین.

پ) قۆپچە ← قۆچپە.

ت) ڕوبع ← ڕوعب.

ج) ڕشانەوە ← شڕانەوە.

٦) أ) ئاسمان ← (عاسمان ← حاسمان).

ب) قورئان ← (قورعان ← قورحان).

ئەگەر سەرنجی نمونە (٢أ) بدرێت، (نگ) دەرکەوتووە، کە بۆتە هۆکاری قورس خوێندنەوەی ژمارەکە، لە ڕاستیدا ژمارەکە بە هەردو جۆرەکە (یانزە، یانگزە) دەخوێندرێتەوە، ئەم گۆڕانکارییە دەنگسازییە واتای شاراوە لە وشەکاندا دەردەخات بەهۆی یەکێك لە فۆنیمەکانەوە، ئەگەر بە وردی سەرنجی (١أ) بدرێت هاتنە ناوەوەی فۆنیمێك هەستی پێدەکرێت، کە ئەویش فۆنیمی (نگ)ە[٦]، کە ئەمەش لە شێوەزاری سلێمانیدا بە ڕونی دەبینرێت. کەواتە ئەم فۆنیمە سنوری جوگرافی دیاری دەکات و زانیاری دەدات لەسەر ئەو کەسەی، کە ئەم وشە و فۆنیمەی بەکارهێناوە، کە کەسێکە خەڵکی سلێمانییە، بە هەمان شێوە لە (٢ب)، (٢پ)، (٢ت)، (٢ج)دا هەمان پرۆسە دوبارە دەبێتەوە،

٦) بۆ زانیاری زیاتر لەبارەی فۆنیمی (نگ)ەوە، بڕوانە: بەکر عومەر عەلی (٢٠١٤: ١٤٥ – ١٥٥).

ئەمەش بە پرۆسەیەکی پراگماتیکیانە دادەنرێت بۆ ئەم وشانە، چونکە بە هۆی گۆڕانە فۆنۆلۆجییەکانەوە ئەم زانیارییە زیادانە وەردەگیرێن، لە ڕاستیدا نمونە (٣) بەهۆی ئەو گۆڕانکارییە فۆنۆلۆژیانەی تیایدایە، ڕون دەبێتەوە، کە گونجان و لێکچون و توانەوەی دەنگ ڕویداوە، ئەمەش وایکردوە لە ڕوی پراگماتیکەوە زانیاری زمانەوانی بدات، ئەم گۆڕانە فۆنۆلوژیانە لەژێر کاریگەری دەنگەکانی دراوسێدا دروست بون.

لە نمونەکانی (٤)دا دەردەکەوێت بۆ ئاسانکاری دەربڕین و خۆشی گوتن و ئیکۆنۆمی، وشەکان دەربڕاون، کە چەند واتایەکی تر لە پشت ئەمانە خۆیان حەشارداوە جیاواز لە واتا سیمانتیکیەکەی، وەکو لە(٤أ)دا دەردەکەوێت، کە لەوانەیە هۆکاری دەربڕینی وشەکە بە شێوازی (شێ) لە جیاتی بەکارهێنانی (شێخ) هۆکارێکی ئیکۆنۆمی یاخود خێرا دەرپەڕاندنی وشەکان بێت، لە بەر پەلەکردنی قسەکەر، یاخود هەر بە مەبەستی سوکایەتی بێت، لەوانەشە بۆ ئاسانکاری دەربڕین بێت، بەلاّم ئەوەی ڕونە ئەوەیە، کە هەریەکێك لەم هۆکارانە ڕێ خۆشکەرە بۆ هاتنە ناوەوەی واتای پراگماتیکی دور لە واتا سیمانتیکیەکە و بەشداریکردنی لە پرۆسەی فراوان بونی واتای مۆرفۆپراگماتیك لە دەنگسازیدا.

لە نمونەکانی (٥) و (٦)دا، بەهۆی جێگۆڕکێی دەنگەکانەوە سەرەڕای دەرکەوتنی سنوری جوگراف و شوناسی کەسەکان پلەی کۆمەلاّیەتی و ئاستی ڕۆشنبیری و زانستیان و پلەی خوێندەواری و نەخوێندەوارییان دەردەکەوێت، لەوانەشە بە هۆی ئەمانەوە نەبێت، بەلّکو بە هۆی جێگۆڕکێی دەنگەکانەوە بێت، لەهەمان زماندا وەکو (٥أ)، بەلاّم لە (٦أ)، (٦ب)دا، بە تەواوی ئاستی ڕۆشنبیری و خوێندەواری دەردەکەوێت، ئەمانەش هەموی هۆکارێکن بۆ فراوانبوونی واتای پراگماتیکی وشەیی لە دەنگسازیدا.

ئەگەر بڕوانرێت دەبینرێت زۆرجار گۆڕانکارییە دەنگسازیەکان دەبنە هۆی دیاریکردنی تەمەنی مرۆڤ، هەروەکو لە نمونەکانی (٧)دا بە ڕونی دیارە:

٧) أ) پەرداخ ← پەلداخ.

ب) سەیارە ← سەیالە.

پ) پێلاّو ← پێلاو

لە(٧أ) مرۆڤێکی هەراش و زمانزان دەلێت (پەرداخ)، بەلاّم منداڵێك، کە تازە زمانی دەپژێت ناتوانێت بەم شێوازە مۆرفیم و وشەکان دەربڕێت و لەلای گرانە هەر ئەمەش وا دەکات، کە گۆڕانکاری دەنگسازی لە زمانیدا دەربکەوێت بۆیە دەلێت: (پەلداخ)، وەکو لە (٧ب) و (٧پ)یشدا ئەمە دیارە،

بەڵام ئەوەی لێرەدا جێگەی باسە. بەڵام مەرج نیە هەرکەسێك وتی (پەلداخ) ئەوە منداڵەو زمانی بە تەواوی نەپژاوە، بەڵکو ئەمە لە وانەیە بۆ لاساییکردنەوە بێت، وەکو خۆشی بەخشینێك بە گەورەکان لە لاساییکردنەوەی منداڵدا، بۆ ناوهێنانی کەرەستەکان، یاخود بۆ دڵخۆشکردن و تێگەیاندنی منداڵەکە بێت، یان قسەکردن و ئاخاوتنی نێوان کەسە گەورەکان بەم زمانە، بۆ خۆشی دەربڕینیان بەرامبەر منداڵەکانیان، هەروەها ئەمە زۆرجار سەردەکێشێت بۆ ساتەوەختی سەرجێی کردنی نێوان گەورەکان کاتێك ژنەکە یان پیاوەکە، بە هاوسەرەکەی دەڵێت:

٨) پەلداخێك ئاوم بۆ بهێنە.

دەربڕینی هەست و سۆزە بە وشەی (پەلداخێك) لە (٨)دا، بۆ خۆناسککردنەوەو دروستکردنی جەوێکی ڕۆمانسی نێوان قسەکەر و گوێگر لەکاتی سەرجێیی کردندا، کە ژن و مێردن.

کەواتە ئەوەی لێرەدا دیارە، بەشداربونی پراگماتیکە لە چۆنیەتی واتا گەیاندنی وشەکان بەهۆی تەمەنەوە. ئایا ! بەکارهێنانی وشەکان لە لایەن گەورەکانەوەیە یاخود منداڵەکانەوە، یان قسەکردنێکی منداڵانەی گەورەکانە ؟ هەمو ئەمانە بەشدارن لە دەوڵەمەندکردن و چالاککردنی پرۆسەی فراوانبونی واتای مۆرفۆپراگماتیك لە دەنگسازیدا.

بەکارهێنانی هێزو ئاوازی دەربڕین، کە دو بواری سەرەکی دەنگسازین ڕاستەوخۆ ڕەگەزی قسەکەرو باری دەرونی و پلەی کۆمەڵایەتی دیاری دەکەن، وەکو لە نمونەکانی (٩)، (١٠)دا، خراونەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە:

٩) ناتبینمەوە.

ئەگەر سەیری نمونەی (٩) بکرێت دەردەکەوێت، کە بە هۆی هێزو ئاوازەوە دەتوانرێت چەند واتایەکی پراگماتیکی جیاوازی لێهەڵێنجرێت بە هۆی حاڵەتی دەرونی و باری قسەکردنی قسەکەرەوە، یاخود گوێگرەوە. کاتێك کە ئاوازێکی تایبەت، بە وشەکە دەدرێت لەلایەن قسەکەرەوە، هێز لە گەڵ ئاوازێکی تایبەت، دەخرێتە سەر فۆمینەکانی کۆتایی وشەکە، ئەوە ڕون دەبێتەوە، کە قسەکەر مەبەستی پرسیارکردنە، بڕوانە نمونەی (١٠):

١٠) ناتبینمەوە؟ }واتە: قسەکەر لە گوێگر دەپرسێ:من تۆ نابینمەوە جارێکی تر؟{

یان گوێگر لە وەڵامی قسەکەردا، وەکو لە (١١ب)دا دەردەکەوێت، سەرسوڕمانی خۆی دەردەبڕێت لە نەبینینەوەی قسەکەر ئەمەش بە جۆری دەربڕینی ئاوازی وشەکەوە پەیوەستە، کە گوێگر دەریدەبڕێت:

١١) أ) ئەمجارە ناگەڕێمەوە.

ب) ناتبینمەوە!

بەڵام لە (١٢)دا قسەکەر ڕاستەوخۆ هەواڵ دەداتە گوێگر، کە جارێکی تر یاخود لە داهاتوودا، تەواو، ئیتر نایبینێتەوە:

١٢) ناتبینمەوە.

ئەمەش لە بەخشینی ئاوازێکی یەکسان بە هەمو وشەکە، دەردەکەوێت لەلایەن قسەکەرەوە، بە پێچەوانەی سەرسوڕمان و پرسیارکردن، کە بەرزی ونزمی لە دەربڕینی ئاوازی وشەکە دەبێتە هۆکاری دروستبونیان و دەربڕینی بارە دەرونیەکەو دیاریکردنی حاڵەت و باری کۆمەڵایەتی قسەکەرو گوێگر هەروەکو لە (١٣)دا دەردەکەوێت:

١٣) أ) دەتبینمەوە.

ب) دەتبینمەوە!

پ) دەتبینمەوە؟

لە (١٣أ)دا قسەکەر هەواڵێك دەدات بە گوێی گوێگردا، پێی دەڵێت دەیبینێتەوە، بەڵام لە (١٣ب)دا حاڵەتێکی دەرونی قسەکەر دەردەخات، بە شێوازێك لە شێوازەکان تورەیی و ناڕەزایی بەرامبەر بە گوێگری تێدا بەدیدەکرێت، چونکە بە گوێگر دەڵێت:

١٤) دەتبینمەوە، چۆن لەو کارە پەشیمان دەبیتەوە.

یاخود لەوانەیە تورە بێت لە گوێگر، لە ناحەقیەك، کە بەرامبەری کردبێت و هەڕەشەی تۆڵە سەندنەوە بکات، سەیری (١٥) بکە:

١٥) تۆ بڵێی نەتبینمەوە، تا پێت بڵێم کوتەك چەند کیلۆیە.

لە (١٥)دا قسەکەر بە گوێگر دەڵێت، کە ئەمجارەیان بتبینمەوە تێهەڵدانێکی باش لە دەستم وەردەگریت.

بەڵام لە (١٣پ)دا بە هۆی ئاوازی دەربڕینەوە لە لایەن قسەکەرەوە پرسیارێك ئاراستەی گوێگر دەکرێت، کە دوبارە بینینەوەی گوێگرە، ئایا! دەیبینێتەوە، یان نا؟ هەموو ئەمانەش حاڵەت و باری

دەرونی و پلەی کۆمەڵایەتی کەسەکان دەردەخەن، بەهۆی ئەم ئاوازەی، کە قسەکەرو گوێگر بە کاری دەهێنن لە ڕستەو وشەکاندا.

٢/٢-١-٢) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە مۆرفولۆژیدا:

ئەوەی مەبەستە لێرەدا چۆنیەتی بەکارهێنانی وشەکانی زمانە بە هۆی پراگماتیکەوە، کە ئەمەشیان بە هۆی دەوروبەروە دەردەکەوێت، واتا لە دەوری پراگماتیک، لە زیادکردنی وشە دەکۆڵێتەوە، چونکە لەوانەیە هەر وشەیەك زیاتر لە مانایەك و مەبەستێکی شاراوەی تێدا بێت، کە قسەکەر دەیەوێت ئاراستەی گوێگری بکات، بە تایبەتی منداڵ کاتێك زمانی نەپژاوە ڕستەیەك، یاخود مەبەستەکانی بە تەنها وشەیەك دەگەیەنێتە گوێگر، وەکو لەم نمونەیەدا دەردەکەوێت:

١٦) أ) تینومە ئاوم بۆ بهێنن.

ب) ئاو.

لە (١٦أ)دا، واتای ڕستەکە ڕونە ئەویش داواکردنی قسەکەرە لە گوێگر بۆ ئەوەی ئاوی بۆ بهێنێت و بیخواتەوەو تینوێتی بشکێت، بەڵام ئەگەر لە (١٦ب) بڕوانرێت دەبینرێت، کە تاکە وشەیەکەو لە لایەن قسەکەرەوە دەربڕاوە، ئەو قسەکەرەش منداڵێکە بە هەمان شێوە تینویەتی و داوای ئاو دەکات، بەڵام سەرەتای زمانپژانیەتی، بۆیە ئەم تاکە وشەیە گرنگە بۆ منداڵەکەو دەربڕینەکانی و سەرەتای قسەکردنەکانی، چونکە لەو کاتەدا، کە تینویەتی وشەی (ئاو)ی کردووە بە سەرتۆپی[٧] دەربڕینەکەی، ناڵێت:

١٧) أ) ئاوێکم بۆ بهێنن، تینومە.

ب) تینومە ئاو دەخۆمەوە.

بەڵکو تەنها بەو شێوازەی (١٦ب) دەریدەبڕێت، کە ئەمەش فراوانکردنی واتای (ئاو)ەو گوێگریش لە مەبەستەکە دەگات و خێرا ئاوەکە دەداتە منداڵەکە.

((دەزانین کە مۆرفولۆژی لێکۆڵینەوەی پێکەوە هاتن و پێکەوە بوونی جۆراوجۆری پێڕەوبەندانەی (Systematics) فۆرم و واتایە لە وشەدا. لەمەوە ئاشکرا دەبێت، کە (چەمکی وشە) چەمکی بنەڕەتی

---

٧) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی بابەتی (سەرتۆپی ڕستە)، بڕوانە: کاروان عومەر قادر (٢٠٠٨: ١١-١٣).

مۆڕفۆلۆژییەو دەرهێنانی وشەکان لە زنجیرەکانی قسە(– کردن)Speech بناغەی پەیڕەوی نوسینمانە))[٨].

ئەوەی لێرەدا مەبەستە ئیشکردنە لە سەر فراوانبون و زیادبونی واتا لە مۆرفیم و جۆرەکانیدا[٩]، هەرچەندە مەبەستی سەرەکی ئیشکردنە لە گیرەکی وشە داڕێژو ڕێزمانیەکاندا.

یەکەم/ مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە مۆرفیمی وشەداڕێژدا:

ئەم مۆرفیمانە ئیشیان دارشتن یاخود هەلگواستنی وشەیە، لە ڕاستیدا زیادبونی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکی مۆرفیمی وشەداڕێژ، هۆکارێکە بۆ زیادکردنی وشە لە زماندا، هەروەها دەربڕینی وشەیەك بە چەند واتایەکی جیاواز، کە لە ئاخاوتنی نێوان قسەکەرو گوێگردا دەردەکەوێت بنەچەی زیادبونی واتایە لە مۆرفیمی وشەداڕێژدا، جا ئەم زیادکردنی واتایە لە بەر هۆکاری سیاسی، یاخود کۆمەڵایەتی، یان دەرونی، یان هەر هۆکارێکی تر بێت، کە قسەکەر مەبەستێتی.

مۆرفیمە وشەداڕێژەکان ((کارکردنیان لە چوارچێوەی یەکەی واتایی فەرهەنگیدا، واتە واتای نوێ بەرهەم دێنێت))[١٠] ئەمەش ڕێگایەکە بۆ دروستکردنی وشەی نوێ بە واتای نوێ لە زماندا، هەر ئەمەش وایکردووە، کە ئەم مۆرفیمانە بە شێوەیەکی بەرچاو و کاریگەر بەشدار بن لە فراوانکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیك لە زماندا.

لە ڕاستیدا هەر وشەیەك کۆمەڵێ نیشانەی واتایی (Semantics Feat True) لەخۆ دەگرێت، کە بریتین لە ((پێکەوەبونی چەمکە نیشانەکانی هێمایەك یان هێماکان، کە بە ناوەڕۆکی هێما زمانیەکەش (Sign Content) ناسراون[١١]، وەکو(پیاو)، کە کۆمەڵێك نیشانەی واتایی هەیە، لەوانە:

{+نێر، +هەراش، +مرۆڤ }

بەڵام ئەوەی لێرەدا، لە زیادکردنی واتای مۆرفۆپرڕاگماتیك لە مۆرفۆلۆژیدا مەبەستە، گواستنەوەی ئەو نیشانە واتاییانەیە بۆ ناو پراگماتیك و دەربڕینیانە بە شێوازێکی پراگماتیکیانەو کارپێکردنیانە لەو سنورەدا، هەر لەسەر ئەو ڕێچکەیەش شیکردنەوە بۆ زۆرینەی مۆرفیمە وشەداڕێژ

---

٨) محەمەدی مەحوی (٢٠١٠: ١).

٩) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی مۆرفیم و جۆرەکانی مۆرفیم و دابەشکردنەکانی، بڕوانە: یارا قادر حەمەد مەلا زادەیی (٢٠١٣:٤٣).

١٠) سەرچاوەی پێشو (٥٠).

١١) محەمەدی مەحوی (٢٠٠٩: ٣٤).

ڕێزمانیەکان دەکرێت، کە ئایا! خودی وشەکە واتا پراگماتیکیەکەی دروست کردووە یان مۆرفیمە وشەداڕێژەکە؟! کە لە شیکاری نمونەکان ئەوە ڕون دەبێتەوە، کە زۆرینەی واتا پراگماتیکییەکان لە جۆرەکانی مۆرفیمە وشەداڕێژەکاندا دروست بووە، بەلاَم لەم بۆچونە گرنگتر ئەوەیە، کە بنەڕەتی دروستبونی واتا پراگماتیکییەکەی خۆی لەو بارودۆخە نازمانییەدا دەبینێتەوە، کە وشەکەی تێدا بەکاردێت و تێگەیشتنی بەشداربوانی ئاخاوتنەکەش لەو بارودۆخە وادەکات ئەو وشەیە واتا پراگماتیکییەکەی وەربگرێت. بەشێوەیەك ئەو واتا پراگماتیکییە دەبێتە بەشێك، یان نیشانەیەك لە چەپکە نیشانە واتاییەکانی وشەکە، ئەگەر زۆر بەو واتایە بەکارهات. هەربۆیە هەرکاتێك وشەکە لە بارودۆخێکی هاوشێوەی بارودۆخەکەی یەکەم جاریدا بەکارهات، ئەوا گوێگر و خوێنەر لەسەر بنەمای ئەزمونە زمانییەکانی خۆیان نیشانە پراگماتیکییەکەی وشەکە چالاك دەکەن و وشەکە بە واتایەکی پراگماتیکی لێك دەدەنەوە. بۆ تێگەیشتنی زیاتریش لەم لایەنەی لێکۆلێنەوەکە هەولدەدرێت نمونە شیکراوەکان بەپێی پۆلێنی مۆرفیمەکان لە مۆرفۆلۆژیدا، زیاتر شیبکرێتەوە:

أ) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا لە مۆرفیمی وشەداڕێژی شوێنپێکهێن:

هەموو ئەو مۆرفیمە وشەداڕێژانە دەگرێتەوە، کە ئیشیان پێکهینانی شوێنە، بەشداری دەکەن لە بەخشینی وشەی نوێ بە واتای نوێ لە زماندا، هەروەها ئەم مۆرفیمانە دەتوانن لە فراوانکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکدا بەشدار بن بە شێوەیەکی چالاك، وەکو لە نمونەکاندا دەردەکەوێت:

١٨) گونیەکان بخەرە ناو کادێنەکە.

وشەی (کادێن) لە ڕستەی (١٨) بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، ئەویش ئەو شوێنەیە، کە (کا، گژوگیا، ئالیك)ی ئاژەلّی تێدا هەلّدەگیرێت، بەلاَم ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (کادێن) لە ڕستەی (١٩)دا:

١٩) ئەگەر کایەکە هی خۆت نەبو کادێنەکە هی خۆت بو.

ئەوا دەبینرێت، کە وشەی (کادێن) بە پێچەوانەی ڕستەی (١٨) بەواتای بنەڕەتی خۆی بەکار نەهاتووە، بەلّکو لێرەدا بە واتای (گەدە)ی مرۆڤ بەکارهاتووە، کەواتە ئەوەی ڕون و ئاشکرا یە فراوانکردنی واتای وشەی (کادێن)ە لە ڕستەی (١٩)دا و ئەمەش بە هۆی مۆرفیمی وشەداڕێژەوە بووە، کە بەشدارە لە زیادکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکداو دەورێکی کارا دەبینێت لە پرۆسەکەدا.

٢٠) لە بەهاراندا دەشتەکان دەبنە گوڵستان.

ئەگەر سەیری وشەی (گوڵستان) بکرێت لە نمونەی (٢٠)، بە واتـا بنەڕەتییەکـەی بـەکارهاتووە، کـە کۆمەڵە گوڵیکی رەنگاوڕەنگ و جوان، پانتاییەکی زۆری زەویان گرتووە، بۆنی خۆش و ڕەنگی جوانیـان هەیەو دلگیرن، بەڵام ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (گوڵستان) لە (٢١)دا:

٢١) أ) بە ڕاستی گوڵستانێکی سەربەخۆیە.

ب) گوڵستانی ڕوحم کراوەیە بۆت.

دەبینرێـت، کـە (گوڵسـتان) لـە (٢١أ)دا بـە واتـای بنـەڕەتی بـە کارنـەهاتووەو نیشـانە واتاییـەکانی گوازراوەتەوە چۆتە ناو پراگماتیکەوە، چونکە لێرەدا مەبەسـت لـە (گوڵسـتان) ڕەنگـاوڕەنگی و جـوانی شارێکە، کە لە گوڵستان بچێت و زۆرخۆش و پـاك بێـت، بـە هەمانشـێوە لـە (٢١ب)دا دەردەکـەوێت کـە دڵدارێك بە خۆشەویستەکەی دەڵێت: خۆشی دەوێت و باوەشـی کراوەیـە بـۆی، هـەروەها ڕۆحـی وەك و گوڵستانێك وایە بۆ خۆشەویستەکەی بۆ ئەوەی ئارامی پێببەخشـێت و خۆشـحاڵی بکـات، هـەمو ئەمـەش زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکە لە مۆرفیمی وشەداڕێژی شوێنپێکهێن.

٢٢)دارستانەکانی ئەمازۆن زۆر چڕن.

لە (٢٢)دا وشـەی دارسـتان بـە واتـای بنـەڕەتی خـۆی بـەکارهاتووە، کـە شـوێنێکە کۆمـەڵێك داری زۆری لێیەو هەمیشە سەوزە، بەڵام لە (٢٣)دا وشەی (دارستان) چـۆتە نـاو پرۆسـەیەکی تـرەوە دور لـە نیشانە واتاییەکانی، پراگماتیکیانە بەشداری کردووە لە زیادکردنی واتـای مۆرفۆپراگمـاتیکی مـۆرفیمی وشەداڕێژی شوێنپێکهێن:

٢٣) ئەو دارستانە بشارەوە.

چونکە لێرەدا مەبەست لە (دارستان) موی سنگی کوڕ– نێرینە، پیاو–ێکە، کە قسـەکەر پێـی دەڵێـت: ئەم هەمو موە بشارەوە، چونکە وەکو دارستان وایە زۆر چڕو پڕە.

٢٤) شەهیدانی تۆپبارانەکەی بیستوچواری چواری حەفتاوچواری قەڵادزێ، لە گۆڕستانی قەڵادزێ نێژراون.

هـەروەکو دەردەکـەوێ لـە (٢٤)دا وشـەی گۆڕسـتان بـە واتـای بنـەڕەتی و فەرهـەنگی خـۆی بەکارهاتوە، کە شوێنی ناشتنی مردوە، بەڵام لە نمونەی (٢٥)دا ئەوە پێچەوانە دەبێتەوە:

٢٥) ئای لەم گۆڕستانە !

لێرەدا (گۆڕستان) بە واتایەکی دور لە واتا بنەڕەتییەکە بەکارهاتووە، کە ئەویش شارێکە، یاخود دێیەکە، یان هەر ئاوەدانییەکە، کە زۆر ناخۆش بێت یاخود بێدەنگ و مات بێت، یان خەڵکەکەی هەژارو نەدار بێت، یان شارێکی خاپورو وێرانکراو بێت و نیشانە واتاییەکانی (گۆڕستان)ی وەرگرتبێت، چونکە کاتێك وشەیەك واتاکەی فراوان دەکرێت بەلایەنی کەمەوە یەکێك لە نیشانە واتاییەکان لە گەڵ خۆی دەبات و دەیگوازێتەوە، لەکاتی بەکارهێنانی لە شوێنە تازەکەی، چونکە یەکێك لە سیفەتەکانی تێدا دەبێت، هەروەکو لە وشەی (گۆڕستان)دا دەردەکەوێت، کە گۆڕستان خۆی مات و بێدەنگ و ترسێنەرە، بەهەمان شێوە کاتێك شارێك یان ئاوەدانییەك وێران دەکرێت، مات و بێدەنگ و ترسێنەر دەبێت، کەواتە لە (٢٥) واتای وشەی (گۆڕستان) زیادکراوە لە مۆرفۆپراگماتیکی مۆرفیمی وشەداڕێژی شوێنپێکهێن.

٢٦) هیندستان، یەکێکە لە وڵاتە ڕۆژهەڵاتییەکان.

ئەگەر سەیری وشەی (هیندستان) بکرێت لە (٢٦)دا دەبینرێت، کە بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کە وڵاتێکی ڕۆژهەڵاتییەو گەلێکی تیادا دەژیت بە ناوی (هیند)ەکانەوە، بەڵام هەمان وشە (هیندستان) بە هۆی مۆرفۆپراگماتیکی وشەداڕێژی شوێنپێکهێنەوە واتاکەی زیادکراوەو بۆ مەبەستی تر بەکارهاتووە، هەروەکو لە (٢٧ب)دا دیارە:

٢٧) أ) هەردەتکوژم. }قسەکەر{

ب) ئێرە هیندستان نییە. }گوێگر{

وشەی (هیندستان) لە (٢٧ب)دا واتاکەی زیادکراوە، چونکە بە واتا ڕاستەقینەکەی خۆی بەکار نەهاتووە لێرەدا، بەڵکو گوێگر وەکو وەڵامێك بۆ هەڕەشەی قسەکەر بەکاری هێناوە بە مانای ئەوەی، کە ناتوانی ئەو کارە بکەی، بەڵکو وەکو فلیمی (هیندی) تۆش کەش و فش دەکەی و درۆ دەکەی، هەر بۆیەش وشەی (هیندستان) چوّتە سنوری پراگماتیکەوە و بەشدارە لە زیادکردنی واتادا لە (٢٧ب)دا.

ب) مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتا لە مۆرفیمی وشەداڕێژی ناوی پیشەپێکهێن:

جۆرێکی تر لە مۆرفیمە داڕێژەرەکان، پیشەپێکهێنە، ئیشی داڕشتنی وشە و بەخشینی واتایەکی نوێیە پێی، هەر ئەمەش وا دەکات، کە زۆرێك لە مۆرفیمە پیشەپێکهێنە داڕێژەرەکان بە هۆی پراگماتیکەوە واتاکانیان فراوانبکرێت و بچنە ناو پرۆسەی مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتاوە، هەروەکو لە نمونەکاندا بەدیدەکرێت.

٢٨) شاخەوانەکان بە شاخی گۆیژە هەڵگەڕان.

ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (شاخەوان) لە ڕستەی نمونە (٢٨)دا دەبینرێت، کە ئەم وشەیە واتاکەی وەکو پیشەیەك جێگیرەو بەو کەسە دەگوترێت، کە بە (شاخ، چیا، کێو) هەڵدەگەڕێت، بەڵام وەکو لە(٢٩)دا دەبینرێت واتاکەی فراوانکراوە:

٢٩) شاخەوان کوڕێکی چالاکە.

وشەی (شاخەوان) واتاکەی زیادکراوە، بۆتە ناو، بۆ ناونانی کەسێك، هەر ئەوەش وایکردووە بەشداربێت لە پرۆسەی زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکدا.

٣٠) ئازاد باغەوانێکی بە ئەزمونە.

وشەی (باغەوان) لە ڕستەی (٣٠)دا وەکو پیشەیەك بەکارهاتووە، ئەمەش واتا بنەڕەتییەکەیەتی، بەڵام لە (٣١)دا، بەهۆی پراگماتیکەوە واتاکەی زیادکراوە، بۆ مەبەستێکی تر بەکارهاتووە.

٣١) کاکی باغەوان، هاتوین گوڵێك لە گوڵەکانی باغەکەتمان پێشکەش بکەیت.

وشەی (باغەوان) لە(٣١)دا مەبەست لە باوکی کچێکەو داواکار هاتووە بۆ یەکێك لە کچەکانی، هەر بۆیەش باوکەکە بە (باغەوان) چوێنراوەو کچەکانیش بە (گوڵ)، ئەمەش لەوەوە هاتووە کاتێك باغەوانی باش، دارودرەخت و گوڵەکانی باش دەبن، وە بە پێچەوانەوە، ئەگەر باغەوان باش نەبێت باغەکەی دەڕزێت و کرمێ دەبێت و لەناودەچێت و کەس سودی لێ وەرناگرێت. ئەمەش هەموی بە هۆی پراگماتیکە واتای ئەم مۆرفیمانە زیادکراوە.

٣٢) مەلەوانی یەکێکە لە وەرزشە بە سودەکان.

وشەی (مەلەوان) لێرەدا بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کە جۆرێکە لە وەرزش، بەڵام ئەم وشەیە بەهۆی پراگماتیکەوە واتاکەی زیادکراوەو زۆر جار بەکەسێك دەگوترێت کە سیاسەتمەدارەو لە ڕوی قسەکردنەوە زیرەك و زیتەڵ و وریایە خۆی لە کێشەکان و قسەی بەرامبەر ڕزگار دەکات، هەروەکو لە(٣٣)دا دیارە:

٣٣) مەلەوانێکی باشە.

یاخود کەسێك بەدەمهەراشی خۆی دەیەوێت خۆی لە کێشەو گیروگرفتێك ڕزگار بکات و خۆی لە باسەکان بشارێتەوە، یان خۆیان لێ بدزێتەوە، هەر بە هەمان شێوە وشەی (مەلەوان) ی بۆ بەکاردەهێنرێت، هەروەکو لە (٣٤)دا دەردەکەوێت:

٣٤) مەلەوانێکی فێڵبازە، دەزانێت چۆن مەلە بکات.

کەواتە لێرەدا (مەلەوان)ڕۆڵی مورفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتای مۆرفیمی داڕێژەری دەگێڕێت و دەچێتە ناو پڕۆسەی مۆرفۆپڕاگماتیکەوە .

٣٥) ئازاد متمانەی لە دەستداوە، چونکە کەسێکی ساختەچیە.

ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (ساختەچی) لە نمونەی (٣٥)دا واتا بنەڕەتیەکەی بریتیە لە کەسێك، کە ساختەیی و درۆزنی و هەڵخەڵەتاندنی کردۆتە خو، بەڵام ئەم وشەیە واتاکەی گوازراوەتەوە بۆ ناو پراگماتیك، بە چەند واتایەکی جیاواز بەکاردێت و زیادکراوە، هەروەکو لە (٣٦أ)و(٣٦ب)و(٣٦پ)دا دەبینرێت:

٣٦) أ) هەی!ساختەچی.

ب) ئەوە لە کوێ بوی ساختەچی؟

پ) کوڕە ئەوە!بە ڕاستی ساختەچی یە.

لە (٣٦أ) وشەی (ساختەچی) واتاکەی زیادکراوە، بۆ کەسێك بەکارهاتووە، کە کارێکی زیرەکانەی ئەنجامداوە، قسەکەر بە گاڵتەوە ئەم نازناوەی پێبەخشیوە، هەروەکو لە (٣٦ب)دا (ساختەچی) بەو منداڵە دەگوترێت، کە باوکێك ئاراستەی کردووە، جا لە بەر خۆشاردنەوەی بوبێت یاخود دیارنەمانی منداڵەکە بۆ ماوەیەك، کە باوکەکە لێی گەڕاوەو نەیدۆزیوەتەوە، بۆیە بەم شێوەیە بانگی منداڵەکەی دەکات، هەروەها لە(٣٦پ)دا قسەکەر وشەی (ساختەچی) بەکارهێناوە بۆ کەسێکی زیرەك و زیتەڵ و وریا لە کارەکەیدا، ئەوەی لێرەدا ڕونە بەکارهێنانی مۆرفیمی داڕێژەیی (ساختەچی)یە، وەکو مۆرفۆپڕاگماتیك و زیادبونی واتاکەیەتی بەهۆی ئەم پڕۆسەیەوە.

٣٧) ماستاوێکی زۆر خۆشمان خواردەوە لای ماستاوچیەکە.

وشەی (ماستاوچی) لە نمونەی (٣٧)، بەواتای ئەو کەسە دەیت، کە کارو پیشەی (ماستاو) کردنە، کە خۆی ئەمە واتا بنەڕەتی و فەرهنگیەکەیەتی، بەڵام ئەم واتایە بە هۆی پراگماتیکەوە زیادکراوە و بەشداری لە پرۆسەکانی مۆرفۆپڕاگماتیکدا کردووە، زۆرجار بە کەسێکی مەسڵەحەتخوازو مەسڵەحەتچی دەگوترێت، کە بەردەوام ئۆباڵ بۆ کەسێکی پلە دارو کاربەدەست دەکێشێت و نۆکەری و کارەکەری دەکات، وەکو لە (٣٨)دا بە ڕونی دیارە:

٣٨) ئازاد ماستاوچیەکی نمرە یەك و بێ هاوتایە.

پ)مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتا لە مۆرفیمی وشەداڕێژی ناوی ئەبستراکتی:

زیادکردنی واتا، لەم جۆرەی مۆرفیمی وشەداڕێژدا بە ئاسانی دەبینرێت و بەشداریکی چالاکە لە پرۆسەی زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیک، چونکە ئەم مۆرفیمە ئەبستراکتیە کۆمەڵێك نیشانەی واتایی هەیە، کە هەندێك لەو نیشانە واتاییانە دەگوازرێنەوە بۆ سنوری پراگماتیك و واتای پراگماتیکی دەبەخشنە مۆرفیمەکان، هەر ئەمەش هۆکارێکە بۆ زیادبونی واتای وشەکە، هەروەکو لە نمونەکاندا دیارە.

٣٩) ئەوەندە تینوم، هەرگیز بە پەرداخێك ئاو تینوێتیم ناشکێت.

وشەی (تینوێتی)، کە وشەیەکی ئەبستراکتیەو مانا بنەڕەتیەکەی بە کەسێك دەگوترێت کە تینوی ئاو بێت، هەروەکو لە (٣٩) دیارە، بەڵام هەمان وشە لە(٤٠)دا واتاکەی فراوانکراوەو بە واتایەکی جیاواز بەکارهاتووە:

٤٠) ڕۆشنبیر بە خوێندنەوەی چەند کتێبێك تینوێتی ناشکێت.

وشەی (تینوێتی) لە (٤٠)دا واتاکەی زیادکراوە، بەو کەسە دەگوترێت، کە وێڵی زانست و زانیاری و خوێندەواری و ڕۆشنبیرییە، هەرگیز لە زانست تێر نابێت. بەمەش ئەم وشەیە خۆی هاویشتۆتە سنوری مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتاوە.

٤١) بە هۆی پچڕانی تەزوی کارەباوە، تاریکی باڵی بە سەر شارەکەدا کێشاوە.

وشەی (تاریکی) لە (٤١)دا بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کە بەهۆی نەمانی ڕوناکی و شوێنەکە تاریك بوە، بەڵام وشەی (تاریکی) لە (٤٢)دا:

٤٢) تاریکی باڵی کێشاوە بەسەر میللەتدا.

واتایەکی جیاواز لە واتا بنەڕەتیەکەی دەبەخشێت، واتاکەی زیادکراوە، چونکە (تاریکی) لە ڕستەی (٤٢) بە واتای نەخوێندەواری و ناڕۆشنبیری دێت، یاخود بە هۆی چەوساندنەوەی ئەو میللەتە لە لایەن دەسەڵاتدارێکی زاڵمەوە دەگوترێت (تاریکی) ئەم شوێنەی گرتۆتەوەو ئازادیان لێ زەوت کراوە.

دووەم/ مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا، لە مۆرفیمی ڕێزمانیدا:

مۆرفیمە ڕێزمانییەکان، وشە لە حاڵەتێکی ڕێزمانییەوە دەگۆڕن بۆ حاڵەتێکی تری ڕێزمانی، واتە ((ئەو مۆرفیمانەن کە دەوری ڕێزمانی دەبینن و حالآتی ڕێزمانی جیاجیا نیشان دەدەن))[١٢]، لە ڕاستیدا ئەم مۆرفیمانە کۆمەڵێ نیشانەی واتاییان هەیە، کە بە گواستنەوەی ئەو نیشانانە بۆ ناو پراگماتیك، واتایەکی جیاواز لە واتا بنەڕەتییەکەیان دەبەخشن، ئەمەش دەبێتە هۆکار بۆ زیادبونی واتاکانیان، مۆرفیمە ڕێزمانیەکان جۆراوجۆرن، لێرەدا لە ڕوی بەشدارییان لە مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتاوە باسدەکرێن.

أ) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتا، لە مۆرفیمی ڕێزمانی گەردانکردنی ناو:

ئەم مۆرفیمانە واتاکانیان زیاد دەکرێت، بەم هۆیەشەوە بەشداردەبن لە پرۆسەی مۆرفۆپڕاگماتیکدا، جا لە بواری ناساندن یاخود نەناساندنی مۆرفیمەکانەوە یاخود کۆکردنەوەیان بێت. گرنگ ئەوەیە لێرەدا مۆرفیمەکانی گەردانکردنی ناو توانای زیادبونی واتایان هەیە وەکو جۆرێك لە مۆرفیمە ڕێزمانییەکان، ئەگەر سەیری نمونەکانی خوارەوە بکرێت ئەوە بە ڕونی دەردەکەوێت:

٤٣) دڵ + ە کە ← دڵەکە }مریشکەکە دڵەکەی ڕزی بوو{.

ئەگەر سەیری مۆرفیمی (دڵەکە) لە ڕستەی (٤٣)دا، بکرێت، دەبینرێت، کە مۆرفیمێکی ڕێزمانییەو واتا بنەڕەتیکەی دڵی مریشکێکە، کە ناسراوە، بەڵام لە ڕستەی (٤٤)دا مۆرفیمی (دڵەکە) بە واتای زیاد وەرگیراوە.

٤٤) دڵەکەم تۆراوە.

وشەی (دڵەکە) لە ڕستەی (٤٤) بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارنەهاتووە، بەڵکو واتاکەی زیادکراوەو لە جیاتی (خۆشەویست) بەکارهاتووەو بەشدارە لە پرۆسەی زیادکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکدا.

٤٥) نان + ەکە ← نانەکە }قاپێك ماستی بە نانەکەوە خوارد{.

لە ڕستەی (٤٥)دا وشەی (نانەکە)، کە ناوێکی ناسراوە بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، مەبەست لێی (نان) ێکە، کە لە بەرهەمی گەنمە، بەڵام ئەوەی لە (٤٦)دا دەبینرێت وشەی (نانەکە) واتاکەی زیادکراوە:

---

١٢) شەهاب شێخ تەیب (٢٠١٤: ١٠٤).

٤٦) دوای نوێژی نیوەڕۆ نانەکەمان خوارد.

(نانەکە) لێرەدا بەشدارە لە پرۆسەی زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکدا، چونکە بە واتا بنەڕەتیەکەی بەکارنەهاتووە بەڵکو بە واتایەکی تر بەکارهاتووە، کە ئەویش بریتیە لە ژەمێکی تەواوی خواردن.

٤٧) تانجیەکەی ئازاد بەڵەکە.

لە (٤٧)دا وشەی (تانجیەکە)، کە ناوێکی ناسراو کراوە بە واتای خۆی بەکارهاتووە، ئەویش گیاندارێکە وەکو ئاژەڵێکی ماڵی مامەڵەی لە گەڵ دەکرێت، بۆ ڕاوکردن بەکاردەهێنرێت، بە پێچەوانەی ڕستەکانی (٤٨)، کە واتاکانیان زیادکراوە:

٤٨) أ) تانجیەکی سەربەخۆیە.

ب) ئەو تانجیە ڕوتە دەڵێی؟!

مەبەست لە وشەی (تانجیەکە)، کە لە(٤٨أ)دا هاتووە، واتا بنەڕەتیەکە نییە، بەڵکو واتایەکی زیادکراوی لە پشتە بە هۆی پراگماتیکەوە، کە خۆی لە (خێرایی، وەستایی، کارامەیی)دا دەبینێتەوە، چونکە لێرەدا قسەکەر مەبەستی کەسێکە وەکو ڕاوچیەك، کە یەکێکە لە نیشانە واتاییەکانی (تانجیەکە)، گواستراوەتەوە بۆ ناو پراگماتیك و بە کوڕێك چوێنراوە، کە وەستایە لە ڕاوکردن و بەدەستهێنانی دڵی کچاندا، بەهەمان شێوە لە (٤٨ب)دا، مەبەست لە (تانجیەکە)، واتا بنەڕەتییەکەی نییە، بەڵکو واتاکەی زیادکراوەو پێمان دەڵێت: کە ئەو کەسە وەکو تانجی لەڕو لاوازەو گۆشتی پێوە نییەو هەر لە تانجی دەچێت لەم ڕووەوە.

٤٩) پشیلەکە لە سەر دیوارەکە بازیدا.

لە (٤٩)دا وشەی (پشیلەکە) بە واتای بنەڕەتی و فەرهەنگی خۆی بەکارهاتووە، کە ئاژەڵێکە لە ناو ماڵاندا دەژی، بەڵام هەمان وشە (پشیلەکە) بە واتا زیادکراوی دەبینرێت لە (٥٠)دا:

٥٠) أ) هەی! پشیلە.

ب) ئەوە تۆی پشەکە؟!

پ) پشیلەیەکی حەوت ڕۆحی.

یەکێك لە نیشانە واتاییەکانی پشیلە (بێ وەفایی)یە، ئەم نیشانە وەرگیراوەو لە (٥٠أ)دا چەقێنراوە، واتای (پشیلە)ی پێ زیادکراوە، بە مرۆڤێك وتراوە، کە بێ وەفایە وبێ سفەتە، چاکەی لەبەرچاو نییە، وەکو لە (٥٠ب)دا دەردەکەوێت، واتای (پشیلەکە) زیادکراوە، چوّتە ناو پراگماتیکەوە، کاتێك بە مرۆڤێکی نەوسن –لە خواردندا– گوتراوە، بە هەمان شێوە لە (٥٠پ) یەکێك لە نیشانە واتاییەکان گوازراوەتەوە بۆ سەر مرۆڤ و بە پشیلە چوێنراوە، تیایدا و واتای (پشیلە)کەی پێ زیادکراوە، چونکە پشیلە، کە لە شوێنی بەرزیش بکەوێتە خوارەوە هەر لەسەر پێ دەوەستێت، بۆیە ئەم سیفەتە گوازراوەتەوە ناو پراگماتیك و بە مرۆڤ بەخشراوە، ئەمەش وایکردووە کە وشەی پشیلە دەوڵەمەندیەك ببەخشێتە زیادبونی مۆرفۆپراگماتیك لە مۆرفیمە ڕێزمانیەکەدا.

٥١) ماسییەکەی ناو حەوزەکە زۆر جوانە.

لە (٥١)دا وشەی (ماسییەکە) واتای بنەڕەتی خۆی وەرگرتووە، کە بونەوەرێکی ئاویە–لە ناو ئاودا دەژیت–، بەڵام ئەگەر بڕوانرێتە هەمان وشە لە ڕستەی (٥٢)دا بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارنەهاتووە:

٥٢) ئاو بگەیەننە ماسییەکە، خنکا!

لە (٥٢)دا وشەی (ماسییەکە) واتاکەی زیادکراوە، بەهۆی گواستنەوەی نیشانەیەکی واتایی، کە ئەویش لە(ئاودا ژیان)ە بۆ مرۆڤ، چونکە قسەکەر مەبەستی کەسێکە، کە زۆر تینویەتی و داوا دەکات ئاوی بۆ بهێنن بۆ ئەوەی بیخواتەوەو تینوێتی بشکێت، کە ئەمەش بەشداریکردنە لە زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکی مۆرفیمی ڕێزمانی گەردانکردنی ناو.

ب) مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتای مۆرفیمی ڕێزمانی پلەکانی ئاوەڵناو:

مۆرفیمی ڕێزمانی پلەکانی ئاوەڵناو، وەکو مۆرفیمێك بەشداری دەکات لە زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیك، ئەویش بە نێگەتیڤ کردن و پۆزەتیڤ کردنی وشەکان و حاڵەتەکان، ئەم بەشداریکردنەش وایکردووە، کە مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی تر دەوڵەمەندی بە پرۆسەی زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیك ببەخشن، وەکو لە نمونەکاندا دەردەکەوێ:

٥٣) أ)دارا زیرەکترینی پۆلەکەیانە.

ب) زارا کچە هەرە جوانەکەیە.

پ) ئازاد چالاکترین ڕۆژنامە نوسە.

لە ڕاستیدا ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (زیرەکترین) لە (٥٣أ)دا، دەبینرێت، بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کە پۆزەتیڤەو ئەوە دەبەخشێت، کە (دارا) لە گشت هاوپۆلەکانی زیرەکترە هەروەك چۆن لە (٥٣ب) (زارا) لە گشت کچەکان جوانترە، لەو شوێنەی تیایدایەو وشەی (هەرە جوان) بە واتا بنەڕەتییە پۆزەتیڤەکەی خۆی بەکارهاتووە، لە (٥٣پ)یشدا (ئازاد) لە ناو ڕۆژنامەنوسەکاندا بە (چالاکترینیان)دادەنرێت، وشەی (چالاکترین) بە واتا بنەڕەتییە پۆزەتیڤەکەی خۆی بەکارهاتووە، بەڵام ئەگەر بڕوانرێتە نمونەی (٥٤) دەبینرێت، کە وشەی (زیرەکترین) لە ڕستەکەدا واتاکەی زیاد کراوە، لە جیاتی پۆزەتیڤ، نێگەتیڤی پێبەخشراوە، بەم شێوەیە بەشداری کردووە لە زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکدا.

٥٤) زیرەکترینی پۆلەکە دارایە !

ئەمەش بە هۆی دەوروبەر و ئاخاوتن و زانیاری پێشینە، دەردەکەوێت.

٥٥) أ) هەرەجوانەکەیان زارایە.

ب) چالاکترین ڕۆژنامەنوس، نەوزادە.

لە ڕاستیدا ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (هەرەجوان) لە (٥٥أ)دا بە هەمان شێوەی وشەی (زیرەکترین) لە (٥٤ب)دا واتایەکی نێگەتیڤی بەخشیوە، هەروەکو چۆن وشەی (چالاکترین) لە (٥٥ب) هەمان واتا نێگەتیڤی بەخشیوە، هەر ئەمەش وایکردووە، کە ئەم وشانە بەشداربن لە پرۆسەی زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیك لە مۆرفیمی ڕێزمانی پلەکانی ئاوەڵناوداو واتای مۆرفیمەکان زیاد بکەن.

پ) مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتای مۆرفیمی ڕێزمانی شکاندنەوەی کردار:

لە ڕاستیدا مۆرفیمێکی ڕێزمانی شکاندنەوەی کردار، کە جۆرێکی تری مۆرفیمە چالاکانە بەشداری دەکات لە پرۆسەی زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکدا، هەر ئەمەش وایکردووە، کە بەشێك بێت لە لێکۆڵینەوەکان، کە لەو باسەدا دەربارەی بابەتی زیادبونی واتا دەکرێت، ئەم زیادبونی واتایەش لە نمونەکاندا بە ڕونی دیارە.

٥٦) کاغەزەکانیان دڕاندن.

ئەگەر سەیری وشەی (دڕان) بکرێت لە نمونە (٥٦)دا دەبینرێت، وشەکە بە واتای بنەڕەتی خۆی، کە بۆ پارچە پارچە کردن و وردکردنی کاغەزە، بەکارهاتووە، بەڵام وشەی (دڕاندن) دوای شکاندنەوەی لە ڕستەی (٥٧)دا بە واتای جیاواز لە واتا بنەڕەتییەکەی دێت:

٥٧) خەریکە دەدڕێم.

لە (٥٧) وشەی (دڕان) بە واتای خۆی نەهاتووە، بەڵکو یەکێك لە نیشانە واتاییەکانی وەرگیراوەو وەکو سیفەتێك دراوە بە دڕانەکەو خراوەتە سەر مرۆڤ، وەکو زیادکردنی واتایەکی مۆرفۆپڕاگماتیکی بەکارهاتووە، چونکە کاتێ قسەکەر دەڵێ: (خەریکە دەدڕێم) مەبەست لەو دڕانە نییە، کە کاغەز یاخود پارچە قوماشێك بێت، بەڵکو مەبەست لێرەدا خەفەت خواردنێکی زۆری قسەکەرە لە شتێك تا ئەو ڕادەیەی خەریکە دەدڕێت، یاخود لەوانەیە قسەکەر زۆری خواردبێت بۆیە لە تێریان سکی هەستاوە، خەریکە بدڕێت، ئەمەش زیادکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکە لە مۆرفیمی شکاندنەوەی کرداردا.

٥٨) أ) منداڵەکان پەڕۆکانیان سوتاندن.

ب) پەڕۆکان سوتان.

ئەگەر سەیری وشەی (سوتاندن) بکرێت لە (٥٨أ)دا بە واتای بنەڕەتی خۆی، کە سوتانی کەرەستەیەکە، هاتووە، واتا ئاگر تێبەردانی پەڕۆیەکەیە لە لایەن منداڵەکانەوە، بە هەمان شێوە وشەی سوتان لە (٥٨ب)دا بە هۆی شکاندنەوەی کردارەوە گۆڕانکاری بە سەردا هاتووە و ئەمیش بە هەمان شێوە واتا بنەڕەتیەکەی کە (ئاگر تێبەربونە) دێت، بەڵام، ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (سوتان) لە نمونەی (٥٩)دا ئەمە بەدی ناکرێت:

٥٩) فێنککەرەوەیەك پێنەکەن، هەمویان دەسوتێن.

وشەی (دەسوتێن) لە ڕستەی (٥٩)دا واتاکەی زیادکراوە، بە هۆی بەشداربونی پراگماتیکەوە، گواستنەوەی نیشانەیەکی واتایی بۆ ناو ئەو پڕۆسەیە، کە ئەویش (گەرمی)یە، چواندنی بە سوتان، هەر ئەمەش وایکردوە بەشداربێت لە زیادکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکی شکاندنەوەی کردار.

٦٠) پیرە پیاوەکە مرد.

ئەگەر سەیری وشەی (مرد) بکرێت، لە ڕستەی (٦٠)دا، دەبینرێت، بە واتای بنەڕەتی خۆی، کە کۆتایی هاتنی تەمەنە هاتووە، بەڵام وشەی (مرد) لە ڕستەکانی (٦١) بە واتایەکی تر دێن:

٦١) أ) ئەوە دەمرێت.

ب) نانەکە نەهات!؟ ئەی هاوار مردم!

پ) خەریکە دەمرم.

له(٦١أ)دا واتای وشەی (مردن) زیادکراوە، مەبەست لێی ئەوەیە، کە کەسەکە ئێش و ئازارێکی یەکجار زۆری هەیە و بێ ئۆقرە بووە، هەروەها لە (٦١ب) دیسانەوە واتاکەی زیادکراوەو (مردن) بە واتای بنەڕەتی نایەت،بەڵکو لێرەدا بە واتای ئەو پەڕی برسێتی بوون دێت،قسەکەر داوای نان دەکات و برسێتی تینی بۆ هێناوە، هەروەکو چۆن وشەی (مردن) لە(٦١پ) بەهەمان شێوەی (٦١أ) و (٦١ب) واتاکەی زیادکراوە و پراگماتیکیش دەستی تێدایە، هەربۆیەش بە وشەی پراگماتیکی ناوزەد دەکرێت، کە مەبەست لە واتاکە سوێبونەوە یە، لەوانەیە خۆشەویستێك بێت خەریك بێت سوێی بێتەوە بۆ دڵدارەکەی، یا خود نەوسنێك بێت و سوێی بوبێتەوە بۆ جۆرێك لەو خواردنانەی کە ئارەزوی لێیەتی.

٦٢) هەویرەکە بە جوانی شێلدرا.

ئەگەر سەیری وشەی (شێلان) بکرێت لە نمونەی (٦٢)دا، دەبینرێت، کە بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، ئەویش شێلانی شتێکە، بە دەست یاخود بە پێ، بەڵام لە (٦٣)دا واتای (شێلان) زیادکراوە:

٦٣) پشیلەکەی شێلا.

وشەی (شێلان) لە ڕستەی (٦٣)دا بە واتای فراوانکراو بەکارهاتووە، چونکە ئەمە هەمان شێلانی هەویرەکە نییە، بەڵکو لێرەدا بە واتای کوشتنی پشیلەکە هاتووە، پراگماتیك هاتۆتە ناوەوە، کە ئەمەش لەوانەیە بە هۆی سەیارەوە یاخود ماتۆڕێك بو بێت، لە پشیلەکەی دابێت و بە سەریدا ڕۆیشتبێت، کە ئەمەش لە یەکێك لە نیشانە واتاییەکانی شێلان، کە(بەسەردا ڕۆیشتن)ە، وەرگیراوە و بۆ ئەم مەبەستە بەکارهاتووە، لە ئەنجامدا چووەتە ناو پرۆسەی زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکەوە.

٦٤) کوڕەکە لە فەرمانگەی ئاوی قەڵادزێ دامەزرا.

ئەگەر وشەی (دامەزراندن) لە ڕستەی (٦٤)دا وەربگیرێت دەبینرێت، کە بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کە ئەویش دامەزراندن (تعین) ی عەرەبییە، واتا کەسێك بۆتە فەرمانبەر لە فەرمانگەیەك یاخود شوێنێك.

٦٥) أ) کوڕێکی دامەزراوە.

ب)دامەزرێ بۆ خۆت.

پ)دامەزراوەیەکی بێ گەندەڵییە.

ئەگەر لە وشەی (دامەزراندن)، لە (٦٥أ) بڕوانرێت، دەبینرێت واتایەکی تەواو پراگماتیکیانەی هەیە، زیادکراوە، چونکە لێرەدا بە واتای کوڕێکی ڕێك و پێك وپۆشتەو بالاّ ڕێك و بە هەیکەل و ڕێزدار دێت، نەك بەو واتا دامەزراندنەی، کە لە (٦٤)دا هاتووە، هەروەها لە (٦٤ب)دا وشەی (دامەزراندن) واتای دانیشتن و بێدەنگ بون و ئاقڵ و هێمنی دەگەیەنێ، هەروەکو چۆن لە(٦٥پ)دا بە واتای دەزگا، یان ڕێکخراو دێت، واتا ئەوەی لە نمونەکانی (٦٥)دا بەدیدەکرێت بریتیە لە زیادبونی واتا بە هۆی پراگماتیکەوە، کە ئەمەش وا دەکات ئەو وشەیە بەشدار بێت لە زیادبونی واتاو بچێتە پڕۆسەی زیادکردنی واتای پراگماتیکی وشەیی و چالاکانە کار بکات.

٢/٢-١-٣) مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتا لە سینتاکسدا.

سینتاکس بەشێکە لە ڕێزمان، لە گەڵ وشەسازی بە یەکەوە بەشداری لە پێکهێنانیدا دەکەن. ڕستەسازی بە پێی سیستمی زمانێکی دیاریکراو دەستورری لێکدان و ڕیزکردنی کەرەستەکان دادەنێت[١٣].

زۆرێك لە ڕستە جۆربەجۆرەکانی زمانی کوردی بە هۆی کردە سینتاکسیەکانەوە واتای پراگماتیکیان تێدا حەشاردراوە، کە مەرج نییە گوێگر، بە تایبەتی خوێنەری دەقێك واتا پراگماتیکیەکەیان بزانێت، بەلاّم کاتێ ئەو ڕستەیە فراوان دەکرێت بە هۆی کەرەستەی ترەوە، ئەوا وێنەو بینینی ئاخاوتنەکە، کە هەڵگری واتا پراگماتیکیەکەیە بۆخوێنەر/گوێگر، ئاشکرا دەکات و بەمەش واتای پراگماتیکی بەئاشکرا دەدۆزرێتەوە[١٤]، لێرەشدا لە سەر بنەمای دابەشبونی جۆرەکانی ڕستە لە ڕوی ناوەڕۆکەوە زیادبونی واتای پراگماتیکیان دەخرێتەڕو:

١) مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتای ڕستەی پرسیارکردن:

هەمو ئەو ڕستانە دەگرێتەوە، کە کردەی پرسیارکردن دەگەیەنن، جا بە هەر جورێك بێت. واتە ((لێرەدا مەبەست لەوەیە ئەو ڕستانەی، کە بە فۆرم پرسیارین، لە هەمان کاتیشدا کردەی پرسیار

---

١٣) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ڕستەسازی، بڕوانە: أ) کوردستان موکریانی (١٩٨٦: ٥-٧). ب) محەمەدی مەحوی (٢٠١١: ٤٨ -٣٢). پ) شیلان عومەر (٢٠١٢: ٧١). ت) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١٣: ٢٣ - ٨٠).

١٤) لە ڕاستیدا ئەم جۆرە واتا پراگماتیکییەی ڕستەکان، لێرەدا جیاوازە، لەگەڵ ئەو جۆرە واتا پراگماتیکییەی ڕستە، کە لە پاری سێیەمی بەشی یەکەم، لاپەڕە (٢٩-٥٢) باسکراوە، چونکە لەوێدا مەبەست واتای پراگماتیکی ڕستەکەیە بەگشتی و لەو بارەیەوە باس لە ڕستەکان لە ناو پراگماتیکدا کراوە. بەلاّم ئەوەی لێرەدا باسکراوە، مەبەست لەو وشانەیە، کە لەناو ڕستەدا واتای پراگماتیکییان هەیە. واتە لێرەدا مەبەست مۆرفۆپراگماتیکەکانە لەناو ڕستە پراگماتیکییەکاندا.

دەگەیەنن داوای وەڵامدانەوە لە گوێگر دەکەن بە وتن بێت یان بە ڕەفتار))[١٥]، لێرەدا بە هۆی پڕەنسیپەکانی هاوبەشیکردنەوە قسەکەرو گوێگر هاریکار دەبن، لە گەیشتن بە ئەنجام و لە یەکگەیشتنی واتایی لە ئاخاوتنەکانیاندا، بۆیە ڕستەی پرسیاریش وەکو جۆرەکانی تری ڕستە زیادکردنی واتا تیایدا دەردەکەوێت.

أ) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتای ڕستەی پرسیارکردنی گشتی[١٦]:

بۆ زیادکردنی واتای ئەم جۆرە ڕستەیە، دەتوانرێت سود لە واتای پراگماتیکی و گفتوگۆکانی نێوان قسەکەرو گوێگر وەربگیرێت.

٦٦) نانتان خواردووە؟

ڕستەی (٦٦) ئەوە ڕون دەکاتەوە، کە قسەکەر پرسیارێك ئاراستەی گوێگرەکان دەکات: ئایا ! ئێوە نانتان خواردووە؟ لە ڕاستیدا ئەمە ڕستەیەکی ئاسایی پرسیار کردنی گشتیە، بەڵام واتای پراگماتیکی خۆی تیادا حەشار داوە، کە قسەکەر مەبەستیەتی، وەکو لە (٦٧)دا دەردەکەوێت.

٦٧) برسیتانە، نان دەخۆن؟

واتە لێرەدا قسەکەر واتای ڕستەکەی زیادکردوەو پراگماتیکیانە بە گوێگرەکان دەڵێت: (ئەگەر نانتان نەخواردووە، ئەوا نانتان بۆ ئامادە دەکەین، یاخود ئەگەر برسیتانە، وەرن با بچین نان بخۆین، بۆ ئەوەی بە برسێتی نەمێننەوە) بە گشتی فەرمو کردنی میوانەکانە لە لایەن قسەکەرەوە[١٧] واتە تەوەری ڕستەکە لە دەوری زیادکردنی واتای وشەی (برسی) دەخولێتەوە و بۆتە هۆی دروستکردنی ڕستەکە، کە برسی بون و نەبونی گوێگرەکانە.

---

١٥) ئاڤێستا کەمال مەحمود (٢٠٠٩: ٥٢).

١٦) بۆ زانیاری زیاتر لە بارەی ڕستەی پرسیاری گشتی یەوە، بڕوانە: أ) ئەبوبەکر عومەر قادر (١٩٩٣:١٨ –٢٤). ب) کوردستان موکریانی (١٩٨٦: ٦١–٦٦).

١٧) بۆ شیکردنەوەی ئەم ڕستانەو وەرگرتنی چۆنیەتی زانیارییە کان سود بینراوە لە: ئاڤێستا کەمال مەحمود (٢٠٠٩:٦٩).

ب) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتای ڕستەی پرسیاری تایبەتی:

له ڕاستیدا ئـەم جـۆره پرسـیارکردنه بـه ڕسـتەی پرسـیاری وشـەییش ناسـراوه[١٨]. بـەلاّم ئـەوەی لێرەدا مەبەسته زیـادکردنی واتـای مۆرفۆپڕاگمـاتیکی ئـەم جـۆره ڕسـتانەیه، وەکو لـه نمونـەی (٦٨)دا دەردەکەوێ:

٦٨) کەی بچین بۆ لای دارا ؟

ئەگەر سەیر بکرێت ڕستەی (٦٨) بریتییه له پرسیاکردنێکی تایبەتی لـه قسـەکەرەوه بـۆ گـوێگر، بـەلاّم ئەوەی که شاراوەتەوه تیایدا واتا پڕاگماتیکییەکەیەتی، که له(٦٩)دا خراوەته ڕو:

٦٩) أ) چ کاتێك، بۆت گونجاوه بچین بۆ لای دارا؟

ب) کەی سەردانی دارا بکەین؟

واته ئەوەی لێرەدا ڕون و ئاشکرایه ئەوەیه، که قسەکەر به گوێگر دەڵێت: }تۆ کەی مـەجالت هەیـه بچین سەردانێکی دارا بکەین؟ چونکه من هەر کاتێك بڵێی مەجالم هەیەو گونجاوه بـۆم، بـەلاّم تـا ئێسـتا له سەر بڕیاری تۆ وەستاوم{ واتـه ئـەوەی مەبەسـته لێـرەدا، مۆرفۆپڕاگمـاتیکی فراوانکردنـی وشـەکانی نـاو ڕسـتەکەیه (گونجـان، نـەگونجان، چـون ، نەچـون ...هتـد)، کـه پرۆسـەی فراوانکردنـی مۆرفۆپڕاگماتیکی ڕستەکەیان گرتۆته ئەستۆ.

پ) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتای ڕستەی پرسیارکردنی هەڵبژاردن:

هـەروەکو جۆرەکـانی تـری ڕسـتەی پرسـیارکردن ئـەم جۆرەشـیان سـنوری فراوانکردنـی زۆره و بەشداره لەپرۆسەکانی زیادکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکیدا.وەکو لەنمونەکاندا دیاره:

٧٠) دەڕۆین بۆشار یان ناڕۆین؟

لـه (٧٠)دا قسـەکەر هەڵبـژاردن دەخاتـه بـەردەم گـوێگر، کـه ئەمـەش ئاسـایی ڕسـتەی پرسـیاری هەڵبژاردنـه، بـەلاّم ئـەوەی کـه نادیـار و حەشـاردراوه، بەخشـکەیی دەربڕینـی واتـای پڕاگماتیکیـه، کـه لەوانەیه له (٧١)دا ئاشکراتر و ڕونتر دەربکەوێت:

٧١) ئەگەر دەڕۆی بۆشار ئیشم پێته، ئەگەر ناڕۆی کێشەنیه.

---

١٨) ئەبوبەکر عومەر قادر له نامەی ماستەرەکەیدا(١٩٩٣:١٩) بەمشێوەیه ناوی هێناوه.

ئەوەی ڕونە، لە (٧٠)دا ئەوەیە، کە قسەکەر بە گوێگر دەڵێت:}ئەگەر دەڕۆیت بۆشار ئیشم هەیە بۆم ئەنجام بدە، ئەگەریش ناڕۆی تا ئەم ئیشە بەیەکێکی تر بسپێرم، بۆم ئەنجام بدات{، یاخود لەوانەیە قسەکەر ئیشێکی بەگوێگر بێت و پێی بڵێت:}ئەگەر ناڕۆیت بۆ شار، ئەوا ئیشم پێتە، دەبێت لێرە یارمەتیم بدەی{، ئەمەش هەموی بەهۆی زیادبونی واتای مۆرفۆ پرگماتیکەوە لە وشەکانی ڕستەکەدایە، واتە (ڕۆیشتن، نەڕۆیشتن،...هتد)دەبنە فراوانکەری واتی مۆرفۆپراگماتیکی ڕستە پرسەکە.

ت) مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتای ڕستەی کلکە پرسیار:

جۆرێکی تری ڕستەی پرسیارییە، بواری زیادبونی واتای مۆرفیمی تێدایە، ئەمەش بەهۆی زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکیەوە ئاشکرا دەبێت و دەردەکەوێت، هەروەك لە (٧٢)دا دیارە:

٧٢) دەمکوتیان کرد، ها؟

لەڕستەی (٧٢)دا دەبینرێت، کە قسەکەر پرسیارێك ئاراستەی گوێگر دەکات، کە هاوبەشییەکی ئاخاوتنی پێشوتر هەبووە لەنێوانیاندا، بەڵام ئەوەی لێرەدا مەبەستە ئەو بەخشکەیی دەربڕینەیە، قسەکەر مەبەستییەتی لەو ڕستەیەدا، کە لە(٧٣)دا دەردەکەوێت:

٧٣) کوڕە زۆر بلێیەکەیان دەمکوت کرد،ها؟

دەتوانرێت بەشێوازێکی تر بگوترێت قسەکەر بە گوێگر دەڵێت:}ئەو کەسەی، کە زۆری دەگوت و خۆی پێ ڕاست بو، موستەحەقی ئەوە بو، کە پێیان کرد، هەر ئەوەش وایکرد چیتر زۆربلێیی و زیادە ڕۆیی نەکات لەقسەکانیدا{، واتە قسەکەر خۆشحاڵی خۆی بۆ ئەو ڕوداوە دەردەبڕێت، داخ لەدڵ بووە بەرامبەری، بۆیە ئەم پرسیارە ئاراستەی گوێگر دەکات. جا ئەم دەمکوت کردنە بەلێدان یاخود سزادان یاخود بەدرۆخستنەوە بوبێت، هیچ جیاوازییەکی نیە، بەڵکو لێرەدا دەمکوتکردنەکە مەبەستە، کە بەهۆی فراوانکردنی واتای وشەکانی ناوڕستەکەوە بەهۆی پراگماتیکەوە دروست بووە.

ج) مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتای ڕستەی پرسیارکردنی ڕاستەوخۆ:

ئەم جۆرە پرسیارکردنە لەڕستەی پرسدا، ئەوەیە، قسەکەر ڕاستەوخۆ پرسیارێك ئاراستەی گوێگر دەکات و وەڵامی لێ دوێت، لەم جۆرەیاندا بەخشکەیی دەربڕین دەردەکەوێت و دەتوانرێت ڕستەکان بەهۆی فراوانبونی مۆرفیمەوە واتای مۆرفۆپاگماتیکیان زیاد بکرێت:

٧٤) بۆ نەهاتی بۆ ئاهەنگەکە؟

ئەم ڕستەیە پرسیارکردنێکی ڕاستەوخۆیە لە قسەکەرەوە بۆ گوێگر، بەڵام ئەوەی مەبەستە واتا بەخشکەییە دەربڕواوەکەیە:

٧٤) أ) زۆر چاوەڕوانمانکرد، بۆنەهاتی بۆ ئاهەنگەکە؟

ب) ئاهەنگەکە زۆر خۆشبوو، بۆنەهاتی؟

واتە قسەکەر لەم پرسیارەدا چەند مەبەستێکی بەخشکەیی دەربڕین، کە بەهۆی پراگماتیکەوە ئاشکرا دەکرێن، دەگەیەنێتە گوێگر و پێی دەڵێت: (دوای ئەوەی زۆر چاوەڕێم کردی نەهاتی بۆ ئاهەنگەکە، کە زۆر خۆشبوو،ئەمە جگە لەوەی، کە دۆستان و خزمان و هاوڕێیان پرسیاری تۆیان دەکرد کە ئایا بۆ نەهاتووە، گلەییان هەبوو)، ئەمەش هەموی بەهۆی زیادکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکەوە دەردەکەوێت لە وشەکانی (هاتن، نەهاتن)، لەڕستەکاندا.

چ) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتای ڕستەی پرسیار کردنی ناڕاستەوخۆ[١٩]:

ئەوەی لەم جۆرە ڕستە پرسەدا دەردەکەوێت دەربڕینە بەخشکەییەکانە بەشێوازێکی ناڕاستەوخۆ لەڕوی پراگماتیکەوە، واتە ڕستەیەکی پرسیاری ناڕاستەوخۆی وەکو:

٧٥) ڕونت نەکردەوە چی ڕویداوە؟

دەردەکەوێت بەشێوازێکی ناڕاستەوخۆ قسەکەر پرسیاری ئاراستەی گوێگر کردووە، بەڵام ئەوەی مەبەستە لێرەدا ئەو واتا پەنامەکیەیە، کە قسەکەر بەگوێی گوێگرەکەدا دەدات، کە لەوانەیە چەند مەبەستێکی هەبێت.

٧٦) دوێنی، کە دواکەوتی، ڕونت نەکردەوە چی ڕویداوە؟

واتە لێرەدا قسەکەر زانیارییەکی لەگوێگر دەوێت،کە پێشتر بە نیوەچڵی بۆی باسکردووە، یاخود قسەکەر لەکاتی زانیاری دانەکەدا گوێگری جێهێشتووە، واتە قسەکەر بەگوێگر دەڵێت} دوێنی جێمهێشتی، نەمزانی چی ڕوویداوە، چونکە زۆر درەنگتر لەمن هاتیەوە، بۆیە ئەگەر دەتوانی و بەئەرکی نازانی، پێم ناڵێیت بۆ وا دواکەوتی؟ ئایا ! هیچ شتێك ڕویداوە،کەمن نایزانم{، ئەمەش زیادکردنی ئەو واتە پەنامەکیەیە، کە قسەکەر لەگوێگری دەوێت، بێگومان زیادبونی واتا مۆرفۆپڕاگماتیکەکە لە پرسیارکردنی وشەی (ڕودان)ەکەوە بەڕونی دیارە، بەهۆی ئەو فراوانکردنە واتاییانەی، کە تیایدا دروست بووە.

---

١٩) بۆ ئەم باسە سود وەرگیراوە لەباسەکەی:بەکر عومەر عەلی،محەمەد عومەر عەول (٢٠١٠: ١٣ – ١٨)

هــەروەکو تێبینــی دەکرێـت ڕسـتەی پـرس زۆر جـار بـەهۆی ئـاوازەوە دەردەبڕێـت و پێویسـتی بەئامرازەکانی پرسیارکردن نییە[20]. ئەمانیش وەکو جۆرەکانی تـری ڕسـتەی پـرس بـواری فراوانبونیـان هەیە، بەمەش جێدەستی پراگماتیـك بـەڕونی دەردەکـەوێت تیایـدا، هـەروەکو لەشـیکردنەوەی نمونـەی (٧٧)دا دیارە:

٧٧) قەڵادزێ خۆشە؟

وەکـو دەردەکـەوێت ڕسـتەی (٧٧) ڕسـتەیەکی پرسـیارییە، بـەهۆی ئـاوازی دەربڕینـەوە لەلایـەن قسـەکەرەوە دیاریـدەدات، بـەڵام ئـەوەی پەیوەسـتە بـە باسـەکەوە بـونی پراگماتیکـە لەڕسـتەکەدا، بەتایبـەتی ئـەو بەخشـکەیی دەربڕینـەی تێیـدا ئـەنجام دراوە، چـونکە قسـەکەر پرسـیارەکە ئاڕاسـتەی گوێگر دەکات، کە لەوانەیە خەڵکی ناوچەکە، یان شارەزای ناوچەکە یاخود سـەردانکەری ناوچـەکەبێت، بۆیە ئەو پرسیارەی ئاڕستەدەکات و پێـی دەڵێـت: }ئـا وەرە، تـۆ چـویت بـۆ قـەڵادزێ. بـزانم قـەڵادزێ شوێنێکی خۆشە یان نا؟ چونکە بەڕاستی مـن تائێسـتا نەچـوم، هەربـە وێنـە و ڤیـدیۆ کـەمێك بینیومـە، بەڵام شارەزای ناوچەکە نیم{ لەشیکردنەوەی ڕستە پرسەکەدا و ئەو واتا بەخشکەییە دەربڕاوانـەی، کـە تیایدا خۆیان حەشارداوە، ڕون دەبێتەوە، کە بـەهۆی وشـەکانی (خۆشـە، قـەڵادزێ) فراوانکردنـی واتـای مۆرفۆپڕاگماتیك دەور دەگێڕێت لە ڕستەکەدا.

٢) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتای ڕستەی هەواڵگەیاندن:

زانیاری هەواڵگەیاندن، یەکێکی ترە لە جۆرەکانی ڕستەو بە ئەرکی سـەرەکی زمـان دادەنرێـت. کـە تیایـدا قسـەکەر لـە دەوروبـەری خـۆی دەدوێ و سەرچـاوەی ڕاگەیانـدنی ڕسـتەکەیە لـە زانسـت و زانیاریدا[21]. ئەوەی لێرەدا مەبەستە زیادکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکە لەم جۆرە ڕستەیەدا:

٧٨) زارا کچێکی جوان و باشە.

---

٢٠) بۆ زانیـاری دەربـارەی ڕسـتەی پرسـیارکردن بـەهۆی ئـاوازەوە، بڕوانـە: أ) ئەبوبـەکر عومـەر قـادر (١٩٩٣: ١٨). ب)دەروون عەبدولڕەحمان صالح (٢٠١٠: ١٤٤). پ) نەریمان عەبـدوڵڵا خۆشـناو (٢٠١٢: ٣٣). ت) سـاجیدە عەبـدوڵڵا فەرهادی (٢٠٠٨: ١١٢).

٢١) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ڕستەی هەواڵگەیاندن، بڕوانە: أ) ئەبوبەکر عومەر قادر (١٩٩٣: ٤–٦). ب)کوردسـتان موکریانی (١٩٨٦: ٦٠–٦١). پ) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو (٢٠١٢: ٣٠–٣١).

ئەگەر سەیری ڕستەی (٧٨) بکرێت دەبینرێت قسەکەر هەواڵێکی گەیاندووە، کە ئەویش جوانی و باشی زارایە، بەڵام ئەوەی لێرەدا مەبەستە واتا بەخشکەیی دەربڕاوەکەیە،کە بە هۆی زیادکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکەوە ڕون دەبێتەوە وەکو لە (٧٩)دا دیارە:

٧٩) زارا کچێکی جوان و گونجاوە بۆ تۆ،چونکە وەکو خۆت باشە.

ئەگەر ڕستەی (٧٩) شیبکرێتەوە دەبینرێت، کە ڕستەکە واتا زیادکردنی ڕستەی (٧٨)ەوە کاریگەری پراگماتیکی بە ڕونی پێوە دیارە، چونکە لێرەدا وشەکانی (جوان) و(باش) واتاکانییان زیاد کراوە لە ڕستەکەدا و قسەکەر بە گوێگر دەڵێت: }بەڕاستی پێم خۆشە، کە زارا بخوازیت، چونکە ئەو کچێکی جوان و باشە و لە بنەماڵەیەکی باش هەڵکەوتووە، بۆ تۆ گونجاوە، چونکە هەر وەکو خۆت ڕێك و پێك و ڕەوشت بەرزە{. هەر ئەمەش وایکردووە بەشداربێت لە پرۆسەی زیادکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکدا.

٣) مۆرفۆپڕاگماتیکی زیادکردنی واتای ڕستەی فەرمانکردن:[٢٢]

مەبەست لە ڕستەی فەرماندان ئەوەیە،کە قسەکەر تیایدا داوای کارێك دەکات،یاخود داخوازییەکی هەیە لە گوێگر،کە ئەنجامی بدات یان ئەنجامی نەدات[٢٣].

کەواتە ڕستەی فەرمانکردن دەتوانرێت زیاد بکرێت، پراگماتیکیانە لە واتای ڕستەکە بکۆڵرێتەوە، بەشداری پرۆسەی زیادبونی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکی دەکات، هەروەکو لە نمونەی (٨٠)دا دەردەکەوێت:

٨٠) دەرسەکانت بخوێنە.

لە (٨٠)دا،کە ڕستەیەکی فەرمانکردنە دەردەکەوێت قسەکەر داوایەکی لە گوێگر هەیە،ئەویش خوێندنی دەرسەکانیەتی، بەڵام ئەگەر تێبینی بکرێت بە خشکەیی دەربڕینێك هەیە لەو ڕستەیەدا، کە لە (٨١)دا شیکراوەتەوە:

٨١) کوڕم دەرسەکانت بخوێنە،با دەربچیت.

---

٢٢) بۆ زانیاری تەواو و زیاتر لە بارەی زیادکردنی واتای ڕستەی فەرمانکردن بە هۆی پراگماتیکەوە بڕوانە (ئاڤێستا کەمال مەحمود (٢٠٠٩: ٦٩-١٢٦).

٢٣) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ڕستەی فەرمانکردن، بڕوانە: أ) کوردستان موکریانی (١٩٨٦: ٦٦). ب) ئەبوبەکر قادر (١٩٩٣: ١٠). پ) نەریمان خۆشناو (٢٠١٢: ٣٤ – ٣٧). ت) دەروون عەبدولڕەحمان (٢٠١٠: ١٤٥ –١٤٧). ج)قەیس کاکل تۆفیق(١٩٩٦: ٢٧).

کەواتــە هــەروەکو دەبینرێت زیـادکردنی واتـای مۆرفۆپراگماتیـك بـەهۆی وشـەی (بخوێنـە) دروسـت بـــووە، چـــونکە ڕوداوەکـــان و زیادکردنـــە واتاییـــەکانی تـــر هـــەموی بـــە وشـــەی (خوێندن)ەکـــەوە بەستراونەتەوە. ئەمەش وای کردووە واتـا شـاراوەو پەنامەکییەکـە دەربکـەوێت و ئاشـکرا بێـت، چـونکە قسـەکەر، کـە بـاوکی گـوێگرە ئامۆژگـاری دەکـات و پێـی دەڵێـت: }کـوڕم بـۆ ئـەوەی لـە قوتابخانـە دەربچیت، پێویسـتە دەرسـەکانت بخوێنیـت، تـاکو لـە هاوڕێکانـت دوا نەکـەوی و بتوانیـت لـە دوا ڕۆژدا ببیت بە شتێك بژێویت دابین بکات و (سودو قازانج) یش بە کۆمەڵگاکەت بگەیەنیت{.

٤) مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتای ڕستەی سەرسوڕمان:[٢٤]

ئەو ڕستانەن، کە مرۆڤ تیایاندا هەستەکانی خۆی بەرانبەر بە حاڵەتەکان و دەوروبـەر دەردەبڕێت، جا بۆ خۆشی بێت، یان بۆ ناخۆشی، یان هەر حاڵەتێکی تری نائاسـایی و ئاسـایی بێـت. ئەمانـە بـەهۆی ئامرازەکانی (ئەی،ئۆخەی،پەکو ،... هتد)، یاخود بێ ئەو ئامرازانـە دروسـت دەکـرێن، بـە هـۆی ئـاوازی ڕستەکانەوە دەزانرێت، کە ڕستەی سەرسوڕمانین[٢٥]. ئـەم جـۆرە ڕسـتانەش بێبـەش نـین لـە بەشـداری کردنی پراگماتیك و دەرخسـتنی ئـەو واتـا بەخشـکەییە دەربڕاوانـەی، کـە تیایانـدا خۆیـان حەشـاردراوەو زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکیان.

٨٢) ئۆخەی ! ئیسراحەتمان کرد.

وەکـو لـە ڕسـتەی (٨٢)دا دەردەکـەوێت، قسـەکەر سەرسـوڕمانی و خۆشـی خـۆی دەردەبڕێـت بەرامبەر شتێك، بەڵام هـەروەکو لـە (٨٣)دا دەردەکـەوێت واتـا پەنامەکییەکـەی دەوری زیـادکردنی واتـا لەو ڕستەیەدا دەگێڕێت:

٨٣) ئۆخەی ! هەڵبژاردن تەواو بوو، ئیسراحەتمان کرد.

لـە ڕاسـتیدا قسـەکەر لـە (٨٣)دا خۆشـی خـۆی دەردەبڕێـت بەرامبـەر بـە تـەواوبوونی هەڵبـژاردن، چونکە بێزاربووە لێی،هەر ئەوەش وایکردووە کە واتای ڕستەی (٨٢) فـراوان بکرێـت و پـەنا ببرێتـە بـەر پراگماتیك و پرۆسەکانی زیادبونی واتای مۆرفۆپراگماتیك بێنە ئاراوە،چونکە قسەکەر لـە ڕسـتەی (٨٢)، (٨٣)دا مەبەسـتییەتی بڵێـت: }ئۆخـەی ئـەمجارەش هەڵبـژاردن بـەکۆتا هات،ڕزگارمـان بـوو لـەم هـەمو ژاوەژاو و شەڕە قسەو هات و هاوارو بەڵێنی درۆو نـان بـڕین و زۆری لێکردنە،هـەتا هەڵبـژاردنێکی تـریش

---

٢٤) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی پراگماتیکی ڕستەی سەرسوڕمان، بڕوانە: ئاڤێستا کەمال مەحمود(٢٠٠٩: ٦٩–١٥٣).

٢٥) بـۆ زانیـاری زیـاتر سـەبارەت بـە ڕسـتەی سەرسـوڕمان، بڕوانـە: أ) کوردسـتان موکریـانی (١٩٨٦: ٦٧ –٦٩). ب)ئەبوبەکر عومەر قادر (١٩٩٣: ١١–١٢). پ) نەریمان خۆشناو (٢٠١٢: ٣٧ –٣٩).

خوا گەورەیە{.کەواتە لێرەدا زیادکردنی واتای ڕستەکە پەیوەستە بە (ئۆخەی) کەسەکانەوە و ڕوداوەکانی تر وابەستەن بە وشەکەوە، کە حەسانەوە و ئیسراحەتکردنی کەسەکانە لە ئەنجامی تەواوبونی شتێکەوە. هەرچەندە ((بۆ جیاکردنەوەی جۆرەکانی ڕستە ناتوانین پشت بە ڕوخساری ڕستە ببەستین، بەڵکو دەبێت بارودۆخی قسەکەر و گوێگر لێکبدرێتەوە بەواتایەکی تر دەبیّ کەڵك لە هۆ پراگماتیکییەکان وەربگرین بۆ لێکدانەوەو شیکردنەوەی جۆرەکانی ڕستە))[٢٦].

لە ڕاستیدا مۆرفۆسینتاکس پرۆسەیەکی چالاکی بواری ئیکۆنۆمییە لە تێهەڵکێشکردنی بواری مۆرفۆلۆژی و سینتاکسدا. مۆرفۆسینتاکس دروستەیەکی ئاڵۆزی لەناو یەکدا شکاوە کە بە کرداری چڕو ئاڵۆز یاخود دروستەی مۆرفۆسینتاکس ناسراوە[٢٧]. لە بنەڕەتدا پێکهاتەی مۆرفۆسینتاکس، کە ڕستەیەکی بە مۆرفیمی ڕێزمانی یە، هەر مۆرفیمێکی ڕێزمانیش واتایەکی سیمانتیکی و واتایەکی پراگماتیکی هەیە، بۆیە زۆر جار پێکهاتەکە لەدەرەوەی سیاقەکەی خۆی،کە بەشداربووانی ئاخاوتن ئاگاداری ئاخاوتنەکە نەبن زۆر زەحمەتە نەك واتا پراگماتیکییەکە،بەڵکو واتا سیمانتیکییەکەشی تێبگەن. بۆیە بە ناچاری لەباری ئاوادا دەبێت مۆرفۆسینتاکسەکە بکرێتەوە بە قاڵبی سینتاکس، تا واتاکەی ڕون دەبێتەوەو، خۆ ئەگەر ویسترا واتا پراگماتیکییەکە بگەیەنرێت، ئەو ڕستەیە وەك ڕستەکانی پێشوو واتاکەی بە هۆی فرێزی ترەوە فراوان بکرێت، هەروەکو لە شیکردنەوەی مۆرفۆسینتاکس لە (٨٤)دا ڕونە:

٨٤) خواردمان.

نمونەی (٨٤)، کە ڕستەیەکی مۆرفۆسینتاکسیەو بە ڕونی دیارە،بەڵام ئەوەی مەبەستە بە تەنها واتا سیمانتیکیەکە نیە، کە خواردنی شتێکە، بەڵکو ئەو واتا پراگماتیکییەش، کە خۆی حەشارداوە تیایدا مەبەستە، هەروەکو لە (٨٥)دا دەردەکەوێت:

٨٥) لە کۆتاییەکەیدا دەعوەتەکەمان خوارد.

ئەو بەخشکەیی دەربڕینەی واتا لە (٨٤) هەبو، لە (٨٥)دا ڕونتر دیارە، بەڵام هێشتا ئامانجەکە نەپێکراوە لە تێگەیشتن و زانیاری تەواودان، بەڵکو کاتێك قسەکەر لە (٨٤)دا دەڵێت(خواردمان) مەبەستی لەوەیە، کە }دەمێکە چاوەڕوانی ئەو دەعوەتەیە، کە لەوانەیە یەکێك لە هاوڕێکانیان بەڵێنی پێدابن، جا بەهەر بۆنەیەکەوە بووبێت، بۆیە ڕایدەگەیەنێت، کە ئەو دەعوەتە چاوەڕوانکراوە لە

---

٢٦) ئەبوبەکر عومەر قادر (١٩٩٣: ١٢).

٢٧) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی مۆرفۆسینتاکس، بڕوانە: محەمەدی مەحوی (٢٠٠١: ٣٤٢).

کۆتاییەکەیدا سازکراو خورا{. هەر ئەم فراوانبونەشە بۆتە هۆی زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیك لەکەرەستە مۆرفۆسینتاکسییەکاندا.

٢/ ٢-١-٤) مۆرفۆپراگماتیکی زیادکردنی واتای سیمانتیك:[٢٨]

لە زماندا، هەر کەرەستەیەك کۆمەڵێك نیشانەی واتایی هەیە،کە سیمانتیکی کەرەستەکان دەخاتە ڕو، ئەمەش وای کردووە کۆمەڵێك بۆچون و پێناسەی جیاواز دەربارەی سیمانتیك بخرێنە ڕو، بۆیە دەبێت ((پێناسەکانی واتاسازی لە گۆشەنیگای ئەو زانستەی کە لێیەوە سەیر دەکرێت و ئەو زانستەی کە پەیوەندی پێوە هەیە بکرێت نەك لە ڕوانگەی زانستێك بە تەنها))[٢٩] ئەمەش دەبێتە هۆی جیاوازی زۆری جۆری واتاسازی، بەڵام دەتوانرێت بگوترێت سیمانتیك ((وەك پەیوەندی نێوان هێماو واتا ناوێکە بۆ لقێکی زانستی زمان و (زانستی واتا) دەبەخشێت، کە بە شیکردنەوە و پەسندکردنی واتای (وشەیی) دەربڕینە زمانییەکانەوە خەریکەو لە دروستبووە واتاییەکانی زمان (دەق / پەخشان) دەکۆڵێتەوە))[٣٠] ئەوەی لێرەدا مەبەستە خودی سیمانتیك نییە،بەڵکو گواستنەوەی نیشانەی سیمانتیکییەکانە بۆ پراگماتیك و واتای پراگماتیکی وشەکان و کاریگەریان لەسەر زیادبوونی واتای و وشەکان و ڕادەی بەشداریکردنیان لە زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکدا، چونکە بەهۆی گواستنەوەی نیشانە واتاییەکان، یاخود یەکێك لەو نیشانە واتاییانە بۆ ناو پراگماتیك، زیادبونی واتا دروست دەبێت. واتە زیادبونی واتاکەی زیاتر بریتییە لە زیادبونی نیشانەیەکی پراگماتیکی بۆ چەپکە نیشانە سیمانتیکییەکەی وشەکە، کە لە فەرهەنگدا خاوەنییەتی، بەڵام ئەم نیشانە پراگماتیکییە زیادکراوە تەنهاوتەنها لەو بارودۆخە نازمانییە تایبەتانەدا چالاك دەبێت، کە وشەکەی بەو واتا پراگماتیکییە تێدا بەکاربێت. بەمەش جگە لە واتا فەرهەنگییەکەی واتایەکی پراگماتیکیشی دەبێت. بەکارهێنانی وشەکە ش بەو واتا پراگماتیکییە و بونی بە نیشانەیەکی فەرهەنگییانەی وشەکە (کە بنەمای دروستبونی پرۆسەی مۆرفۆپراگماتیکییەکەیە) دەکەوێتە سەر ڕادە و ڕێژەی بەکارهێنانی وشەکە بەو واتا پراگماتیکییە، بەڕادەیەك تا بەکارهێنانی زیاتر بێت بەو واتا پراگماتیکییە، ئەوا زیاتر شیانی ئەوەی لێدەکرێت، ئەو نیشانە پراگماتیکییە ببێتەوە بە نیشانەیەکی فەرهەنگی بۆ وشەکە. لەم بارەشدا لەناو فەرهەنگدا بۆ ئەو وشەیە دو چەپکە نیشانە دەبێت دیاری بکرێت، یەکێکیان چەپکە نیشانە واتاییە فەرهەنگییە بنەڕەتییەکەیەتی و ئەوی تریشیان چەپکە نیشانە واتا

---

٢٨) سیمانتیك لقێکی زمانەوانیە، وەکو زانستێك لەواتا دەکۆڵێتەوە و بیردۆزەکانی باس دەکات. بۆزانیاری زیاتر دەربارەی سیمانتیك و زاراوەکەی دەتوانریت بڕوانرێتە: محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١١: ١٥٩).

٢٩) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١٠: ٢٠).

٣٠) محەمەدی مەحوی (٢٠٠٩: ٩٥).

پراگماتیکییەکەیەتی (یان دەشێت وشەکە لەناو فەرهەنگدا هەر یەك چەپکە نیشانەی واتایی بۆ دیاری بکرێت بەمەرجێك نیشانە پراگماتیکییەکەشی بۆ زیاد بکرێت و بخرێتە سەری)، تەنها بەمە دەتوانرێت بگوترێت وشەکە پراگماتیکیانەیە و دوای بەکارهێنان چۆتەوە ناو فەرهەنگ. هەروەکو لە نمونەکاندا دیارە:

٨٦) ئاسۆ نەیتوانی بخوێنێتەوە، چونکە دەفتەری بیرکاری ون کردووە.

ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (دەفتەر) لەڕستەی (٨٦)دا، بەواتای بنەڕەتی خۆی کە (دفتر)ی عەرەبی و (Copy book) ی ئینگلیزیە، بەکارهاتووە، کەئێستا وشەی (پەڕاو)ی لەزمانی کوردیدا بۆ دانراوە(هەرچەندە نەیتوانیوە جێگە بە (دەفتەر) لەق بکات و وەکو ئەو لەزماندا بچەسپێ).

٨٧) سەیارەیەکی یەك دەفتەریم بۆ بکڕە.

بەڵام وشەی (دەفتەر) لە ڕستەی (٨٧)دا بە هەمان ئەو واتایە بنەڕەتیەی، کە لە (٨٦)دا بەکارهاتووە، نایەت، بەڵکو واتاکەی زیادکراوە و چۆتە بواری ئابوریەوە و لەجیاتی (١٠٠٠٠) دەهەزار دۆلاری ئەمریکی بەکاردێت، ئەمەش وەکو زیادبونی واتای مۆرفۆپراگماتیك لە سیمانتیك بەکاردێت.

٨٨) لەپاییزدا گەڵای دارەکان دەوەرن.

وشەی (گەڵا) لەڕستەی (٨٨)دا بەواتای بنەڕەتی خۆی بەکاردێت، کە ئەویش ئەو گەڵایانە دەگرێتەوە کە بەلق و پۆلی دارو دەوەن و گوڵەوەیە، بەڵام هەمان وشە لە (٨٩)بە واتای جیاواز دەردەکەوێت:

٨٩) مانگانە دو گەڵا، کرێ خانو دەدەم.

لە (٨٩)دا وشەی (گەڵا) بەواتایەکی جیاواز لە واتا بنەڕەتییەکەی بەکار هاتووە، ئەویش بەکارهێنانیەتی وەکو جۆرە دراوێك، کە دراوی وڵاتێکی بیانییە، چونکە کاتێ دەوترێت یەك گەڵا ئەوا لەبری (١٠٠) سەد دۆلاری ئەمریکی بەکاردێت، لە ڕاستیدا ئەمە زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکە، لە سیمانتیکدا.

٩٠) ئاسۆ بەیانیان زو نان دەکڕێت لە نانەواخانەکە.

ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (نان) لە ڕستەی (٩٠)دا لە بنەڕەتدا بەواتای (کولێرە)، یاخود ئەو هەویرەی دەشێلرێت و دەکرێت بە نان دێت، بەڵام بەپێی ڕۆیشتنی کات واتاکەی زیادکراوە.

٩١) لەگەڵ هاوڕێیان نانی ئێوارەمان خوارد.

ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (نان) لە (٩١)دا دەبینرێت، کە واتاکەی زیادکراوە، لە ئێستادا هەمو خواردنێك دەگرێتەوە[٣١]، واتا ژەمی خواردنی مرۆڤ دەگرێتەوە لە زمانی کوردیدا، هەر ئەم فراوانبونی واتایەش وای کردووە بەشدار بێت لە زیادکردنی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکی لە سیمانتیکدا.

٩٢) ویزە ویزی مێشەکان نەیان دەهێشت ئاسۆ بنوێت.

ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (مێش) لە ڕستەی (٩٢)دا بەواتای مێرولەیەکی باڵدار دێت، کە ئەمەش واتا بنەڕەتییەکەیەتی، بەڵام هەمان وشە لە (٩٣) بەواتای جیاواز بەکار هاتووە:

٩٣) أ) مانگاکە مێشی کردووە.

ب) شوتییەکە مێش لێیداوە.

پ) سارا پرچی مێش کردووە.

ت)دارا مێشی کرد.

ئەگەر بڕوانرێتە (٩٣أ) دەبینرێت، کە وشەی (مێش) واتاکەی زیادکراوە، بەو جۆرە کرمە دەگوترێت، کە دەچێتە ژێر پێستی مەڕو ماڵاتەوە و خوێنی دەمژێت، ئەمەش دەبێتە هۆی هاربونی ئاژەڵەکان و نەگیرسانەوەیان، چونکە ئازار و خورانی پێستیان بۆ دروست دەبێت، لە هەمان کاتدا جارێکی تریش واتای ئەم وشەیە (مێش) فروان کراوە، بە گواستنەوەی یەکێك لە نیشانە واتاییەکانی بۆ مرۆڤ، کە لە ڕستەی (٩٣ت)دا کاتێك مرۆڤەکە –دارا– هات وهاوار دەگرێتەوە و هەڵسوکەوتی نەشیاو ئەنجام دەدات هار دەبێت، ئەوا ناوزەد بە (مێش) کردن دەکرێت، هەروەکو لە (٩٣ب)دا دیارە کاتێك جۆرە زیندەوەرێ لەناو میوەی، وەك (شوتی و کاڵەك) پەیدا دەبێت و دەیخوات، دەیرزێنێت، ئەوکاتە پێی دەگوترێت (مێش) لێیداوە، ((جگە لە واتا بنچینەییەکەی واتای بۆیەکردنی پرچیش دەگرێتەوە))[٣٢]. ئەوەی لە نمونەکانی (٩٣)دا ڕونکراوەتەوە زیادبونی واتای (مێش) دەگەیەنێت لە مۆرفۆپڕاگماتیکدا.

٩٤) ئەو چایەی خواردمانەوە تاڵ بوو.

---

٣١) بڕوانە: عەبدوڵڵا عەزیز (١٩٩٠: ٨٢).

٣٢) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١٠: ١٧٩).

وشەی (تاڵ) لە ڕستەی (٩٤)دا بە واتای بنەڕەتی خۆی هاتووە، ئەویش جۆرێکە لە تام، بەڵام ئەم وشەیە واتاکەی زیادکراوە بەهۆی زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیک لە سیمانتیکدا، وەکو لە (٩٥)دا دیارە:

٩٥) أ) دارا ڕەنگ تاڵە.

ب) سارا موەکانی قژی تاڵ تاڵ کردبو.

هەروەکو باسکرا وشەی (تاڵ) لە (٩٥أ) و (٩٥ب)دا واتاکەی فراوان کراوە، لە (٩٥ أ)دا بە ڕەنگی پێستی مرۆڤ، یاخود بە ڕەنگی هەر شتێکی تر، تۆخ بێت دەوترێت (ڕەنگی تاڵە)، بەڵام لە (٩٥ ب)دا بە واتای تاڵی موی قژ دێت، ئینجا هی کوڕ بێت یان کچ، جیاوازی نییە،بەڵام ئەوەی ڕونە زیادکردنە واتاییەکەیە لە سیمانتیکدا بەهۆی مۆرفۆپراگماتیکەوە.

٩٦) ئاسۆ کوڕێکە زۆر بیر دەکاتەوە.

وشەی (بیر) لە ڕستەی (٩٦)دا بە واتای (فکر)ی عەرەبی دێت، کە ئەمە خودی واتا بنەڕەتییەکەیەتی، بەڵام ئەم وشەیە بە هۆی مۆرفۆپراگماتیکەوە واتاکەی زیادکراوە، وەکو لە (٩٧)دا دەردەکەوێت:

٩٧) أ) بیرە ئاوەکانی قەڵادزێ بەرەو وشك بونەوە دەچن.

ب) بیرە نەوتەکانی کوردستان، ڕۆژ بە ڕۆژ لە زیادبون دان.

ئەگەر سەیر بکرێت وشەی (بیر) لە (٩٧أ) و (٩٧ب)دا زیادکراوە، بە هۆی وەرگرتنی یەکێك لە نیشانە واتاییەکانی واتا بنەڕەتییەکەی وشەکە، ئەویش قوڵ بیرکردنەوەیە لە هەندێ جاردا، هەر ئەم قوڵییەش بەهۆی پراگماتیکەوە گواستراوەتەوە بۆناو مۆرفۆپراگماتیک و بۆتە هۆی زیادکردنی واتای وشەی (بیر)، کە بەو چاڵە قوڵانە دەگوترێت، ئاو یاخود هەر کانزایەکی تری تێدا دۆزرابێتەوە بەهۆی هەڵکۆڵینەوە، وەکو (نەوت) لە(٩٧ب)دا، ئەوەش وای کردووە، کە ئەم وشەیە بەشدار بێت لە زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیك لە سیمانتیکدا.

٩٨) أ) ئاسۆ ئاژەڵەکەی بە چەقۆ سەربڕی.

ب) ئاسۆ بە مقەست مەڕەکەی بڕیەوە.

ئەگەر لە ڕستەی (٩٨أ) و (٩٨ب) سەیری وشەی (بڕین) بکرێت تێبینی دەکرێت، وشەکە بەواتا فەرهەنگییەکەی، کە بڕینەوە و لێکجیاکردنەوەی شتێکە لە شتێکی تر هاتووە، بەلاّم بە هۆی پراگماتیکەوە لە (٩٩)دا وشەی (بڕین) واتاکەی زیادکراوە.

٩٩) أ) مامی ئاوەکەی لیّ بڕی.

ب) دوکاندارەکە قۆڵی کڕیارەکانی بڕی.

پ) دەنگیان نەدایە، بۆیە نان بڕاوی کردن.

ت) لە ناوەڕاستی گفتوگۆکەیاندا، ئاسۆ قسەکانی بە دلێر بڕی.

ج) ئەقلّم نایبڕێت، کە تۆ دەرچیت.

لە گشت نمونەکانی (٩٩)دا (بڕین) بەواتای جیاواز لەواتا بنەڕەتییەکەی بەکارهاتووەو واتاکەی زیادکراوە، هۆکاری سەرەکی ئەمەش هاتنە ناوەوەی پراگماتیکە، وەکو لە (٩٩أ)دا دیارە وشەی (بڕین) بەواتای (ڕێگریکردن و گرتنەوەی ئاو و بیّ ئاو کردن) دێت، بەلاّم (بڕین) لە (٩٩ب)دا بەواتای هەڵخەڵەتاندن و فێڵ لێکردن و غەدر لێکردن هاتووە، هەروەها لە (٩٩پ)دا بەواتای نەهێشتن و شوێن پیّ لەقکردن دێت، واتە نەهێشتنی قوت و بژێوی کەسێك، وە لە(٩٩ت)دا بریتییە لە دەم کوتکردن، بێدەنگ کردن و قسە وەرگرتن لە دەمی قسەکەر لە ناوەڕاستی گفتوگۆدا، جا بەهەر هۆیەك بێت، بەلاّم وشەی (بڕین) لە(٩٩ج)دا بە واتای باوەڕبون، یاخود باوەڕ نەبون بە شتێك دێت، لێرەدا بەواتای مەزەندە کردن هاتووە[٣٣].

هەموو ئەو واتایانەی (بڕین) بەهۆی گواستنەوەی نیشانە واتاییەکانیەوەتی، گونجاندنیان لەگەڵ واتای پراگماتیکدا بۆ ئەوەی واتاکانیان فراوان بکرێت و زمان پەکی نەکەوێت لە ئاخاوتن و دەربڕیندا. ئەوەی لێرەدا ڕونە وشەی (بڕین) و هەمو وشەکانی تر، کە باسکران بەشدارن لە زیادکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیك لە سیمانتیکدا.

---

٣٣) بڕوانە: عەبدوڵلاّ عەزیز محەمەد (١٩٩٠: ١٢٣).

٢) ٢-٢) کەمکردنەوەی واتا (Diminutive) (DIM):

فـۆرمێکی وشــە دروســتکردنە بــەکاردێت بــۆ گواســتنەوەی ڕێژەیــەکی کــەم لــە واتــای وشــە سـەرەکییەکەی، یـان ((تایبـەتکردنی واتـا گشـتیەکەی وشـە فەرهەنگیەکـە و کەمکردنـەوەی مەبەسـتە فراوانەکەیی و بەکارهێنانی بۆ تەنیا بوارێك لە بوارەکانی))[٣٤] یان بۆ گواستنەوەی قەبارەیـەکی بچـوکی کەرەسـتەکانیان یــان بــۆ گواســتنەوەی واتــای خۆشەویســتی یــاخود واتــای گاڵتــەجاڕی ((وشــەی بچـوککردنەوە لـە بـواری ئاسـاییدا بـۆ زۆر حاڵـەت کـە شـیاوی بچـوککردنەوەن، وەك بچـوککردنەوەی قەبارەی شتومەکە جۆراو جۆرەکانی سروشت، بەڵام لێرەدا وەك زاراوەیەکی تایبەت بە زمانـەوانی بـاس دەکرێت، کـە بەرامبـەر وشـەکانی(Diminutive) و (تصـغیر)ە، لـەزمانی ئینگلیـزی و عەرەبیـدا، کەواتـە بچوککردنەوە دیاردەیـەکی زمـانی ناسـراوە لـە زۆربـەی زمانەکانـداو بـە شـێوازی جیـا جیـا هەیـە))[٣٥]. کەمکردنەوەی واتا یەکێکە لە ڕێگاکانی دەوڵەمەنـدکردنی زاراوە لـە زمانـدا، چـونکە ژمارەیـەکی زۆر لـە زاراوەی زانستە جۆراو جۆرەکان دروست دەکات، یان بەشداری لە دروست کردنیـان دەکـات، کریسـتەڵ پێـی وایـە ((بچـوککردنەوە زاراوەیەکـە لـە بـواری مۆرفۆلۆژیـدا بۆگوزارشـتکردن لـەو گیرەکانـەی واتـای گشـتی بچـوککردنەوە دەبەخشـن...))[٣٦] ئـەم پرۆسـەیەش هــەروەکو پرۆســەی فـراوان کردنـی واتـا بەشـداری دەکـات لـە دروسـت کردنـی مۆرفۆپراگمـاتیکی واتـا کەمکردنـەوە (بچـوککردنەوە)، گشـت ئاسـتەکانی زمـانیش دەگرێتـەوە. بـەم پێیـە مۆرفۆپراگمـاتیکی کەمکردنـەوەی واتـا، لـەم ئاسـتانەی خوارەوەدا دەخرێتە ڕوو:

١) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە دەنگسازیدا.

٢) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە مۆرفۆلۆژیدا.

٣) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە سینتاکسدا.

٤) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە سیمانتیکدا.

---

٣٤) ڕۆژان نوری (٢٠٠٧: ١٩٣).

٣٥) سازان زاهیر سەعید (٢٠٠٩: ١٨).

٣٦) سەرچاوەی پێشو (١٨).

٢/٢-٢-١) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە دەنگسازیدا:

کەمکردنـەوەی واتـا لەسـنوری دەنگسـازیدا، بـەهۆی گۆڕانکارییـە فۆنەتیکییەکانـەوە دەبێـت، واتـە بەهۆی دەنگەگۆڕکێ و جێگۆڕکێی دەنگەکان یاخود کرتاندن و لەناوچونی دەنگەکان، یـاخود زیـادبونی دەنگێك لەدەنگەکان دەبنە هۆکاری کەمکردنـەوەی واتـا، لەوانەشـە ئەمـە بـۆ نازنـاو دروسـتکردن بێـت، یاخود بەهۆی هەستو سۆز دەربـڕین بێـت، یـان بـەهۆی خێرایـی قسـەکردن و ئیکۆنۆمییـەوە بێـت، یـان کۆمەڵگا بەمشێوەیە سـەپاندبێتی و بـەو شـێوازە ڕۆشـتبێت. بەهـەرحاڵ، کەمکردنـەوەی واتـا لـە هـەمو زمانەکانی جیهاندا هەیە، زمانی کوردیش لێی بێبـەری نـی یـە، هـەموو ئاسـتەکانیش دەگرێتـەوە، بـەڵام ئەوەی لێرەدا جێی بایەخە، جێبەجێکردنی ئەم پرۆسەیەیە لە ئاستی دەنگسازیدا.

١٠٠) کچێك ← کچێ

کورێك ← کوڕێ

بەهۆی کرتانی دەنگێکەوە ناوەکە بچوك کراوەتەوە لەنمونەکانی (١٠٠)دا، جا ئەو بچـوك کردنەوەیـە بۆ مەبەستی نێگەتیڤی بێت، یان حاڵەتی توڕەبون بێت، یان پەلەکردن و ئیکۆنۆمی بێـت، دەبێـت دڵنیـا بیەنەوە لەوەی، کـە پراگماتیـك دەسـتی تێدایـە، هـەروەها لەوانەشـە لەبـەر حاڵەتـە ڕێزمانییەکـە بێـت، یـاخود بـارە کۆمەڵایەتیەکـە وا بخوازێـت، بەهـەرحاڵ ئـەوەی لێـرەدا گرنگـە، دروسـتبونی کەمبونـەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیکە لەدەنگسازیدا، بەهۆی هێنانە ناوەوەی دەنگ، یان دەنگەگۆڕکێ، یـان کرتانـدنی فۆنیم لە دەربڕینداو کەمبونەوەی واتای پراگماتیکی وشەکە.

١٠١) کاك عەلی ← کاعەلی (کاکە لی) ← { لەناو چونی دەنگ }

کاك حەسەن ← کاحەسەن (کاکە سەن) ← { لەناو چونی دەنگ }

لەنمونەکانی (١٠١)دا بەهۆی لەناوچـونی دەنگـەوە مەبەسـتە شـاراواکانی پراگماتیـك دەردەکـەوێت، کە ئەوێش لەوانەیـە بـەهۆی خێـرای دەبڕینـەوە دەربچـن، یـاخود مەبەسـتی قسـەکەر بچـوك کردنـەوەی کەسی بەرامبەر بێت، یان دەشێت سیمای دەربڕینی دەڤەرێکی سنوردار بێت.

١٠٢) عومەر ← هۆمەر (هومەر)

حەیدەر ← عەیدەر

عەبدوڵڵا ← حەبدوڵڵا

حاجی ← عاجی

مەحمود ← مەعمود

حەمەد ← عەمەد

عوسمان ← حوسمان

عێراق ← حێراق

محەمەد ← معەمەد

حوسێن ← عوسێن (وسێن)

{ گۆڕینی دەنگەکان }

١٠٣) جومعە ← جوعمە

ڕوبع ← ڕوعب

یوسف ← وێسف (وێسە)

یونس ← وێنس

{ جێگۆڕکێی دەنگەکان }

هەروەك بەهۆی دەنگە گۆڕکێوە لە (١٠٢)دا دەردەکەوێ، کە قسەکەر بەتانەوە کەسی بەرامبەر بانگ دەکات وەکو گاڵتە کردن پێی، ئەمەش کەمکردنەوەی واتای ناوەکانە لەسنوری دیاریکراودا، کە بەم شێوازە قسە بکات، یاخود کەسی سێیەمیان لەگەڵە و بەم شێوازە قسە دەکات، قسەکەر بەهێنانی ئەم جۆرە ناوانەو گۆڕینی دەنگەکانیان سوکایەتی و گاڵتەجاڕی بەکەسی سێیەم دەکات (یاخود کەسی ئامادە نەبوو). یان بەهۆی جێگۆڕکێی نێوان دەنگەکانەوە ناو و ئاوەڵناو و بەشەکانی تری ئاخاوتن جۆرێك لە گاڵتە جاری و قەشمەری پێوە دیارە، کە ئەمەش بۆ بچوککردنەوە و تەسککردنەوەی واتا دەربڕاوەکان بەکاردێت، هەروەکو لەنمونەکانی (١٠٣)دا هاتووە، بەڵام ئەوەی ڕون و ئاشکرایە لەنمونەکانی (١٠١، ١٠٢، ١٠٣)دا بریتییە لە کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپاگماتیك لە دەنگسازیدا.

١٠٤) شێخ ← شێ ← }لەناو چونی دەنگ{

سەگ ← سە ← }لەناو چونی دەنگ{

ئـەوەی لــە (١٠٤)دا مەبەســتە تەســككردنەوەی ســنوری بەكارهێنانــە بــەهۆی لەناوچــونی دەنگەكانەوە، كە لە نمونەكاندا ڕویانداوە، چونكە كاتێك كەسێك بـانگی (شـێخ) دەكـات لەوانەیـە هـەر بەمەبەست، چونكە خۆشـی نـاوێ، بچوكی بكاتـەوە، وەكـو لـە (١٠٥)دا دەردەكـەوێ، ئەگـەر بڕوانرێتـە وشەی (شێ) لە نمونەكەدا:

١٠٤) شێ حوسێنت مەبەستە؟!

ئەمەش بەهۆی لەناوچونی دەنگەوە لە وشەی (شێخ)دا دروست بـووە، لەوانەشـە لەبـەر ئیكۆنـۆمی، یاخود پەلەپەلی قسەكردن، یاخود دەربڕینی ڕێزمانیـەوە بێـت. كاتێـك لـەجیاتی وشـەی (سـەگ) وشـەی (سە) بەكاردێت، ئەوا كەمكردنەوەی واتاكەیەتی، هەروەكو لە (١٠٦)دا دەردەكەوێ:

١٠٦) دەڵێی سەی.

ئەگــەر ســەیری وشــەی (ســە) بكرێــت، لــە (١٠٦)دا، بــەهۆی لەناوچــونی دەنگــەوە واتاكــەی كەمكراوەتەوە، چونكە قسەكەر گوێگر دەهێنێتە ڕیـزی سـەگ، بگـرە زۆر جـار لەسـەگەكەش بـە كـەمتر دایـدەنێت، بــەهۆی لەناوچـونی ئـەم دەنگـەوە، چـونكە گـوێگر زۆر هـار و چـەقاوە سـووە. لێـرەدا كەمكردنەوەی واتاكە بەخشراوە بەمرۆڤێكی هار و سوك و ڕەوشت نزم[٣٧].

١٠٧) دكتۆر← دختۆر ← }دەنگە گۆڕكێ{

هەروەكو لە (١٠٧)دا دەردەكەوێ (دختۆر) ئەنجامی دەنگە گۆڕكێیە، لەوانەیـە ئـەم گۆڕانی دەنگـە بۆ سوعبەت و گاڵتەو گەپی نێوان هاوڕێیان بێت وەكو لە (١٠٨)دا دیارە:

١٠٨) بەڕاستی دختۆری. { هـ هـ هـ ها } { قسەكردنێكی گاڵتە ئامێزاوی }

---

٣٧) لەوانەیە هەندێ جار كێشە دروست ببێ لە دەربڕینی وشەكانی نمونەی (١٠٤، ١٠٥ ، ١٠٦)، چونكە كاتێ دەوتـرێ (شێ) ئەوا دو واتا دەبەخشێ: ١) شێ ← }بەواتای (شێخ)، كە دەنگی لێ كرتاوە{، ٢) شـێ ← }مەبەسـت لێـی: جۆری كەشو هەوایە{. هەروەها لە دەربڕینی (سە) شدا بەهەمان شێوە:١) سە ← سـەگ ← }ئـاژەڵێكی ماڵییـە{، ٢) سە ← سەد ←}ژمارەیەكی بیركارییە{.هەردوكیشـیان بـەهۆی كرتـانی دەنگـەوە دروسـت بـون، تـەنها بـەهۆی بەكارهێنانی دەوروبـەرەوە دەتوانرێـت بزانرێـت قسـەكەر مەبەسـتی كـام لـەم وشـانەیە لـەكاتی دەربڕینـدا، ئەمـەش بەخشكەیی دەربڕینی وشەكان دەردەخات، كە بەهۆی پراگماتیكەوە ئەم بەخشكەیی دەربڕینە ئاشكرا دەبێت.

یاخود بەهۆی نەخوێندەواری قسەکەرەوەبێت، کاتێک، کە نەخۆش نەخوێندەوارە و حاڵەتی نەخۆشیەکەی بۆ دکتۆر باس دەکات، وەکو لە (١٠٩)دا دیارە:

١٠٩) دختۆر گیان، جا چیت بۆ باس بکەم؟!

بەهۆی گۆڕانی دەنگی/ك/ بۆ /خ/ لە وشەی (دکتۆر)دا، ئەم واتا کەمکردنەوەیە دەردەکەوێ، پراگماتیك بەشدارە و واتاکان کەمدەکاتەوە، مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە دەنگسازیدا دروست دەکات.

٢/٢-٢-٢/ مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە مۆرفۆلۆژیدا:

لەزمانی کوردیدا مۆرفیمەکان، لە کەمکردنەوەی واتا یاخود لە تەسککردنەوەی واتا بەشداری دەکەن، بەهۆی ئەم واتا کەمکردنەوەش: سوکایەتی، تانەوتەشەر، خۆشەویستی، هەست و سۆز، ناز دەربڕین، نازناو دەگەیەنن، هەندێك کاتیش کەمکردنەوەکە بەهۆی مۆرفیمەکانی بچوککردنەوەوە ڕوودەدەن، هەروەکو (تراسك) لەم بارەیەوە دەڵێ ((گیرەکێکی وشە داڕێژە، دەشێ بەمەبەستی دەربڕینی چەمکی بچوك قەبارەی شت کەرەستەیەك، بۆ وشەیەك زیاد بکرێت، سەرەڕای ئەوەی هەندێ جار، بیرۆکەی سۆز، یان هەستی خۆشەویستی دەخولقێنێت))[٣٨]، زۆرجاریش کەمکردنەوەی واتا بەمەبەستی بچوککردنەوەی قەبارەی ڕوبەر بەکاردێت، یاخود تەمەن کاریگەری دەبێت لەسەری لە قۆناغێکی دیاریکراوی مرۆڤدا، جگە لەمانەش زۆر جار ئیکۆنۆمی لەزماندا دەوری دەبێت لە تەسککردنەوەی واتا.

لەڕاستیدا مەبەست لە کەمکردنەوەی واتا لەپراگماتیکدا بریتیە لەوەی، کە هەندێ جار دەربڕاوێك کورت دەکرێتەوە، کە بەهۆیەوە واتایەکی پراگماتیکی وەردەگرێت، واتا وشەیەکی وەك (شێخ)}لە پەراوێزی (٣٧)دا باسکراوە{، کە دەکرێت بە (شێ) کورتکراوەتەوە لەڕوی فۆڕمەوە بەمەش ئەم فۆڕمە کورتکراوەیە جگە لەوا تا ئاساییەکەی واتای بەخشکەیش دەردەبڕێت، کە زیاتر واتای پراگماتیکییە، کە لەنمونەکاندا ئەم حاڵەتە بەڕونی دەبینرێت:

١١٠) گەلی کورد پشتیوانی لە ناوچە دابڕێنراوەکانی دەرەوەی هەرێم دەکات.

---

٣٨) سازان زاهیر سەعید (٢٠٠٩: ٢١).

ئەگەر سەیری وشەی (پشتیوان) بکرێت لە نمونەی (١١٠)دا دەبینرێت،کە بەواتای ئاسایی خۆی بەکار هاتووە، کە پشتگیری کردن و یارمەتی دانە، واتە لێرەدا وەکو واتای بنەڕەتی دەردەکەوێ، بەڵام ئەگەر سەیری وشەی پشتیوان لە (١١١)دا بکرێت، بەمشێوەیە نابینرێت:

١١١) بەڕاستی پشتیوانیت لێکردین!

ئەگەر سەیری وشەی (پشتیوان) بکرێت لە ڕستەی (١١١) دەبینرێت، کە تەسککردنەوە و کەمکردنەوەی واتا بەهۆی بەخشەکەیی دەربڕیی وشەکەوە لەڕستەکەدا دەردەکەوێ، چونکە واتای وشەکە پێچەوانە کراوەتەوەو ئەو واتا بنەڕەتییە ناگەیەنێ، کە لە ڕستەی (١١٠)دا گەیاندویەتی، بەڵکو لێرەدا بە واتای پشتیوانی نەکردن و پشت تێکردن دێت، کە ئەمەش کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیك دەگەیەنێ لە مۆرفیمەکەدا.

١١٢) ئازاد پیاوێکی زۆر باشە.

ئەگەر سەیری وشەی (پیاو) بکرێت لەڕستەی (١١٢)دا، دەبینرێت، کە بەواتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کۆمەڵێ نیشانەی واتایی تێدایە لەوانە:}+ نێر، + هەراش{، بەڵام مەرج نیە لە ڕستەی (١١٣) وشەی (پیاو) هەمان ئەم (پیاو)ە بێت، کە لە (١١٢)دا خراوەتەڕوو:

١١٣) بەڕاستی پیاوی! لەنیوەی ڕێگاکە جێت هێشتین.

ئەوەی ڕونە لە ڕستەی (١١٣)دا وشەی (پیاو) واتاکەی کەمکراوەتەوە بەهۆی بەخشەکەیی دەربڕینی ئاخاوتەنەوە، چونکە لێرەدا وشەی (پیاو) نیشانە واتاییەکانی گوازراونەوە بۆ ناو پراگماتیك، بەڵام بەبارێکی خراپدا، واتە بەم شێوەیە:

-}+ نێرە + هەراش + ناپیاو{ یان}+ نێرە + هەرزەکار + نا پیاو{.

- یاخود }+مێ + هەراش + ناپیاو{ یان}+ مێ + هەرزەکار + ناپیاو{.

ئەگەر سەیربکرێت لە هەر حاڵەتێکی ئەم نیشانە واتاییانە دا (ناپیاوی) بەدیدەکرێت، کە ئەمەش سەچاوەی تەسکبونەوەی واتاکەیە لە مۆرفۆپراگماتیکەکەدا

١١٤) ئارام کوڕێکە، کوڕانی پێبشکێنە.

ئەگەر سەیری ناوی (ئارام) بکرێت لەڕستەی (١١٤)دا دەبینرێت، کە بەواتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە و نیشانەی واتاییەکانی لە جێگەی خۆیدا، کە}+ نێر + هەراش + کوڕ + چاکە +

پیـاوەتی{ یـاخود (+ گـەنج)، بـەڵام ئـەم وشـەیە لـە (١١٥)دا، وانابینرێـت بـەهۆی بچـوککردنەوەو کەمکردنەوەی واتاوە:

١١٥) زۆر ناپیاوی، ئارە.

ئەگەر سـەیربکرێت وشـەی (ئـارە) کـورتکراوەی نـاوی (ئـارام)ە، ئـەم کورتکردنەوەیـە بریتییـە لـە تەسککردنەوەی ناوی کەسـەکە بـەهۆی بەخشـەکەیی دەربڕینـی ئاخاوتنـەوە، بـەڵام نیشـانە واتاییـەکانی هەمان نیشانە واتاییە بنەڕتیەکانی نیە، بەڵکو لێرەدا بەواتایەکی تر بەکاردێت:

{+ نێر – پیاوەتی –چاکە –باش – هەراش (گەنج)...}

کەواتە بەهۆی نیشانە واتاییەکانەوە، کە گواسـتراونەتەوە بـۆ نـاو پراگماتیـك، کەمکردنـەوەی واتـای مۆرفۆپڕاگماتیکەکە لە مۆرفۆلۆژیدا دەرکەوتووە.

٢/٢-٢-٣) مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتا لە سنیتاکسدا:

هەروەکو لەبابەتی فراوانکردنی واتای سنیتاکسدا ئاماژەی پێکـرا، سـنیتاکس بەشـێکی گراماتیکـەو لەگەڵ مۆرفۆلۆژی بەیەکەوە بەشـداری لەپێکهێنانیـدا دەکـەن، ئـەوەی لێـرەدا مەبەسـتە کەمکردنـەوەی واتایـە لـە ڕستەسـازیدا، جـا ئـەم کەمکردنەوەیـە بـەهۆی ئیکۆنۆمیـەوە بێـت، یـان بـەهۆی پەلـەکردن لەقسـەداو زانیـاری پێشـینەوەبێت، یـاخود دەوروبـەر، هەریـەکێك لـەم هۆکارانـە کاریگـەری بەسـەر کەمکردنـەوەی واتـاو گەیانـدنی واتـای پراگمـاتیکی دەبێـت، بەهـەمان شـێوەی زیـادکردنی واتـا، کەمکردنەوەی واتاش لە جۆرەکانی ڕستەدا بەدیدەکرێت:

١) مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی پرسیارکردن.

٢) مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی هەواڵگەیاندن

٣) مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی فەرمانکردن (داخوازی)

٤) مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی سەرسوڕمان (ڕامان)

١) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی پرسیارکردن:[٣٩]

لەڕاستیدا مرۆڤ بەهۆی بەخشکەیی دەربڕینە ئاخاوتنەکانەوە دەتوانێت واتای دەربڕاوەکان} جا ڕستەبێت، یاخود گەورەتر، یان بچوکتر لە ڕستە بێت{، تەسك بکاتەوە، ئەمەش بۆ خاتری ئاسانکاری دەربڕینەکان، ئیکۆنۆمی کردن، جفرە کردنی قسەکان، یاخود زۆر جار لەبەر ڕێز و نەشکاندنی ڕاستەوخۆی بەرامبەر لەکاتی ئاخاوتندا، لێرەشدا ئەم بەخشکەیی دەربڕینە جێبەجێ دەکرێت بەسەر جۆرەکانی ڕستەی پرس و چۆنیەتی تەسك بونەوەی واتاکانیان:

أ) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی پرسیارکردنی گشتی:

لەم جۆرە ڕستەی پرسەدا واتا بەخشکەییەدەربڕاوەکان یارمەتی دەربڕینی کەمکردنەوەی واتای ڕستەکان دەدەن و بەشداریان پێدەکەن لە پرۆسەی کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیك لە ڕستەی پرسی گشتیدا، هەوەکو لەنمونەکاندا دیارە:

١١٦) دێیت بچین بۆ قەڵادزێ؟

ئەگەر سەیری ڕستەی (١١٦) بکرێت، دەبینرێت، کە ڕستەیەکی پرسیاری گشتییە، واتا بنەڕەتیەکەی ئاشکرایە، ئەویش پرسیارکردنە لەکاتی ڕۆشتنی قسەکەر و گوێگر بۆ (قەڵادزێ)، بەڵام ئەگەر سەیربکرێت دەبینرێت بەخشکەیی دەربڕین هەیە لەنمونەی (١١٦)دا، کە چەند واتایەکی شاراوە لەخۆدەگرێت:

+ تا ساتی قسەکردنەکە، کەسی پرسیارلێکراو نەچووە بۆ قەڵادزێ.

+ پرسیار لێکراو پێشتر بەڵێنی چونە قەڵادزێی داوە.

+پرسیارکەر گلەی لە پرسیار لێکراو دەکات، کە لەگەڵی نەچووە بۆ قەڵادزێ.

+ دەیانەوێت سەردانێکی قەڵادزێ بکەن[٤٠].

کەواتە ئەوەی ڕونە لە (١١٦)دا کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیکییە لە ڕستەی پرسیاریدا و بەتایبەتی تریش لە مۆرفیمە پرسەکەدا(کەی)، چونکە هەمو پرسەکە و واتا بەخشکەیی دەربڕاوەکە دەگەڕێتەوە هۆی بەکارهێنانی مۆرفیمەکانی (کەی) (هاتن_دێیت_)ەکە و کەمکردنەوەی واتای ڕستەکە.

---

٣٩) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی پراگماتیکی ڕستەی پرسیارکردن، بڕوانە:ئاڤێستا کەمال مەحمود(٢٠٠٩: ٦٩ – ١٥٣)

٤٠) بۆ ئەم جۆرە شیکردنەوەیە سود بینراوە لە: ئاڤێستا کەمال مەحمود (٢٠٠٩: ٩٢ – ٩٣).

ب) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی پرسیارکردنی تایبەت:

لێرەشدا دەتوانرێت ڕستەکان تەسك بکرێنەوە، لەگەڵ ئەو تەسککردنەوەیەش واتاکەیان کەم دەکرێتەوە و بچوك دەبنەوە، بەهۆی ئەمەشەوە پرۆسەی کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیکی ڕستەی پرسیارکردنی تایبەت دروست دەبێت.

١١٧) کاکە ئەرێ کەی ئەم دەعوەتە دەخۆین؟

لە ڕوکەشدا ڕستەی (١١٧) ڕستەیەکی پرسی تایبەتییە، جۆرێکە لە پرسیارکردن، بەڵام ئەوەی دیارنیە واتا بەخشکەییە دەربڕاوەکەیە، کەمەبەستی سەرەکییە لەم باسەدا، چونکە ئەم ڕستەیە چەند واتایەکی بەخشکەیی دەربرینی تێدایە، لەوانە:

+ بەخوا وابزانم ئەم دەعوەتە ناخۆین.

+ لیچی لێ نادەین.

+بەم زوانە نایخۆین.

+ پێی ناگەین.

+ کەی بەڵێنی دەعوەتەکەت دەبەیتە سەر؟

هەموو ئەمانە بەخشکەیی دەربڕینی ڕستەی (١١٧)ن، هەر ئەمەش وایکردووە، بەشداربێت لە کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیك، چونکە تەوەرەی سەرەکی بابەتەکە مۆرفیمی (خواردن)ەکە دروستی کردووە، بۆیە ڕستەکە بەهۆی ئەم مۆرفیمەوە کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیکی تێدا بەدیدەکرێت.

پ) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی پرسیارکردنی هەڵبژاردن:

ئەم جۆرە ڕستەیەش، وەکو جۆرەکانی تری ڕستەی پرس دەتوانێت لە زماندا کەمکردنەوە و تەسککردنەوەی واتا، بەهۆی بەخشکەیی دەربڕینەوە، بەشدار بێت لە پرۆسەی کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیك، هەروەکو لەنمونە (١١٨)دا دەردەکەوێ:

١١٨) ئەرێ برا دێیت بۆ سیمینارەکە یان نایەیت ؟

ئەگەر سەیری ڕستەی (١١٨)بکرێت، لە ڕواڵەتدا ڕستەیەکی پرسی هەڵبژاردنە و ئاسایی قسەکەر ئاراستەی گوێگری دەکات و هەڵبژاردنیشی دەخاتە بەردەم، کە چون یاخود نەچونە، بەڵام هەر

بەوەندە ڕستەکە تەواو نابێت، بەڵکو ئەگەر بەقوڵی لێی بڕوانرێت، دەبینرێت، کە ڕستەکە بەخشکەیی دەربڕینی تێدایە:

+ بێزار بوم لە دواکەوتنت، کەی دێیت.

+ پەلە بکە کات نەماوە.

+ ئەوەندە قسەمەکە، خێرا وەرە بۆ سیمینارەکە.

+ چی تر خۆت دوامەخە، بڕیاربدە، یان وەرە، یان مەیە.

+ ئەگەر نایەی، من بە تەنها دەڕۆم بۆ سیمینارەکە.

+ ئەگەر دێیت، بەیەکەوە دەڕۆین بۆ سیمینارەکە.

هەمو ئەم واتا بەخشکەیی دەربڕاوانە، کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکی ڕستەی پرسەکە(١١٨) دەگەیەنن، کە لە ئەنجامی مۆرفیمی (هاتن)ەوە ڕستە پرسەکە دروست بووەو مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتای هێناوەتە ئاراوە، بەهۆی ئەوەی تەوەری قسەکردنەکە لەسەر (هاتن) و (نەهاتن)ی گوێگرە، بۆیە وشە پراگماتیکییە واتا کەمکراوەکە دروست بووە و ڕستەکەشی لەگەڵ خۆیدا پەلکێش کردووە بۆ ناو پرۆسەکە.

ت) مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی کلکە پرسیار:

ڕستەی پرسی کلکە پرسیار، بەشێوازێك لە شێوازەکان، بەشداری دەکات لە دروستکردنی کەمکردنەوەو تەسککردنەوەی واتا، لە مۆرفۆپڕاگماتیکدا، هەربۆیەش بەشداریکەرێکی تری پرۆسەکە دەبێت لەم بوارەدا.

١١٩) دیارە، تەمبێ بووی؟

ئەگەر سەیری ڕستەی (١١٩) بکرێت، ئاسایی ڕستەیەکی کلکە پرسیار دێتە بەرچاو، پێویستی بە وەڵامی گونجاو (بەڵێ / نەخێر) هەیە، بەڵام مەبەستەکە لێرەدا ئەو بەخشکەیی دەربڕینەیە، کە لە ڕستەکەدا خۆی حەشارداوە، کە مەبەستی سەرەکی باسەکەیە:

+ بەهۆی ئەو ئامۆژزگاریەکانەوە تەمبێ بووی.

+بەهۆی قسە ناشیرنەکانی، کەپێیان وتوی تەمبێ بووی.

+ بەهۆی لێدانەکەوە تەمبێ بووی.

+ئەو ڕوداوەی بەسەرت هات تەمبێی کردی.

+ جارێکی تر ئەم شتە دوبارە ناکەیتەوە.

+ جارێکی تر ناگەڕێیتەوە بۆ ئەم کارەو ئاقڵ بووی.

هەمو ئەم بەخشکەیی دەربڕینانە، خۆیان حەشارداوە لەپشت ڕستەی پرسی (١١٩) کە، هەمو ئەمانەش بەهۆی دەوروبەر دەردەکەوێ، یارمەتی تەسکبونەوەی واتای ڕستە پرسەکە دەدەن و بەشداری پێدەکەن، لە پرۆسەی تەسککردنەوەی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکی ڕستە پرسەکە، بە تایبەتی کاتێك، کە کەسەکە وەڵام دەداتەوە بەتاکە وشەیەکی وەکو (بەڵێ) یان (نەخێر)و بەشداری پێدەکات لە پرۆسەی کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکدا.

ج) مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی پرسیارکردنی ڕاستەوخۆ:

تەسککردنەوەی واتا، لە ڕستەی پرسیارکردنی ڕاستەوخۆدا، وەکو جۆرەکانی تری ڕستەی پرس، بە ئاسایی دروست دەکرێت و دەردەکەوێت، بەشداری دەکات لە پرۆسەکەدا.

١٢٠) بۆ ئەمڕۆ لە زانکۆ نەمبینی ؟

ڕستەی (١٢٠) ڕستەیەکی پرسی ڕاستەوخۆیە و قسەکەر ئاڕاستەی گوێگری دەکات. ئەوەی مەبەستە ئەو واتا پەنامەکییەیە، کە قسەکەر } پرسیارکەر{ مەبەستێتی لەو بەخشکەیی دەربڕینەدا:

+ ئەمڕۆ نەهاتبووی بۆ زانکۆ.

+ لە زانکۆ بەدواتدا گەڕام.

+ هاوڕێیان و مامۆستایان لێیان دەپرسی.

+ هۆکاری نەهاتنت بۆ زانکۆ چی بو؟

+ زۆر چاوم گێڕا لە زانکۆ، بەڵام هەر نەمبینی.

+ ئایا ئەمڕۆ هاتبوی بۆ زانکۆ یان نا؟

هەموو ئەم واتا شاراوانە پرۆسەی تەسك بونەوەی واتا دەردەخەن، لە مۆرفۆپڕاگماتیکدا، کە ئەمانەش بەهۆی بەخشکەی دەربڕینی ئاخاوتنەکەوە دەخرێنە ڕو، کە لە ڕاستیدا تەوەری ڕستەکە

لەدەوری مۆرفیمی (بینین) دەسوڕێتەوە و باسەکە لەو وشەیەدا واتای کەمکراوەتەوە، بۆیە بەشداری پێکراوە لە کەمکردنەوەی واتای پراگماتیکی وشەیی.

چ) مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی پرسیارکردنی ناڕاستەوخۆ:

ناڕاستەوخۆ پرسیار کردن لە ڕستەدا، جۆریکی تری ڕستەی پرسە، کە بەشداری دەکات لە کەمکردنەوەی واتا لە مۆرفۆپڕاگماتیکدا، بەهۆی ئەو واتا پەنامەکیانەی، کە لە ڕستەکانیدا ئاراستەیان دەکات.

١٢١) ئاشکرایە، چ کەسانێك گەندەڵن ؟

لە(١٢١)دا قسەکەر پرسیارێکی ناڕاستەوخۆ ئاراستە دەکات، ئەویش پرسیارکردن لە گەندەڵەکان و دەرخستنیانە. دەتوانرێت بگوترێت ئەم جۆرە ڕستانە بەشداربویەکی چالاکی کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکین، چونکە بەخشکەیی دەربڕین لە ناخیاندا دیارە:

+ پێویستە ڕونی بکەمەوە کێ گەندەڵە.

+گەندەڵەکان لەپێش چاون، چی ترت دەوێ ؟

+ کەی هۆشیار دەبنەوە؟! بۆچی گەندەڵکاران نابینن؟!

+ پێویست ناکات پرسیاری ئەوەم لێ بکەیت، کە کامە گەندەڵەکانن.

هەموو ئەم واتا پەنامەکیانە بەشێکی بەخشکەیی دەربڕینی ڕستەی (١٢١)ن، هەر ئەمەش وایکردووە بەشداربێت لە کەمکردنەوە واتاییەکەدا، بەڵام ئەوەی ڕون و ئاشکرایە، هەردو مۆرفیمی (زانین) و (تێگەیشتن) هۆکاری دروستبونی ئەم واتا کەمکردنەوەیەی ڕستە پرسە ناڕاستەوخۆکەن، چونکە تێگەیشتن، یان تێنەگەیشتن و زانین و نەزانینی گوێگر، بابەتەکەی دروست کردووە و کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپڕاگماتیکی ڕستەی پرسی ناڕاستەوخۆی دروست کردووە.

هەروەکو لە} (٢/٢-١-٣)دا لەخاڵی (چ){ دا باسکرا، ڕستەی پرسیارکردن بەهۆی ئاوەزەوە بنیات دەنرێت و دروست دەکرێت، دەشتوانێت بەشداربێت لە تەسککردنەوەی واتای مۆرفۆپڕاگماتیك، بەهۆی بەخشکەی دەربڕینەوە.

١٢٢) قۆناغی چوارەم هەمویان ئامادەبون ؟

ڕستەیەکی پرسەو بەهۆی ئاوازەوە دروستکراوە، پرسیارێکی ئاسایی دەربارەی ئامادەبون، یاخود ئامادە نەبونی خوێندکاران دەکات، بەلاّم ئەوەی مەبەستە لێرەدا ئەو واتا پەنامەکیانەیە، کە لە ڕستەکەدا هەن:

+) هەمو خوێندکارەکانی قۆناغی چوار ئامادەن یان نا؟

+) کێ نەهاتووە لە قۆناغی چوارەم؟

+) کێ هاتووە لە قۆناغی چوارەم؟

+) ئەگەر هەمو قۆناغی چوار هاتبێت دەرسەکە دەخوێنرێت/ تاقی کردنەوە ئەنجام دەدرێت.

هەمو ئەم بەخشکەیی دەربڕینانە دەبنە هۆی دروستکردنی کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیکی لە ڕستەکەدا، چونکە وشەی (هەمو)، (ئامادەبون) بەشدارییان کردووە لە دروستکردنی کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیکی ڕستە پرسیارییەئاوازدارەکەوە.

٢) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی هەواڵگەیاندن:

ڕستەی هەواڵگەیاندن، ئەم جۆرە ڕستەیەیە، کە قسەکەر هەواڵێك یاخود زانیاریەك دەگەێنێتە گوێگر و کەسی بەرامبەر، دەربارەی دەوروبەر و ئەوشتانەی کە تیایدا ڕودەدەن[٤١]. بەلاّم ئەوەی لێرەدا مەبەستە کەمکردنەوەی واتای ڕستەی هەواڵگەیاندنە، چونکە قسەکەر لە ئەنجامی بەخشکەیی دەربڕینی ڕستەکان دەتوانێت واتاکانیان کەم بکاتەوە، بۆنمونە:

١٢٣) ئەو دارانەی کە بێبەرن زڕن.

لەڕستەی (١٢٣)دا هەواڵێك دەبیسترێت، کە ئەویش ڕاگەیاندنی ئەوەیە دارە بێبەرەکان زڕن، ئەمەش لەڕوی واتاییەوە، ڕستەیەکی ئاسایەو هەواڵێك دەبەخشێت، بەلاّم لەوانەیە قسەکەر مەبەستی ئەو هەواڵگەیاندنە نەبێت، بەڵکو شتێکی تری مەبەست بێت و ڕستەکەی بەخشکەیی دەربڕیبێت، لەوانەیە مەبەستی قسەکەر لە وشەی (زڕ) ئەو کەسانە بن، کە منداڵیان نەبێت و بە وجاغ کوێر دایان بنێت. ئەگەر لە دیوێکی ترەوە بڕوانرێتە واتای بەخشکەیی دەربرین، ناڕاستەوخۆ پێمان دەڵێت، کە کەسانێك منداڵیان هەبێت ئەوا وجاغ کوێرنین، جگە لەمەش واتایەکی تری بەخشکەیی دەربرین ڕستەی (١٢٣) مەبەست ئەوەیە، کە دارەبەردارەکان زڕ نین و بەریان هەیە سودیان هەیە بۆ مرۆڤ و دارە بێ

---

٤١) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ڕستەی هەواڵگەیاندن، بڕوانە: کوردستان موکریانی (١٩٨٦: ٦٠ – ٦١).

بەرەکانیش هیچ سودێکیان نیە بۆ مرۆڤایەتی، یاخود سودی خواردنیـان لێنابینرێت، بـەڵام لەوانەیـە بـۆ سێبەر، بەخشینی گازی (O_2) – ئۆکسجین – سودی هەبێت.

٣) مۆفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی فەرمانکردن:[٤٢]

یەکێکە لە جۆرەکانی ڕستە لەڕوی ناوەرۆکەوە، کە داخوازییەکە قسەکەر لـە بەرامبـەر –گوێگر–ی دەکات، جا ئەم داخوازییە پۆزەتیف بێت یان نێگەتیڤ[٤٣] لەم جۆرە ڕستەیەشـدا پراگماتیـك دەتوانێـت ڕۆڵی خـۆی بگێڕێـت، لـە کەمکردنـەوەی واتاییـدا، بـەهۆی بەخشـکەیی دەربڕینـی ئاخاوتنـەوە، ئەمـەش لەنمونەی (١٢٤)دا زیاتر ڕوندەبێتەوە:

١٢٤) جگەرە کێشان قەدەغەیە.

واتای ڕستەی(١٢٤)، بریتییە لە فرماندان بەوەی، کـە جگـەرە نەکێشـرێت، ئەمـە شـێوازی ئاسـایی و بنەڕەتی ڕستەیەکە، بەڵام ئەگەر سەیربکرێت ڕستەی (١٢٤) بەخشکەیی دەربڕینی تێـدا دیـارە، چـونکە قسەکەر دەڵێت:

١٢٥) ا) تکایە لێرە جگەرە مەکێشە، پێمان ناخۆشە.

ب) ئێرە شیاونیە بۆ جگەرەکێشان، چونکە نەخۆشی لێیە.

پ) ئێرە شوێنێکی گشتییە، جگەرە کێشان زیان دەگەیەنێت.

ت) بە جگەرە کێشان بێزاردەبین و تەندروستیمان تێك دەچێت.

هەمو ئەو واتا بەخشکەیی دەرپراوانەی، کە لە (١٢٥)دا دەربڕاون، بریتییە لـە ئـەنجامی بەخشـکەیی دەربڕینـی وشـەی (نەکێشـان) ی جگـەرە، لـە ڕسـتەی (١٢٤) ، هـەر ئەمـەش وایکـردووە، کـە کەمکردنـەوەی واتـایی تێـدا بـەدی بکرێـت، بەشـداربێت لـە پرۆسـەی کەمکردنـەوەی واتـای مۆرفۆپراگماتیکی ڕستەی فەرمانکردن.

---

٤٢) بۆزانیاری زیاتر دەربارەی واتـای پراگمـاتیکی ڕسـتەی فرمـانکردن، بروانە:ئاڤێسـتا کـەمال مـەحمود(٢٠٠٩: ٦٩– ١٥٣).

٤٣) بۆزانیاری زیاتر دەربارەی ڕستەی فەرمانکردن، بڕوانە: دەروون عەبدوالرەحمان (٢٠١٠: ١٤٥ – ١٤٧).

٤) مۆرفۆپراگماتیکی کەمکردنەوەی واتای ڕستەی سەرسوڕمان (ڕامان)[٤٤]

له ڕستەی سەرسوڕماندا، قسەکەر سەرسوڕمان و تێڕامانی خۆی بەرامبەر شتەکانی دەوروبەر و سروشت و ڕوداوگەلێ دەردەبڕێ، کە ڕودەدەن[٤٥]، بەڵام لێرەدا مەبەستی باسەکە ئەو بەخشکەیی دەربڕینەیە، کە لەم جۆرە ڕستانەدا دەبینرێت و دەبنە هۆی کەمکردنەوەی واتایی لە مۆرفۆپراگماتیکیدا و بەشداریکردنیان له پرۆسەکەدا.

١٢٦) ئای ! کە هێرۆ جوانە.

ڕستەی (١٢٦) دەربڕینێکی ئاسایی جۆرێکی ڕستەیە، کە ئەویش سەرسوڕمانە، بەڵام ئەگەر بەوردی لێی بڕوانرێت دەبینرێت، کە ڕستەکە بەخشکەیی دەربڕینی تێدایە، چونکە ڕون نیە مەبەست لە وشەی (هێرۆ) چیە ؟ ئایا کچێکەو ناوی (هێرۆ)یە، قسەکەر پێی جوانە، یان شارەدێی هێرۆی دەڤەری پشدەری مەبەستە، یاخود گوڵە بەهاری (هێرۆ) ی مەبەستە، کەواتە بەخشکەیی دەربڕین لە ڕستەی (١٢٦)دا هەیە. هەر ئەمەش وایکردووە، کە ڕستەکە جۆرێك لەواتا کەمکردنەوەی تێدابێت، بەشداربێت له پرۆسەکانی مۆرفۆپراگماتیکدا، چونکە بەپێی واتا پەنامەکییەکانی ڕستەکە، دەبێت ئەم ڕستەیە ئەم واتایانەشی هەبێت:

١٢٧)+ ئای!کە هێرۆ شارەدێیەکی جوانە.

+ ئای!کە هێرۆ کچێکی جوانە.

+ ئای!کە هێرۆ گوڵێکی جوانە.

دەتوانرێت بگوترێت بەهۆی ئەم دەوروبەرەی، کە گوێگرو قسەکەری تێدایە لە دەربڕینی ئاخاوتنەکاندا ((دەست پێوە گرتن (اقتصاد) بڕی دەربڕاو، بە پشت بەستن بە بیری گوێگرو هاوبەشیکردنی لەگەڵ قسەکەر، لەو زانیاریانەدا، کە پێشتر باسکراون، یان دوا بەدوا لەڕێچکەی گوتنەکەدا باس دەکرێن))[٤٦] وادەکات، کە کەرەستەی مۆرفۆسنیتاکس بێتە ئاراوە، کە جگە لە کەمکردنەوەی ڕێزمان، کەمکردنەوەی واتایش یەکێکە لە سیفەتەکانی، بۆیە دەتوانێت بەشداربێت لە پرۆسەی تەسککردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیکیدا، وەك (١٢٨)دا دەردەکەوێت:

---

٤٤) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی پراگماتیکی ڕستەی سەرسوڕمان، بڕوانە: ئاڤێستا کەمال مەحمود (٢٠٠٩: ٦٩ – ١٥٣).

٤٥) بۆ زانیاری زیاتر دەربارەی ڕستەی سەرسوڕمان، بڕوانە: نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو (٢٠١٢: ٣٧ – ٣٩).

٤٦) هۆگر مەحمود فەرەج (٢٠٠٠: ١٨٥).

١٢٨) فڕانديان.

لەڕاستيدا، ئەگەر سەيری وشەی (فڕاندنيان) لە (١٢٨)دا بكرێت، دەبينرێت، كە بە شێوازێكی ئاسايی ڕستەيەكی مۆرفۆسنيتاكسيە و قسەكەر هەوڵی فڕاندنی شتێك دەدات، بەڵام لێرەدا واتا بەخشكەيی دەربڕاوەكە ڕۆڵی خۆی دەبينێت، چونكە لە (١٢٨)دا ڕون نيە كە ئايا:

١) مرۆڤەكان پەلەوەر و باڵندەكانيان هەڵفڕاندووە ؟

١٢٩) منداڵكان باڵندەكانيان هەڵفڕاند.

٢) ياخود فڕين لەجياتی خێرايی ڕۆيشتنی لە ڕادە بەدەر هاتوە بۆمەبەستێك، كە كاتێك برينداريێك نە خۆشێك لەلايەن كەسانی ترەوە بەخێرايی دەبرێتە نەخۆشخانە.

١٣٠) نەخۆشەكەيان فڕاند.

٣) يان كۆمەڵە كەسێك يەكێك بە بارمتە دەگرن و داوای شتی لێ دەكەن لەبری ئازاد كردنی:

١٣١) دەوڵەمەندەكەيان فڕاند.

٤) يان لەكاتی ياريدا ياری چييەكان پاسی خێرا دەدەن، هێرش دەكەنە سەر گۆڵی بەرامبەر:

١٣٢) تۆپەكەيان فڕاند.

كەواتە ئەوەی ڕونە وەرگرتنی نيشانەيەكی واتايی (فڕين)ە، كە(+ خێرايی)يە، بۆ ناو پراگماتيك، كە پرۆسەی تەسككردنەوەی واتايی پێ بە ئەنجام گەيەنراوە لە مۆرفۆپراگماتيكدا.

٢/ ٢-٢-٤) مۆرفۆپراگماتيكی كەمكردنەوەی واتا لە سيمانتيكدا:

سيمانتيك زانستێكە لەواتا دەكۆڵێتەوە، بەشەكانی زمان بەگشتی دەگرێتەوە ((لێكۆڵينەوەی واتا بەهۆی تێگەشتن لە مێشكی مرۆڤ و، بير و بۆچونيەتی)).(٤٧)

لە ڕاستيدا كەمكردنەوەی واتا بەپێچەوانەی زيادبونی واتايە، لێرەدا ((وشەيەك واز لە واتا گشتيەكەی خۆی دەهێنێت و پسپۆری لە واتايەكی تەسكتردا دەكات، لەوانەشە وشەكە هەردو واتاكەی

---

٤٧) محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١١: ١٦٠).

بپارێزێ لەهەمان کاتدا بەواتایەکی تر، هەندێ جار واتایەکی گشتی هەبێت و هەندێك جاریش بەواتایەکی تەسکتر بەکاربێت))[٤٨].

دوای ئەوەی وشەیەك لە سنورێکی بەربڵاو و فراوانەوە دەبرێتە سنورێکی تەسك و واتاکەی تەسك دەبێتەوە، تایبەتمەندی وەر دەگرێ، زیاد کردنی سیمای واتایی یەکێکە لە هۆکارەکانی تەسکبونەوەی واتا بەهۆی ئەوەی ((تایبەتکردنی واتا، یا تەسکبونەوەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە چەند سیمایەکی واتای زیاتر خراوەتە سەر سیمانتیك))[٤٩] لێرەدا مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمبونەوەی واتا، لەچەند نمونەیەکی شیکاریدا دەخرێتە ڕو، بەهۆی بەخشکەیی دەربڕینی ئاخاوتنەوە بەڕونی پرۆسەکەیان تیادا دەردەکەوێ.

١٣٣) ئازاد کەوت.

ئەگەر سەیری وشەی (کەوت) بکرێت لە ڕستەی (١٣٣)دا دەبینرێت، کە کەمکردنەوەیەکی واتایی پێوە دیارە بەهۆی واتای بەخشکەیی دەربرین ڕستەکەوە، چونکە ئەم ڕستەیە لەوانەیە دو واتای جیاواز بگەیەنێت، کە لە (١٣٤)دا دیارە:

١٣٤) أ) ئازاد لەسەر کورسیەکە کەوتە خوارەوە.

ب) ئازاد لە وانەی بیرکاری کەوت.

کەواتە هەر وەکو لە (١٣٣)دا دیارە وشەی (کەوت) بەهۆی بەخشکەیی دەربڕینەوە واتاکەی کەمکراوەتەوە و واتای جیاوازی هەیە، کە بەهۆی پراگماتیکەوە ڕون دەبێتەوە، هەروەکو لە (١٣٤) ڕون کراوەتەوە، کە ئەمەش وایکردووە لە پرۆسەی مۆرفۆپڕاگماتیکی کەمکردنەوەی واتای سیمانتیکدا بەشداربێت.

١٣٥) دەرگاکە شین کراوە.

ئەگەر سەیری وشەی (شین) بکرێت لە ڕستەی (١٣٥)دا دەبینرێت، کە واتایەکی بنەڕەتی بەخشیوە، ئەویش ڕەنگە، لە ڕستەی (١٣٦)دا، بەتەواوی واتای بەخشکەیی دەربرین دەردەکەوێ، واتای شین کەمکراوەتەوە:

١٣٦) ئازاد شین بۆوە.

---

٤٨) محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١١: ١٢٨).

٤٩) عەبدوڵڵا عەزیز محەمەد (١٩٩٠: ٧٨).

لەڕستەی (١٣٦)دا واتای (شین) جیاوازەو بەهۆی هەناسە نەدان ئازاد ڕەنگی شین هەڵدەگەڕێت، هەربۆیەش یەکێك لە نیشانە واتاییەکانی لە وشەی (شین)دا، لە ڕستەی (١٣٦)دا تەسککراوەتەوە، کە ئەویش ڕەنگەکەیە، بۆیە ئەم ڕستەیە مەبەستی ئەوەیە، کە ئازاد خەریکە بخنکێ لەبەر ئەوەی هەناسەی بۆ نادرێ، هەروەکو لە ڕستەی (١٣٧)یشدا هەر بەهەمان هۆ (وەرگرتنی یەکێك لە نیشانە واتاییەکان) واتای ڕستەکە لە وشەیەکدا کەمکراوەتەوە، بەشدارە لە پرۆسەی کەمکردنەوەی واتای مۆرفۆپراگماتیك لە سیمانتیکدا.

١٣٧)دارەکە شین بۆتەوە.

لێرەدا مەبەست لە دوبارە ژیانەوەی دارەکەیە، واتە وشەی شین لە ڕستەی (١٣٧)دا بەواتای چەکەرە کردن و شین بونەوەی دارەکە دێت.

لەڕاستیدا بەهۆی ئەم نمونانەوە دەتوانرێت بابەتێکی تازە بخرێتە بەر باس و لێکۆڵینەوە، چونکە زیادبون و کەمکردنەوەی واتا و وەرگرتنی تایبەتمەندی واتایی، پرۆسەیەکە دەتوانێت کێڵگە واتاییەکانیش بهێنرێتە ناویەوە. بە جۆرێك لە جۆرەکان، وەکو زیادکردن یاخود کەمکردنەوەی واتا دابنرێت، جا ئەمە لە بەر هۆکاری ئیکۆنۆمی بێت یاخود جۆری دەربڕین، هەروەکو لە نمونەکاندا شیکراوەتەوە:

١٣٨) ڕەنگ/ زەرد، سور، سەوز، شین، پرتەقاڵی، پەمەیی، ... هیتریش

١٣٩) سەوز / تەڕەتیزە، کەرەوز، قەرنابیت، کەلەرم، کوزەڵە، کەوەر، جاترە، ...هیتریش

١٤٠) میوە / سێو، پرتەقاڵ، هەنار، هەرمێ، لالەنگی، ترێ،... هیتریش

١٤١) درەخت / دارگوێز، دارسنەوبەر، داربەڕو، سپی دار، ... هیتریش

١٤٢) ماڵات/ مەڕ، بزن، کاریلە، بەرخ، گیسك، بەران، نێری، ... هیتریش

١٤٣) ئاژەڵ(کێوی) / شێر، پڵنگ، ئاسك، ڕێوی، گورگ، ... هتد.

١٤٤) سەیارە / قەمەرە، گەڵابە، لۆری، تەکسی،... هتد.

هەریەکە لەمانەش خۆیان کێڵگەیەکی واتایین، وەکو:

أ) قەمەرە / کامری، ئەڤەلۆن، لانسەر، مازدا، ئۆپڵ، ئۆپترا،... هتد.

ب) گەڵابە / ڤاڵڤۆ، ئیڤا، نیسان، مارسدیس، ئەکترۆز... هتد.

١٤٥) پاككەرەوە/ تايد،شامپۆ، زاهيى، فاس،موعجيزە، سابون،... هتد.

١٤٦) وەرزەكان / بەهار،هاوين، پايز، زستان.

١٤٧) بەرزايى / كێو، شاخ، چيا، كەژ، تەپۆلكە، گرد، گردۆڵە،... هتد.

١٤٨) ئاو / زەريا، دەريا، ڕوبار، زێ، چەم، چەميلە، جۆ، جۆگە، كانيى،... هتد[٥٠].

١٤٩) نزمايى / بير، دۆڵ، چاڵ، نشێو، دەشت،... هتد.

لە نمونەكانى (١٣٨ تا ١٤٩) كەمكردنەوەى واتا بە ڕونى ديارە، چونكە كاتێ كە دەگوترێت (ڕەنگ) كەمكردنەوەى واتايى هەمو ڕەنگەكانە تيايدا، بە وشەيەكى مۆرفۆپراگماتيكى ناودەبرێن و مەزندە دەكرێن، ئەگەر پێچەوانەشى بكەينەوە گريمانەكە ڕاست دەبێت، چونكە ئەگەر (ڕەنگ) جارێكى تر بە نمونە وەربگيريت، دەتوانرێت فراوان بكرێت بۆ گشت ڕەنگەكان، كەواتە دەتوانرێت بگوترێت: كێڵگە واتاييەكانيش جۆرێكن لە تەسككردنەوەى واتاى سيمانتيك، ياخود زيادكردنى واتاكەى، بە پرۆسەيەكى پراگماتيكى لە قەڵەم بدرێت. لە ڕاستيدا ئەم گريمانەيە لەخۆوە نەهاتووە بەڵكو لەسەر ئەو بۆچونە خراوەتە ڕو، كە دەڵێ: ((بوونى واتاى وشە لە زماندا وەك ئەو دياردەيەيە كە منداڵێك بەكاريان دەهێنێ، كاتێك دەيەوێت ناو لەشتێك بنێت فراوانى دەكاتەوە بۆ هەموو ئەو دياردانەى كە جۆرە لێكچوونێك لە نێوانياندا هەيە بۆ نمونە منداڵ وشەى (بابە) بۆ هەموو كەسێك بەكار دێنێ كە لە باوكى بچێت))[٥١] يان ((وشەى (بەعە) بەرامبەر بەهەموو ئاژەڵێك بەكاردەهێنێت))[٥٢]. كە ئەمەش بە جۆرێك لە قسەكردنى منداڵانە ناودەبرێت.[٥٣]

---

٥٠) بۆ زانيارى زياتر بڕوانە: بەكر عومەر عەلى (٢٠١٤ :٩٥ – ١٠٠).

٥١) عەبدولواحيد موشير دزەيى (٢٠١٠: ١٧٩).

٥٢) عەبدوڵلا عەزيز قادر (١٩٩٠: ٨١).

٥٣) بۆ زانيارى زياتر لە بارەى زمانى قسەكردنى منداڵانە و ڕەنگدانەوەى مۆرفۆپراگماتيكيانەى لە ئاخاوتنى گەورەكاندا ، بڕوانە بەشى سێيەمى باسەكە(١٠٨–١٣١).

بەشی سێیەم

زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپڕاگماتیکییانەی لە ئاخاوتنی گەورەکاندا

بەشی سێیەم

٣) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپڕاگماتیکییانەی لە ئاخاوتنی گەورەکاندا

١/٣) چییەتی مۆرفۆپڕاگماتیك لە زمانی قسەکردنی منداڵدا:

مۆرفۆپڕاگماتیك لە بنەڕەتدا ئەو وشانە لەخۆدەگرێت، کە پڕاگماتیکیانە واتا دەبەخشن و بەشداری دەکەن لە زیادکردن و کەمکردنەوەی واتای مۆرفیم، بەمەش دەبنە پێکهێنەری پرۆسەی مۆرفۆپڕاگماتیك. ئەوەی لێرەدا مەبەستە ئەو وشە دەربڕاوانەیە، کە منداڵ لە سەرەتای زمان پژان و قسەکردنیدا دەریان دەبڕێت. بەکاریان دەهێنێت و کردەی ئاخاوتنیان پێ بە ئەنجام دەگەیەنێت، چونکە بەشەکانی ئاخاوتنی وەکو }ناو، جێناو، ئاوەڵناو، کردار، ئاوەڵکردار، ژمارە{وەکو مۆرفیمێکی دەربڕاو بەشداری لە پرۆسەکەدا دەکەن بەهۆی جۆری دەربڕین و بەکارهێنانیانەوە لەلایەن منداڵەوە، چونکە ((منداڵ لە ساڵی یەکەمی ژیانیدا ناتوانێت ڕستە بەکاربهێنێ، بەڵکو لە جیاتی ڕستە تەنها ووشەیەك(*) بەکاردەهێنێت و بەو ووشەیە گوزارشت لە ڕستەیەك دەکات و جێگەی ڕستەیەکی بۆ دەگرێتەوە))[١]، هەر ئەمەش وایکردووە وشەیەك پڕاگماتیکیانە واتای ڕستەیەك بدات لە کاتی ئاخاوتندا، وەکو:

١) ئاو.

وشەی ئاو لە(١)دا واتای ڕستەیەکی تەواو دەبەخشێت، وەکو لە (٢) ڕونکراوەتەوە:

٢) تینومە ئاوم بۆ بهێنن، تا بیخۆمەوە.

لە (٢)دا ئەوەی شیکراوەتەوە واتای وشە دەربڕاوەکەی (١)ە لەلایەن منداڵێکەوە، پڕاگماتیکیانە لێکدانەوەی بۆ کراوە. هەندێ لە توێژینەوەکان ئاماژە بەوە دەکەن، کە ((ئەگەر منداڵ، پێشتر وێنەیەکی چەسپاوی لە مێشکیدا هەڵنەگرتبێ توانای بەکارهێنانی وشەیەك یان تێگەیشتن لەو وشانەی، کە ئاماژە بۆ ڕوداو و شتەکان دەکەن نابێت، هەروەها ناتوانێت بۆچون لەسەر ئەو شتە نادیارانە دەربڕێ، ئەگەر زانیاری پێشینەی دەربارەیان نەبێت))[٢]. کاتێك منداڵێك وشەیەکی وەکو

* ئەو سەرچاوەیەی، کە ئەم زانیارییەی لێ وەرگیراوە، (وو)ی بەکارهێناوە لە سەرەتای وشەی (وشە)، بۆیە وەکو خۆی وەرگیراوە بەبێ دەسکاری کردن.

١) کەریم شەریف قەرەچەتانی (٢٠٠٩: ١٦٤).

٢) نبیل عبدالهادی، حسین الدراویش، محمد صوالحە (٢٠٠٧: ١٢٧).

(مەمە) دەردەبڕێت ئەوادەبێت بزانرێت، کە مەبەستی خۆراکە و برسییەتی، واتە وشەی (مەمە)ی لە جیاتی ڕستەیەکی وەکو (٣) بەکارهێناوە:

٣)دایە برسیمە شیرم بدەیە.

مەرج نییە ئەو وشەیەی، کە منداڵ بەکاریدەهێنێت، بەواتای ڕاستەقینە و بنەڕەتی خۆی بەکارهاتبێت، وەکو لە (٤)دا دەبینرێت:

٤)دایە ئاو.

ئەگەر سەیر بکرێت دەبینرێت ئەم داواکردنەی منداڵەکە هەمان داواکردنەکەی نمونەی (١)ە، بەڵام مەرج نییە هەمان مەبەست و واتای (١) بگەیەنێت، لێرەدا منداڵەکە بە دایکی دەڵێت:

٥)دایە میزم کردووە.

کەواتە دەوروبەر کارەکتەری سەرەکییە لە شیکردنەوەی واتای (ئاو) لە (٤)دا بۆیە واتاکەی وەکو (٥) لێکدەدرێتەوە، لەوانەشە منداڵەکە خۆی تەڕکردبێت بە (ئاو، قاوە، چا، شەربەت ...هتد) و بڵێت:

٦)دایە جلەکانم بگۆڕە خۆم تەڕ کردووە.

واتە منداڵەکە لە(٤)دا مەبەستی ئەوەیە میزی کردووە و دەیەوێت دایکی بیشواتەوە و بیگۆڕێ، یاخود خۆی تەڕ کردووە و دەیەوێت جلەکانی بگۆڕێ.

ئەوەی ڕونە لێرەدا ئەوەیە، کە منداڵ وشەیەك دەردەبڕێ لە ئاخاوتنەکانیدا، کە دەوروبەر مەبەستەکەی ڕون دەکاتەوە، ئەمەش دەچێتە ناو چوارچێوەی پراگماتیکەوەو بە وشەی پراگماتیکی (MorphoPragmatics) ناوزەد دەکرێت. بە بیروڕای دیلاگۆنا (Delaguna) تاکە وشەیەك واتای ڕستەیەکی سادەی تەواو دەبەخشێت لای منداڵ، پێی وایە، کە ((ئەو دەربڕینانەی منداڵ قسەیان پێدەکات لە قۆناغی یەك وشەییدا بیرێکی تەواو لەخۆ دەگرێت، کە گرانە بە وشەیەك دەربڕێت))[٣]. گەشەی زمانی منداڵ بەپێی لێکۆڵینەوەکانی ڕۆجەر براون (R.Brown) لە (١٢) مانگییەوە دەستپێدەکات و بە چوار قۆناغدا تێپەڕ دەبێت[٤]، بەڵام منداڵ هەر لەسەرەتای قۆناغی یەکەمی

٣) صالح محمد علی ابو جادو (٢٠٠٧: ٢٥٩).

٤) قۆناغی یەکەم/ (١٢-٢٦ مانگی) دەربڕینی تاك وشەیی. قۆناغی دووەم/ (٢٧-٣٠ مانگی) دەربڕینی دو وشەیی. قۆناغی سێیەم/ (٣١-٣٤ مانگی) دەربڕینی سێ وشەیی. قۆناغی چوارەم/ (٣٥-٤٠ مانگی) دەربڕینی چوار وشەیی. بۆزانیاری زیاتر دەربارەی ئەم قۆناغانە، بڕوانە: محمد عوده الريماوي (٢٠٠٨: ٢٤٨).

ئاخاوتنیەوە هەست بە گرنگی واتای وشەکان دەکات و بەشێوازێك دەریان دەبڕێت، کە پراگماتیك کارەکتەری سەرەکی بێت تیایاندا، بۆیە زۆر جار واهەست دەکرێت، کە وشە دەربڕاوەکان واتای گەورە و بەربڵاو لەخۆ دەگرن، ئەمەش وادەکات گەورەکان حەز بەلاسایی کردنەوەی ئەم جۆرە وشانە بکەن و بەکاریان بهێنن لە ئاخاوتنەکانیاندا، بەهەر هۆیەکی وەکو لاسایی کردنەوە بۆ تێگەیاندنی منداڵ، یان لە خۆشی وشەکە و خۆشەویستی منداڵەکەوە بێت، یان بۆ گاڵتە و گەپ بێت، یان بۆ تانەو سوك کردنی بەرانبەر بێت. ئەوا وشەکان واتای پراگماتیکی دەبەخشن. لەوانەیە لەکاتی سەرجێی کردن و ئاخاوتنی نێوان ژن و مێردا قسەکردنی منداڵانە و ئەم جۆرە وشانە بەکاربهێنرێت، وەکو لە (٧)دا دیارە، کە کوڕەکە بەڵێن بە کچەکە دەدات سەیارەیەکی جوانی بۆ بکڕێت:

٧) سەیالێکی سوانت بۆ دەکلم.

ئەم شێوازە دەربڕینەی(٧) بۆ جێخۆشکردن و دڵڕازیکردن و ناسککردنەوە بەکارهاتووە، ئەگینا لە ڕاستیدا ڕستەکە بەم شێوازە دەردەبڕێت:

٨) سەیارێکی جوانت بۆ دەکڕم.

ئەم جۆرە بەکارهێنانەی وشەکانی وەکو نمونە (٧)، وادەکات، کە بەشداری پرۆسەی مۆرفۆپراگماتیکی بکەن. لەم بەشەدا هەوڵدەدرێت بەشێوەیەکی کارەکیانە ئەم تێگەیشتنە بۆ پرۆسەکە لە زمانی قسەکردنی منداڵدا و ڕەنگدانەوەی لە ئاخاوتنی مرۆڤە گەورەکاندا بە پێی بەشە ئاخاوتنەکان بخرێتە ڕو:

٣/١-١) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپراگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی ناوی مرۆڤە گەورەکاندا:(٥)

ئەگەر سەیر بکرێت، هەست بە جۆرێك لە کەم و کوڕی ڕێزمانی، زمانی منداڵ دەکرێت لەکاتی قسەکردن و ناوهێنانی مرۆڤ و شتەکانی دەوروبەریدا، بەڵام ئەمە نابێتە هۆی تێنەگەیشتنی کەسی بەرامبەر لە قسەکانی، بەڵکو تێگەیشتنی تەواو ڕودەدات و زۆر جار لاسایی ئەم کەموکوڕییەش دەکرێتەوە ، بۆیە لەم شێوازی بەکارهێنانەدا گشت پۆلەکانی ناو واتای پراگماتیکی دەبەخشن و

٥) بەشێکی گرنگی مۆرفۆلۆژییە و وشەیەکی تەواوە، ئەوڕەحمانی حاجی مارف لەبارەی ناو دەڵێت: ((ئەو وشەیەیە کە ناوی گیاندارێك یان بێ گیانێك یان بیرێك یان کارێك دیاری دەکات. وەك: ژن، ئازاد، ئەسپ، کۆتر، ماسی... هتد)) ئەوڕەحمانی حاجی مارف (١٩٧٩: ٩٣).

بـەهۆی ئـەو واتـا شـاراوەیەی، کـە لـە وشـەکاندا هەیـە و دەوروبـەر یارمـەتی دەری دەربـڕین و تێگەیشتنییەتی لێی، ئەوەش وایکردووە بەشداربێت لـە دروسـتکردنی پرۆسـەکانی مۆرفۆپراگماتیکدا، چونکە منداڵ لەکاتی فێربونی وشەکاندا ناتوانێت وەکو زمـانزانێکی پێگەیشـتو دەریـان بڕێـت، بـەڵکو زۆرجار تاك لـە جێـی کۆ، یـان بـە پێچـەوانەوە و تێکـەڵکردنی ناسـراو و نەناسـراو سـەرەڕای گـۆڕینی فۆنـەتیکی وشـەکان، ئەمـەش بۆتـە هـۆی ئـەوەی، کـە واتـای پراگمـاتیکی لـە سـنوری دەربڕینـەکانی دەرکەوێ و مۆرفۆپراگماتیك دروست بکات.

٩) ترێی ڕەش بەسودە بۆ مرۆڤ.

لە ڕستەی (٩)دا وشـەی (تـرێ) بـە واتـای بنـەڕەتی خـۆی بـەکارهاتووە، کـە ئـەویش جۆرێکـە لـە میوە، بەڵام کاتێك منداڵ ئەم وشەیە بەکاردەهێنێت گۆڕانی بەسەردادێت، وەکو لە (١٠)دا دیارە:

١٠) تلێ[٦] دەخۆم.

لـە ڕسـتەی (١٠)دا وشـەی (تلـێ) دەربڕینێکـی منداڵانەیـە و لـە جێـی نـاوی (تـرێ) بـەکارهاتووە، گۆڕانکاری فۆنـەتیکی بەسـەردا هـاتووە، کـە دەنگـە گـۆڕکێی فـۆنیمی/ ر/ بـۆ/ ل/ بـەهۆی قسـەکردنی منداڵانەوە، ئەوەش وا لە وشەکە دەکات بچێتە بواری پراگماتیکەوە.

١١) أ) تلێی بخۆ کوڕم.

ب) تلێکە بێنە خانم.

لە (١١أ)دا ئاخێوەر باوکێکـە و بـە زمـانی منداڵانـە دەئاخفێـت، داوا لـە کوڕەکـەی دەکـات (تـرێ) بخوات، بەڵام خۆ بچوککردنەوە و نەرم و نیانی و هەسـت و سـۆز دەربـڕین لـە وشـەکەدا دەردەکـەوێ، ئەمەش لە پێناوی ئەوەی، کە منداڵەکەی ترێکە بخوات، لە گفتوگۆکـەی (١١ب)دا، کـە لـە نێـوان ژن و مێردێکدایـە و پیاوەکـە داوا لـە ژنەکـەی دەکـات، کـە ترێکـە بهێنێـت بیخـۆن، بـەڵام قسـەکردنەکەی منداڵانەیە و لەپێناوی خۆشەویستی و گاڵتە کردن و هەست و سـۆز دەربڕینـەوە بـەم شـێوەیە قسـەی کردووە، یاخود لەیەك توڕەن، پیاوەکە دەیەوێت بەم جۆرە قسەکردنە ژنەکەی ئاشت بکاتەوە.

لە ڕستەی (١٢)دا وشەی (گوڵ) بە واتای بنەڕەتی خـۆی بـەکارهاتووە، کـە ڕووەکێکـی بـۆن خـۆش وجوان و ڕەنگاوڕەنگە و زۆر جۆری جیاوازی هەیە:

---

٦) وشەی (تلێ) لە زاری (ڕەیان) وەرگیراوە.

١٢) گوڵی سور نیشانەی خۆشەویستییە.

بەڵام وشەی (گوڵ) بەشێوازێکی تر دەردەکەوێت لە (١٣)دا

١٣) بۆنی دوڵەکەم[٧] کرد.

لە نمونە (١٣)دا (دوڵ) بە واتای (گوڵ) بەکارهاتووە، بەڵام ئەمە قسەکردنێکی منداڵانەیە و گۆڕانی فۆنەتیکی تیایدا ڕوویداوە، کە فۆنیمی/گ/ کراوە بە/ د/، (دوڵ)ەکە لە (١٣)دا ناسراو کراوەو دیارە قسەکەر مەبەستی گوڵێکی دیاریکراوە.

١٤) أ) دوڵێکی بۆن خۆشم بۆ هێناوی.

ب) دوڵەکان لێمەکەوە.

وەکو دەردەکەوێ (١٤أ) گفتوگۆی نێوان دو خۆشەویستە، قسەکەر بۆ دەربڕینی هەستی خۆشەویستی و سۆزێکی تایبەت ئەم قسە منداڵانەیەی ئاراستەی گوێگر کردوە بۆ ڕازیکردنی، بەڵام (١٤ب) قسەکەر، کە کەسێکی هەراشە و بە زمانێکی منداڵانە داوا لە منداڵێك دەکات، کە گوڵەکان لێنەکاتەوە، یان باوکێکە، ئەم داوایەی لە منداڵەکەی هەیە بۆ ئەوەی بە قسەی بکات، بە شێوازی منداڵەکە داواکەی ئاراستە دەکات، بۆ ئەوەی وەڵامدانەوەیەکی باشتر و خێرای لە منداڵەکەوە دەست بکەوێت. ئەم جۆرە قسەکردنەش بۆ خۆ بچوککردنەوە و خۆبردنە پێش و خۆ خۆشەویست کردنە لای گوێگر، جا منداڵ بێت یان گەورە}مەبەست لە گوێگرە{، ئەم جۆرە قسەکردنەش بەهۆی ئەو واتا شاراوانەوە وشەکە دەخاتە چوارچێوەی واتای پراگماتیکییەوە.

١٥) أ) ئازاد دکتۆرێکی باشە.

ب) بۆچی دتکۆرەکەت[٨]خۆشناویَ؟

١٦) أ) کتێب سەرچاوەی ڕۆشنبیرییە.

ب) تکێبەکەم[٩] دڕاند.

١٧) أ) هێلکە و ڕۆنێکی خۆش بوو.

---

٧)وشەی (دوڵ) لە زاری (میکائیل) وەرگیراوە.

٨) وشەی (دتکۆر) لەزاری (پیرۆس) وەرگیراوە.

٩) وشەی (تکێب) لە زاری (ژیوەر) وەرگیراوە.

ب) ملاویەکە[10] هێکلەی[11] کرد.

١٨) أ) پەنیری مەیرە خۆشە.

ب) پەرینی[12] دەخۆم.

ئەگەر سەیری ناوەکانی (دکتۆر لەنمونەی ١٥أ)،(کتێب لەنمونەی ١٦أ)،(هێلکە لەنمونەی ١٧أ)،(پەنیر لەنمونەی ١٨أ) بکرێت دەبینرێت، کە هەریەکەیان لەلایەن قسەکەرەوە بەواتای بنەڕەتی و فەرهەنگی خۆیان هاتون، کە (دکتۆر) بەواتای (پزیشك)، (کتێب)یش وەکو سەرچاوەی خۆ ڕۆشنبیرکردن، هەروەها (هێلکە) وەکو سەرچاوەیەکی بەرهەمی پەلەوەر بۆ خواردن و خواردن دروست کردن، (پەنیر)یش وەکو بەرهەمی سپیایی ئاژەڵ بۆخواردنی مرۆڤ بەکارهاتون لەڕستەکاندا، بەڵام لەڕستەکانی (١٥ب) و (١٦ب)دا هەریەکە لە (دکتۆر، کتێب) بەهۆی گۆڕانی فۆنەتیکییەوە جێگۆڕکێ بەدەنگی/ك/ و/ت/ کراوەو پاش و پێشیان پێکراوە. ئەم شێوازەش شێوازی قسەکردنی منداڵانەیە، لەم جۆرە دەربڕینانەدا پراگماتیك دێتە ناوەوە و واتایەکی جیاواز لەواتای سیمانتیکییان پێ دەبەخشێت، وەکو لە (١٥ب)دا قسەکەر پرسیار لەگوێگر دەکات بەشێوازێکی منداڵانە،کە لەوانەیە بۆ ڕەوینەوەی ترس بێت، یان هەروەکو لەنمونەکانی (١٣) و (١٤)دا باسکراوە، بۆ بۆخۆهێنانە ڕیزی منداڵەکە بێت، لەپێناو هەست ڕاگرتنی منداڵەکە یان تێگەیاندنی. لە (١٧ب)دا قسەکەر (کە منداڵە) کتێبەکەی دڕاندووە، جێگۆڕکێی بەدەنگەکانی/ ك/ و/ ت/ کردووە، بۆ ئاسانی دەربڕین، یان لەوانەیە قسەکەر گەورەبێت و بەشێوازێکی منداڵانە قسەبکات بۆ گاڵتە کردن، یان تانە دان لەبەرامبەر، یان لاسایی کردنەوەی منداڵ بۆخۆشی، هەروەها لەوانەیە قسەکەر کەسێکە نەخوێندەوار بێت و هەر خۆی بەم شێوازە وشەکان دەربڕێت.

دیسانەوە بەهۆی جێگۆڕکێی دەنگەکانەوە لە (١٧ب)دا وشەی (هێلکە) گۆڕاوە بۆ (هێکلە)، لە (١٨ب)دا وشەی (پەنیر) گۆڕاوە بۆ (پەرین) واتە جێگۆڕکێی دەنگ کراوە لە (١٧ب)دا لەنێوان/ل/ و/ك/، لە (١٨ب)دا لەنێوان/ن/ و/ر/، دوبارە لێرەشدا وەکو (١٥ب) لەوانەیە ئەم گۆڕانە دەنگییە لەلایەن خودی منداڵەکەوە بێت، یان لاسایی کردنەوە بێت لەلایەن گەورەکانەوە بۆ هۆکاری جیاوازی وەکو: خۆشی، شادی، ناخۆشی، توڕەبون، هەست ناسککردنەوە، خۆهێنانە ڕیزی منداڵ...هتد، یاخود بەهۆی نەخوێندەوارییەوە بێت، لە (١٧ب)دا گۆڕانێکی تری دەنگی کراوە لەوشەی (ملاوی)،

---

١٠) وشەی (ملاوی) لە زاری (ئاوێستا) وەرگیراوە.

١١) وشەی (هێکلە) لە زاری (موئەییەد) وەرگیراوە.

١٢) وشەی (پەرین) لە زاری هەمان منداڵ وەرگیراوە.

کە/ر/ کراوە بە/ل/ بەهەمان هۆکاری وشەی (هێلکە) لەهەمان نمونەدا و(پەرین) لە (١٨ب)دا. هەمو ئەم هۆیانەش ئەوە دەسەلمێنن، کە وشەکان واتای پراگماتیکییان تێدایەو بەشدارن لەپرۆسەکانی مۆرفۆپراگماتیک.

تێبینی ئەوە دەکرێت، کە زۆر کێڵگەی واتایی لەقسەکردنی منداڵانەدا هەستی پێدەکرێت، بەلاَم بەشێوەیەکی جیاواز، وەکو:

١٩) أ) خواردنی میوە، هۆکاری بەدەست هێنانی ڤیتامینە.

ب) میوە[١٣] دەخۆم.

لە (١٩أ)دا ئەوەی هەستی پێدەکرێت لەوشەی (میوە)، ئەوەیە، کە هەمو جۆرە میوەیەك دەگرێتەوەو سەرەی کێڵگەیەکی واتاییە، کەجۆرە جیاوازەکانی میوەی لەخۆ گرتووە، واتە بەواتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، بەلاَم لە (١٩ب)دا وشەی (میوە) بەواتای بنەڕەتی خۆی بەکارنەهاتووە، بەڵکو بەواتای (سێو) بەکارهاتووە، ئەمەش وای کردووە، کە کێڵگە واتایی میوە لەم وشەیەدا تەسك بکاتەوە، بەلاَم دەبێت ئەوە لەبیر نەکرێت، کە دەوروبەر کارەکتەری سەرەکییە لەم وشەیەدا، چونکە کاتێك منداڵەکە داوای (میوە) دەکات دەوروبەرەکەی (دایك و باوکی) سێوێکی پێدەدەن، بەلاَم کە کەسێکی نەشارەزا بەم دەربڕینە گوێی لیبێت داوای ئەوە لەمنداڵەکە دەکات، کە جۆری میوەکەی بۆ دیاری بکات، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت، کە واتایەکی پراگماتیکی لەپشت ناوی (میوە) خۆی حەشاردراوە، زۆر جاریش دایك و باوکەکە وەکو لاسایی کردنەوە ئەم وشەیە بەکاردەهێنن:

٢٠) میوە دەخۆی؟

لە (٢٠)دا، دایك و باوکی منداڵەکە، بە زمانی خۆی –منداڵەکە– دەدوێن، بۆ ئەوەی لە مەبەستیان بگات و ئەمانیش بە هەمان شێوە ناوی (میوە) – کە یەکێکە لە سیما واتاییەکانی سێو – یان بەخشیوەتە (سێو) و کەمکردنەوەی واتا بە ئەنجامگەیەنراوە، مۆرفۆپراگماتیك دروست بووە.

٢١) أ) تینوێتیم بە ئاو نەبێت، ناشکێت.

ب) ئاوم[١٤] دەوێ.

---

١٣) وشەی (میوە) لەزاری (ژیوەر) وەرگیراوە، کە لەلای ئەو، بەتەنها واتای (سێو) دەبەخشێت، ناوی میوەکانی تر وەکو واتای خۆیان و لە جێی خۆیان بەکاردەهێنێت.

١٤) وشەی (ئاو) لە زاری (کاروٚ) وەرگیراوە، کە وشەی (ئاو) بۆ هەمو ئەو خواردنەوە گازیانەی، وەکو ئاو بێ ڕەنگن بەکاردەهێنێت.

٢٢) أ) شەربەتی پرتەقاڵ بەسودە.

ب) شەبەت[١٥] دەخۆم.

هەردو وشەی (ئاو) لە (٢١أ) و شەربەت (٢٢أ)دا بە واتای بنەڕەتی و فەرهەنگی خۆیان بەکار هاتون، کە واتاکانیان بە ڕونی دیارەو واتای سیمانتیکی، (ئاو) بە واتای ئاوی خواردنەوە بەکارهاتووەو (شەربەت) بە واتای گیراوەیەکە بە تامی میوە یاخود ئاوی میوەی گوشراوو هاڕاو بەکارهاتووە، بەڵام لە (٢١ب)دا کاتێك منداڵەکە داوای ئاو دەکات، تەنها مەبەستی (ئاو) نییە، بەڵکو لەوانەیە لەم کاتەدا مەبەستی خواردنەوە گازییە بێ ڕەنگەکان بێت، یان، کە دەڵێت (شەبەت) لە (٢٢ب) مەرج نییە مەبەستی شەربەت بێت، بەڵکو لەم کاتەدا لەوانەیە مەبەستی خواردنەوە گازییە ڕەنگدارەکان بێت، هەروەها دەنگی/ر/ کرتاوە لە وشەکەدا، ئەمیش دوبارە واتایەکی پراگماتیکی دەبەخشێتە وشەکە، چونکە ئەم کرتاندنە لەوانەیە لە لایەن منداڵەکەوە نەبێت، بەڵکو لاسایی کردنەوەی گەورەکان بێت بۆ هۆکاری وەکو: خۆشی و شادی و تانەو تەشەرو....هتد، بۆیە دەورو بەر لەم جۆرە وشانەدا دەورێکی کاریگەر دەبینێت و واتای پراگماتیکی دروست دەکات، چونکە جگە لە کرتاندنە دەنگیەکەی وشەی (شەبەت)، هەردو وشەی (ئاو) لە (٢١ب) و (شەبەت) لە (٢٢ب)دا، واتاکانیان زیادکراوە، ئەم زیادکردنەش دوبارە لە وشەکانی (بابە، دایە، کاکە، مامە، ...هتد[١٦])دا دەردەکەوێت، چونکە منداڵ لە سەرەتای زمان پژانیدا بە هەموو ژنێك دەڵێت (دایە)، یان (دادە)و بە هەموو پیاوێك دەڵێت (بابە) یان (مامە) یاخود (کاکە)، چونکە منداڵ یەکێك لە سیما واتاییەکانی وەرگرتووەو بە سەر هەمو (پیاو)ێکیدا سەپاندووە، کە ئەویش سیمای (نێر) بونەو بە (باوك) یاخود (مام) بانگی دەکات، وە لە ژنانیشدا بەهەمان شێوە سیمای واتایی (مێ) بونی بەخشیوە بە هەمو ژنێك و بە دایك بانگی دەکات، ئەمەش گشتاندنی وشەکانی (دایە) و (بابە) یە لە لایەن منداڵەکەوە، بەمەش، فراوانکردن و کەمکردنەوەی واتایی دروست دەبێت و پرۆسەی مۆرفۆپراگماتیکی بەرهەمدێت لە وشەکاندا، بۆ بەرچاوڕونی زیاتر، بڕوانە: نمونەکانی (٢٣أ) و (٢٣ب) و(٢٣پ) و(٢٣ت):

٢٣) أ)دایە }هەمو(ژنێك بە تایبەتی ئەوانەی تەمەنیان نزیکەلە دایکی)دەگرێتەوە لای منداڵەکە{

ب) بابە }هەموو پیاوێك – بە تایبەتی ئەوانەی تەمەنیان نزیکە لە باوکی –دەگرێتەوە لای

١٥) وشەی (شەبەت) لە زاری هەمان منداڵ وەرگیراوە، کە بۆ هەمو جۆرە شەربەتێك و خواردنەوە گازیە ڕەنگدارەکان بەکاریدەهێنێت.

١٦) ئەم وشانە لە زاری (ئایە) وەرگیراون، زۆرجاریش تێکەڵیان دەکات، واتا بە دایکی دەڵێت (بابە) یاخود بە باوکی دەڵێت (دایە) .

منداڵەکە، وە زۆرجار ئەم ڕونکردنەوەیەبۆ وشەی (مامە) ش دەشێت{

پ) کاکە }هەموو کوڕێك — تەمەنی هەرزەکاری یان منداڵ دەگرێتەوە لای منداڵ{

ت) دادە }هەموو کچێك — تەمەنی هەرزەکاری یان منداڵ دەگرێتەوە لای منداڵ{

لە نمونەی (٢٤أ)دا ناوی (کێك) بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کە گیراوەیەکی هەویری وهەندێ شتی تری وەکو (شەکر، شیر، هێلکە...)یەو دەخرێتە ناو فڕنەوەو دوای برژاندنی ئامادە دەبێت بۆخواردن:

٢٤) أ) کێکەکە بخە ناو فڕنەکەوە، با ببرژێت.

ب) بابە کێکی[١٧].

بەلاَم وشەی (کێك) لە (٢٤ب) جگە لە واتای بنەڕەتی، واتای تریش دەگرێتەوە، چونکە قسەکەر، کە منداڵێکە داوای (کێك) لە باوکی دەکات، بەلاَم مەرج نییە کێکی بوێت، بەڵکو لەوانەیە (پاقلاوە، زلۆبیا، لوقمە قازی ...) یان هەر شیرینییەکی تری بوێت[١٨]، بۆیە لێرەدا دەتوانرێت بگوترێت، کە ناوی (کێك)کراوە بە سەرەی کێڵگەی واتایی، وشەکە واتاکەی زیادکراوەو بەشداری کردووە لە پرۆسەی مۆرفۆپراگماتیك .

٢٥) أ) گۆشتی سور دەخۆی ؟

ب) دۆشتی[١٩] دەخۆم.

٢٦) أ) چایەکە دەمی کێشاوە.

ب) تا[٢٠] دەخۆمەوە.

---

١٧) وشەی (کێك) لە زاری (کارۆ) وەرگیراوە، کە بە زۆربەی شیرینییە هەویرییەکانی وەکو (برمە، پاقلاوە، شعریە،...هتد) دەڵێت کێك.

١٨) هەروەکو لە پەراوێزی (١٩)دا باسکراوە، (کارۆ) ناوی (کێك) بۆ هەمو جۆرە شیرینییەکی هەویری بەکاردەهێنێت

١٩) وشەی (دۆشت) لە زاری (ئاگا) وەرگیراوە.

٢٠) وشەی (تا) لە زاری (ئارون) وەرگیراوە.

٢٧) أ) لێخوڕینی پاسکیل وەرزشێکی بەسودە.

ب) پاکیلم[٢١] دەوێ.

پ) پاسکیتم[٢٢] دەوێ.

٢٨) أ) کەر ئاژەڵێکی زوڵم لێکراوە.

ب) ئەوە هەچە[٢٣] کەیە.

وشەی (گۆشت) لە (٢٥أ) بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، بەهەمانشێوە وشەی (چا) لە (٢٦أ)دا بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، بەڵام هەریەکە لە وشەکان لە (٢٥ب) و (٢٦ب)دا بەهۆی گۆڕانی فۆنەتیکیەوە جگە لەواتای سیمانتیکی واتای پراگماتیکیشیان هەیە، چونکە وشەی (گۆشت) لە(٢٥ب)دا، تیایدا دەنگی/گ/ گۆڕاوە بۆ/د/، کە قسەکردنێکی منداڵانەیەو واتایەکی پراگماتیکی لە پشتە. گوێگر بە هۆی دەوروبەرەوە بە ئاسانی تێی دەگات، چونکە واتاکەی لەوانەیە مەبەستدار بێت واتا قسەکەر بۆ تانە، یاخود لاساییکدرنەوەی منداڵ، یان ڕەخنەگرتن لە هەڵوێستی نەشیاوی بەرامبەر، دەریبڕیبێت، یان بۆ خۆشی و هەست دەربڕین کردبێتی. هەروەها وشەی (چا) لە (٢٦ب)دا بە هۆی گۆڕانی دەنگی/چ/ بۆ/ت/ دەتوانرێت هەمان شیکردنەوەی (٢٥ب) ی بۆ بکرێت، بەڵام ئەگەر سەیر بکرێت دەبینرێت، کە لە بنەڕەتدا (تا) واتای بەرزبونەوەی پلەی گەرمی لەش لە ئەنجامی نەخۆشی و سەرماوە دەگەیەنێت، هەروەکو لە (٢٩)دا دیارە:

٢٩) منداڵەکە تایەکی بەهێزی لێیە.

لە (٢٦ب) وشەی (تا) واتای (چا–tea) دەگەیەنێت، بەڵام لە (٢٩)دا وشەی (تا) بە واتای (حمى)ی عەرەبی دێت، واتا بەرز بونەوەی پلەی گەرمی لەش.

لە (٢٧أ) وشەی (پاسکیل) بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کە ئامێرێکی گواستنەوەیەو لە سەر دو چەرخ دەڕوات بە هۆی پایدەرەوە، بەڵام وشەکانی (پاکیل) لە (٢٧ب) و (پاسکیت) لە (٢٧پ)دا، ئەگەر دەوروبەر نەبێت هیچ واتایەك نابەخشن، بەڵام بە هۆی دەوروبەرو واتای پراگماتیکەوە، کە ئەمەش بە هۆی قسەکردنی منداڵانەوە هاتونەتە ناوەوە، واتای (پاسکیل) دەبەخشن، ئەو واتا پراگماتیکیەش فراوانتر دەبێت کاتێك قسەکەر ئەو جۆرە وشانەی وەکو

---

٢١) وشەی (پاکیل) لە زاری (بەهەست) وەرگیراوە.

٢٢) وشەی (پاسکیت) لە زاری (کاروێ) وەرگیراوە.

٢٣) وشەی (هەچە) لە زاری هەمان منداڵ وەرگیراوە.

(٢٧ب)،(٢٧پ) لـه ئاخاوتنەکانیـدا بـۆ مەبەسـتی جیـاوازی وەکـو خۆشـی و ناخۆشـی، یـان تـوڕەیی، یاخود هەست دەربڕینی ناسك، ....هتد بەکاردەهێنێت.

ئەگەر سەیری وشەی (کەر) بکرێت لە (٢٨أ)دا بـه واتـا بنەڕەتییەکـەی خـۆی بـەکارهاتووە، بـەڵام وشـــەی (هەچـــە) لـــە (٢٨ب)دا بـــەهۆی وەرگرتنـــی وشـــەکە لەلایـــەن منداڵـــەوە، کـــە گـــەورەکان بەکاریدەهێنن، وەکو فەرمانی ڕۆیشتن لە کاتی لێخورینی ئـەم ئاژەڵـەدا، منـداڵ نـاوی نـاوە (هەچـە)، چونکە لە کۆمەڵگەی کوردیدا، ئاژەڵەکە بـەم دەسـتەواژەیە دەڕوات بـە ڕێـدا، زۆر جـار گـەورەکان لـە کاتی قسەکردندا – لە گەڵ منداڵ یاخود گەورە– بۆ مەبەستی جیـاواز وشـەی (هەچـە) بـەکاردەهێنن و دەیگوازنەوە بۆ شوێنی تر، وەکو لە (٣٠)دا دیارە:

٣٠) هەچـە بـڕۆ دەی.} سـەیارەکە چـەقیوە، شوفێرەکەشـی ئـەم دەسـتەواژەیەی بـۆ بەکاردەهێنێ{

لە(٣٠)دا وشەی (هەچە) فراوانکراوەو بۆ سەیارەکە بەکارهاتوە، وەکو تانەلێـدانێك و ناڕەزاییـەکی شوفێرەکە بۆ ئەو بارە ناهەموارەی، کە سەیارەکەی تێکەوتووە، چونکە ئـاژەڵیش زۆرجـار (جەنـە)[٢٤] دەگرێـت لـە شـتەکان، بـە بـەکارهێنانی وشـەی (هەچـە) دەڕوات، کەواتەپرۆسـەی مۆرفۆپراگماتیـك بەمجۆرە وشانە چالاك دەبێت و دروست دەبێت .

٣/١-٢) زمـانی قسـەکردنی منداڵانـە و ڕەنگدانـەوەی مۆرفۆپراگماتیکییانـەی لـە بەشـە ئاخاوتنی کرداری مرۆڤە گەورەکاندا:[٢٥]

ئەگەر سەیری ئەم کردارانە بکرێت، کە منداڵ لە سەرەتای زمان پژانییە وە تا تەمەنی (٤٠)مـانگی بـەکاریان دەهێنێـت، دەبینرێـت کـە کردارەکـان جۆرێـك لـە کەمکردنـەوە و زیـادکردنی واتایـان تێـدا بەدیدەکرێت، ئەمـەش هۆکـاری بەشـداربونیانە لـە پراگمـاتیکی وشـەیی، چـونکە لەوانەیـە منداڵەکـە

---

٢٤) بە وەستان و مانگرتنی ئاژەڵ دەگوترێت لـە شـتێك، جـا بـە هـۆی ترسـەوە یـاخود هـەر هۆکـارێکی تـر بێـت، ئاژەڵەکە بوەستێنێت لە جێی خۆی نەڕوات بە ڕێگادا.

٢٥) کردار لە پێکهێنان و دروستکردنی ڕێزمان لە زمانی کوردیدا، پێگەیەکی گرنگی داگیر کردووە. لێکۆڵینەوەی زۆر لە بارەیەوە ئەنجامدراوە، بەشێکی هەرە گرنگی ئاخاوتنە، کردار لە زمانی کوردیـدا ((خـاوەنی تایبـەتیێتی حاڵـەتی کەس (یەکەم، دووەم، سێیەم)، ژمارە(تـاك، کـۆ)، کـات (ڕانـەبردوو: ئێسـتا، ئاینـدە.. ڕابـردوو، نزیـك، بـەردەوام، تەواو)، ڕێژە: (إخباری، إنشائی، داخـوازی)، ئـەرێتی و نـەرێتی، تێپـەڕی و تێنەپەڕیـەتی، کـارا دیـاری و کـارابزری، سادەیی و ناسادەیی (داڕێژراوو لێکدراو)، ڕەگ و قەدە. ..)) ئەوڕەحمانی حاجی مارف (٢٠٠٠: ٥).

مەبەستی لەو واتایەی، کە لە بنەڕەتدا کردارەکە هەیەتی، نەبێت، بەڵکو مەبەستێکی تری هەبێت لە دەربڕینەکەدا. هەروەها ئەم کردارانە زۆرجار بە هۆی گۆڕانی فۆنەتیکییەوە واتای پراگماتیکی دەبەخشن، لە نمونەکانیشدا ئەمە باشتر ڕون دەبێتەوە:

٣١) أ) هەستە با بڕۆین، وا دیارە نایەت.

ب) هەتە[٢٦] با بلۆین[٢٧].

لە ڕستەی (٣١أ) هەردو کرداری (هەستە) و(بڕۆیین) بە واتای بنەڕەتی خۆیان بەکارهاتون، کە(هەستان) و (ڕۆیشتن)ە، بەلأم لە (٣١ب)دا ئەگەر سەیری هەردو کرداری (هەتە) و (بلۆین) بکرێت، دەبینرێت، کە شێوازێکی قسەکردنی منداڵانەیە، یا قسەکەر خۆی منداڵە. دەبینرێت لە کرداری (هەستە) دەنگی/س/ کرتێنراوەو گۆڕانی فۆنەتیکی لە وشەکەدا دروست کردووەو بۆتە (هەتە)، هەروەها لە ئەنجامی دەنگە گۆڕکێوە، لە (بڕۆیین)دا/ڕ/ گۆڕاوە بۆ/ل/، ئەم گۆڕانانەش بە هۆی قسەکردنی منداڵانەوە ڕویداوە، ئەمەش دەبێتە هۆکاری پەیدابونی واتای پراگماتیکی لە وشەکاندا.

لە (٣١ب)دا کاتێك منداڵەکە یاخود لاسایی کەرەوەی منداڵەکە وشەکانی (هەتە) و (بلۆین) بەکاردەهێنێت، واتای پراگماتیکی دێتە ناوەو وشەکان تەنیا واتایەکی سیمانتیکی ناگەیەنن. کاتێك گەورەکان بەم شێوازە قسە دەکەن، مەبەستی جیاوازیان هەیە لەو دەربڕینانە وەکو (گاڵتەو گەپ، تانەلێدان، ڕەخنەگرتن، ناڕەزایی و هەست و سۆز دەربڕین، تورە بون، ...هتد)، یاخود لە کاتی ئاخاوتنی نێوان ژن و مێرد و بانگکردنی یەکێکیان لە لایەن ئەوی ترەوە بۆ سەرجێیی کردن لە گەڵیدا، هەمو ئەو مەبەستانەش واتایەکی زیادە بە دەربڕاوەکە دەبەخشن، کە واتای پراگماتیکییەو دەبێتە هۆی دروست بونی وشەی پراگماتیکی، بەلأم لە ڕستەیەکی وەکو (٣٢)دا مەرج نییە کە واتای کرداری (هەستە) هەمان ئەو واتایە بێت کە لە (٣١أ)دا دەگەیەنێت:

٣٢) بابە! هەستە[٢٨].

بەڵکو کرداری (هەستە) لە (٣٢)دا بە واتای هەلگرتن و لەباوەشکردن دێت[٢٩]، بەلأم واتای وشەکە زۆر دور نییە لە (هەستان)، چونکە لە باوەشگرتن و هەلگرتنیش کردەی هەستانی

---

٢٦) کرداری (هەتە) لە زاری (ئارۆن) وەرگیراوە.

٢٧) کرداری (بلۆین) لە زاری (ئاوێستا) وەرگیراوە.

٢٨) کرداری (هەستە) لە زاری (کارۆ) وەرگیراوە.

٢٩) (کارۆ) ئەم کردارە لە جیاتی لە باوەشگرتن و هەلگرتن بەکاردەهێنێت نەك هەستانە سەر پێ.

تێدەکەوێت، کەواتە لە (٣٢) وشەی (هەستە) لە لایەن قسەکەرەوە – منداڵەکە– واتاکەی زیادکراوە بۆ (لە باوەشکردن) و (هەڵگرتن)، وشەی پراگماتیکی دروست بووە.

٣٣) أ) پەنجەرەکە شکا.

ب) پەنجەلەکە تکا[٣٠].

پ) پەنجەرەکە سکا[٣١].

٣٤) أ) ئاوەکە دەڕێژم.

ب) دەیلێژم[٣٢].

پ) دەیژێژم [٣٣].

هەریەکە لە کردارەکانی (شکا) لە (٣٣أ) و (دەڕێژم) لە(٣٤أ)دا، بە واتای بنەڕەتی و فەرهەنگی خۆیان بەکارهاتون، (شکا) لە (٣٣أ) شکاندنی شتێکە، کە پەنجەرەکەیە، وە ڕشتنی شتێك، کە ئاوە لە (٣٤أ) بە ڕونی دیارە، بەڵام قسەکەرانی (٣٣ب)،(٣٣پ)،(٣٤ب)،(٣٤پ) بە شێوازێکی منداڵانە قسە دەکەن، یاخود هەر خۆیان منداڵن، وە لە کرداری (شکا) لە (٣٣ب)دا گۆڕانی فۆنەتیکی ڕویداوە بە گۆڕانی/ش/ بە/ت/، هەروەها لە (٣٣پ) بە هەمان شێوە/ش/ گۆڕاوە بۆ/س/، ئەم گۆڕانە دەنگیانە یارمەتی قسەکردنی منالآنە دەدەن، بەکارهێنانیشیان لە لایەن گەورەکانەوە بۆ مەبەستە جیاوازەکانی ئاخاوتن (خۆشی و شادی و... هتد)، ئەگەر دەوروبەریش نەبێت ئەوە وشەی (تکا) هەمان ئەو واتایە ناگەیەنێت، کە لە (٣٣ب)دا گەیاندویەتی، چونکە لە بنەڕەتدا واتای (تکا) جیاوازە، کە (تکاکردن، پاڕانەوە، کڕوزانەوە) دەگرێتەوە، بەڵام (تکا) لە (٣٣ب)دا واتای (شکا) دەگەیەنێت بەهۆی ئەو گۆڕانە فۆنەتیکیانەوە، کە منداڵەکە کردویەتی. لە (٣٤ب) بەهۆی گۆڕانی فۆنەتیکیەوە لە وشەی (دەیڕێژم)/ ڕ/ گۆڕاوە بۆ/ل/، لە (٣٤پ)دا/ڕ/ گۆڕاوە بۆ/ ژ/، وەکولە(٣٣پ)دا شیکراوەتەوە.

گۆڕانە دەنگیەکان دەتوانرێت بە مەبەستی جیاواز لە لایەن قسەکەرەوە بەکاربهێنرێت و دەوروبەریش تیایدا کارەکتەری سەرەکی دەبێت، پەلکێشی واتای پراگماتیکی دەکات بۆ ناو هاوکێشەکە، چونکە هەرکاتێك دەوروبەر باسکرا، دەبێت ئەوە لەبیر نەکرێت، کە هۆکاری دروست

٣٠) وشەی (تکا) لە زاری (ژیوەر) وەرگیراوە.

٣١) وشەی (سکا) لە زاری (کارۆ) وەرگیراوە.

٣٢) وشەی (لژان) لە زاری (ئاوێستا) وەرگیراوە.

٣٣) وشەی (ژژان) لە زاری (ژیوەر) وەرگیراوە.

بونی واتای پراگماتیکییە. هەروەکو چۆن لە نمونەکان (٣٣ب)،(٣٣پ)،(٣٤ب)،(٣٤پ)دا بەباشی جێدەستی دەوروبەر دەردەکەوێت لە شیکردنەوەی وشەکانی (شکان) و(ڕژان)دا.

٣٥) أ) بشکیٚ! بشکیٚ. }قسەکەر توڕەییەوە، بە تەورێك لە دارەکە دەدات{

ب) بسکیٚ! بسکیٚ. (٣٤) }منداڵەکە توند میزەڵدانەکەی گوشیوە و باوەشی لێداوە{

ئەگەر سەیری وشەی (بشکیٚ) بکرێت لە (٣٥أ)دا، تێبینی ئەوە دەکرێت، وشەکە بە واتای بنەڕەتی فەرهەنگی خۆی بەکارهاتووە، کە پارچە پارچە بون و شکانی شتێك دەگەیەنیٚ، هەروەکو چۆن لە (٣٣أ)دا هاتووە، بەڵام لە (٣٥ب)دا واتای وشەی (بسکیٚ) بە واتایەکی جیاواز لە واتا سیمانتیکییەکەی بەکارهاتووە، چونکە واتای (شکان) زیادکراوەو بە واتای (تەقین) بەکارهاتووە، کە قسەکەر –منداڵەکە– بە وەرگرتنی یەکێك لە سیما واتاییەکانی (تەقین) }کە لەیەکجیابونەوە و پارچە پارچە بونە{ سودی بینیوە بۆ گواستنەوەی ئەم سیما واتاییەو بەخشینی بە وشەی (شکان)و دەربڕینی بەم شێوازە، کەواتە بەهۆی زیادکردنی واتای وشەکەوە واتای پراگماتیکی وەرگتوەو بەشداری کردوە لە پرۆسەی مۆرفۆ پراگماتیکدا.

٣-١/٣) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپراگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی جێناوی مرۆڤە گەورەکاندا:(٣٥)

جێناوەکانیش، وەکو بەشە ئاخاوتنی ناو دەتوانن بەشدار بن لە دروستکردنی پرۆسەی مۆرفۆپراگماتیکدا، چونکە منداڵ لە زۆربەی قسەکانیدا جێناوەکان بەکاردەهێنێت، بەڵام زۆرجار ئەم بەکارهێنانانە، بەکارهێنانە بنەڕەتییەکەی جێناو نین، کە لە زماندا بەکاردێن، بەڵکو وەکو بەشەکانی تری ئاخاوتن لێرەشدا گۆڕانی فۆنەتیکی بە ئاشکرایی هەستی پێدەکرێت، هەروەها منداڵ لە قسەکانیدا زۆر جار خۆی بە کەسی دووەم، یان سێیەمی تاك دەناسێنێت، ئەمەش وایکردوە، کە جێناو بچێتە ناو چوارچێوەی واتای پراگماتیکی و لەو حاڵەتانەدا وەکو مۆرفۆپراگماتیك هەڵسوکەوتی لە گەڵ بکرێت، نمونەکانیش گەواهیدەری ئەم بۆچونەن:

---

٣٤) کرداری (بسکیٚ) لەزاری (کاروٚ) وەرگیراوە، کە لێرەدا کردارەکەی دوبارە کردۆتەوە، بۆ جەخت کردنەوە لەسەری.

٣٥) جێناو، وەکو بەشێکی ئاخاوتن، جێگای تایبەتی خۆی هەیە لە زمانداو ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت ((ئەگەرچی لە ڕوی واتا و پەیوەندییەوە لە ناو و ئاوەڵناو و ژمارەو هەروەها ئاوەڵکردار نزیکە، بەڵام گروپێکی سەربەخۆیە لە لایەنی واتاوە جێناو خاسیەتی ئەوەیە کەوا جێگەی پێوەندیی واتای گشتی نێوان ئەو شتانە دەکاتەوە، کە لە واقیعی جیهاندا هەن)) ئەوڕەحمانی حاجی مارف (١٩٨٧: ٧٥).

٣٦) أ) ئێستا چۆنی!؟ باشتری ؟

ب) بابە سۆنی[٣٦]؟

پ)دایە تۆنی[٣٧]؟

لە ڕستەی (٣٦أ)دا جێناوی پرسی (چۆنی) بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کە پرسیارکردنە لە حاڵی کەسێك، هەروەها گۆڕانی فۆنەتیکیشی تێدا نییە، بەڵام ئەگەر سەیری وشەی (سۆنی) بکرێت لە(٣٦ب)دا، دەبینرێت، کە گۆڕانی فۆنەتیکی تیایدا ڕوویداوە،/چ/ گۆڕاوە بۆ/س/، بەهەمان شێوە لە (٣٦پ)دا /چ/ گۆڕاوە بۆ/ت/، چونکە قسەکەر لێرەدا منداڵە، بۆیە بەم شێوازە قسەکانی دەردەبڕێت، بەڵام ئەوەی ڕونە گوێگر بە تەواوی لەم جۆرە دەربڕینە دەگات و وڵامی قسەکەر –منداڵەکە– دەداتەوەو بگرە زۆر جار دڵخۆش دەبێت بەم جۆرە دەربڕینانە، گەورەکانیش ئەم شێوازە قسەکردنە بەکاردێنن لە نێوان خۆیاندا، یاخود کاتێك بەرامبەر بە منداڵێك قسە دەکەن، بۆ ئەوەی مەبەستەکانیان بگەیەنن، هۆکاری قسەکردنی منداڵانەش لە لایەن گەورەکانەوە، بۆ خۆشی نێوان خۆیان و گاڵتەکردن بە یەکتری و تانەدان لە یەکتری و لاسایی کردنەوەیە، هەموو ئەمانەش لەو خاڵەدا کۆدەبنەوە، کە واتای (چۆنی) بە هۆی قسەکردنی منداڵانەوە، زیادکراوە بۆ مەبەستی جیاواز و واتایەکی پراگماتیکیانە بە جێناوە پرسەکە بەخشراوە، وەکو لە نمونەی (٣٧)دا دەردەکەوێت:

٣٧) أ) تۆنی باوکەکەم؟ }قسەکردنێکی منداڵانەیە. لە لایەن گەورەوە بۆ منداڵ{

ب) ئەتو سۆنی باشی[٣٨]؟ }قسەکردنێکی منداڵانەیە. لە لایەن گەورەوە بۆ منداڵ{

لە نمونەکانی (٣٧ أ)،(٣٧ب)دا لاسایی کردنەوەی منداڵ لەلایەن گەورەکانەوە دەردەکەوێت.

٣٨) أ) سۆنی کوڕی قۆز؟

ب) تۆنی؟

لە (٣٨أ)دا قسەکەر جێناوی پرسی (چۆنی) بە شێوازێکی منداڵانە دەربڕیوە، بۆ خۆشی و گاڵتەکردن لەگەڵ گوێگرو هاوڕێکانیدا. لە (٣٨ب)دا قسەکەر، بە تانەوتەشەرەوە قسە لە گەڵ

---

٣٦) وشەی (سۆنی) لە زاری (میکائیل) وەرگیراوە.

٣٧) وشەی (تۆنی) لە زاری (ژیوەر) وەرگیراوە.

٣٨) ئەم ڕستە، لە زمانی (کارۆ) وەرگیراوە.

گوێگردا دەکات، لە جیاتی(چۆنی)، (تۆنی) بە شێوازی قسەکردنی منداڵانە بە کاردەهێنێت، بەو مەبەستەی، کە گوێگر وەکو منداڵ وایەو بە شێوازێکی منداڵانە هەڵسوکەوت دەکات، یاخود قسەیەکی منداڵانەو بێ مانای کردوە، بۆیە قسەکەر بەم شێوازە پرسیاری لێ دەکات. کە جگە لە گۆڕینی فۆنەتیکی، واتای تر بە هۆی ئەم گۆڕانە فۆنەتیکیەوە لە پشت وشەکەوەیە، واتا قسەکەر بە گوێگر دەڵێ تۆ هێشتا عەقڵت کامڵ نەبووەو منداڵیت، ئەمەش واتایەکی پراگماتیکی وشەکەیە.

تێبینی دەکرێت زۆرجار منداڵ بە شێوازێك قسە دەکات، کە نادیارە، واتا وەکو ئەوە وایە، کە پرسیار لەخۆی بکات، یاخود باسی کەسی سێیەم بکات، بەلاَم لە ڕاستیدا ئەمە وانیە، وەکو لە نمونە (٣٩)دا دەبینرێت:

٣٩) أ) نان دەخۆی؟

ب) نانی دەخۆی[٣٩]؟

لە (٣٩أ)دا جێناوی لکاوی کەسی دووەمی تاك، بە کردارە تێپەڕەکەوە نوساوە، بە شێوازی بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، قسەکەر لە گوێگر دەپرسێ، کە ئایا ! نان دەخوات؟ لە (٣٩ب)دا دەردەکەوێت، کە منداڵێکە، بەهۆی جێگر نەبونی زمانی لە ڕوی ڕێزمانیەوە و نەشارەزایی زمانەوانیەوە، جێناوی لکاوی کەسی دووەمی تاکی (ی) لە جیاتی جێناوی کەسی یەکەمی تاك (م) بەکارهێناوە، بۆیە واتایەکی پراگماتیکی بە جێناوەکان بەخشیوە، وایکردووە ئەم بەکارهێنانە بچێتە پرۆسەی مۆرفۆپراگماتیکەوە.

٤٠) أ) ئاوەکەی خواردەوە.

ب) ئاوی خوادەوە[٤٠].

جێناوی لکاوی کەسی سێیەمی تاك لە (٤٠أ)دا بە واتا و مەبەستی خۆی بەکارهاتووە، کە کەسی سێیەمە، بەلاَم لە (٤٠ب)دا جێناوی لکاوی (ی)، کە لە بنەڕەتدا بۆ کەسی سێیەمی تاکە، ڕۆڵی لە شوێنی خۆی نەگێڕاوە، بەڵکو قسەکەر منداڵێکە، ئەم جێناوە لکاوەی لە جێگەی جێناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاك (م) بەکارهێناوە، مەبەستی ئەوەیە بڵێت:

٤١) ئاوم خواردەوە.

---

٣٩) وشەی (دەخۆی) لە زاری هەمان منداڵ وەرگیراوە.

٤٠) وشەی (خوادەوە) لە زاری هەمان منداڵ وەرگیراوە.

واتە منداڵەکە، هەواڵێك دەگەیەنێ، کە ئاوی خواردۆتەوە، نەك مەبەستی کەسی سێیەم بێت.

زۆرجار ئەم شێوازە قسەکردنەش لە لایەن گەورەکانەوە بە کاردێت، بۆ مەبەستی جیاواز، وەکو }خۆشی، تانە، لاسایی کردنەوە...هتد{، ئەمەش وایکردووە، کە جێناوەکان واتای زیاتر ببەخشن جگە لە واتا و مەبەستە بنەڕەتیەکانیان، پراگماتیکیانە دەربڕێن لە لایەن قسەکەرەوە، وشەی پراگماتیکی دروست بکەن.

کاتێك قسەکەر (کەسێکی گەورە) پرسیار لە منداڵێك دەکات لە بارەی خاوەنداریێتی شتێکەوە، منداڵەکە هەمان ڕستەی قسەکەر دوبارە دەکاتەوە، بەلأم بە مەبەستی جیاواز، کە جێناوەکان مەبەستەکە ڕون دەکەنەوە:

٤٢) أ) تۆپەکە هی خۆتە؟

ب) هی خۆتە[٤١].

قسەکەر لە (٤٢أ)دا پرسیار لە منداڵەکە دەکات دەربارەی تۆپەکە، کە هی خۆیەتی یا خود نا؟ منداڵەکەش بە بەکارهێنانەوەی هەمان جێناوی خۆیی، مەبەستەکەی دەردەبڕێت و وەلأم دەداتەوە، وەکو لە(٤٢ب)دا دیارە، کە جێناوی خۆیی بۆ کەسی دووەمی تاك دەباتە جێگەی جێناوی خۆیی بۆکەسی یەکەمی تاك و بە هەمان واتا بەکاریدەهێنێت ئەمەش واتایەکی پراگماتیکی بە وشەکە بەخشیوە.

٣/١-٤) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپراگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناوی مرۆڤە گەورەکاندا:[٤٢]

ئاوەڵناو، وەکو بەشێکی ئاخاوتن، بەشداری دەکات لە پرۆسەکانی مۆرفۆ پراگماتیکدا، بە بەکارهێنانی لەلایەن منداڵەوە، یاخود بەکارهێنانی شێوازی قسەکردنی منداڵانە لە لایەن گەورەکانەوە، ئەمەش وا دەکات، کە ئاوەڵناو ڕۆڵی خۆی ببینێ لە زیادبون، یان کەمبونەوەی واتای

٤١) وشەی (خۆتە)، لەزاری هەمان منداڵ وەرگیراوە.

٤٢) لە زمانی کوردیدا، وەکو بەشێکی ئاخاوتن هەژمار کراوە، کە ((وەسفی ناوێك یان جێناوێك دەکات، بەهۆیەوە دەبێتە تەواوکەری ناو یان جێناو یان ئاوەڵناوێکی تر یان تەواوکەری کارێکی ناتەواو)) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو(٢٠١٢: ٧٨). لە ڕاستیدا ئاوەڵناو پەیوەستە بەو واتایەی، کە بەهۆی دەوروبەرەوە پێی دەبەخشرێت، چونکە جگە لە پلەکانی بەراوردی }تر، ترین، هەرە{ هیچ نیشانەیەکی ئەوتۆی نییە، کە لە ڕستەدا پێی بناسرێتەوە.

وشەکاندا و بچێتە ناو پرۆسەکەوە، بەهۆی گۆڕانی فۆنەتیکی تیایاندا. یاخود بەهۆی ئەو واتا شاراوانەی، کە قسەکردنی منداڵانە دەیانبەخشێتە وشەکان، کە زۆرجار وشەیەك بە پێچەوانەی واتای فەرهەنگی و بنەڕەتی خۆی بەکاردێت. نمونەکان بۆچونەکان باشتر ڕون دەکەنەوە:

٤٣) أ) منداڵەکە سەرمایەتی.

ب) سەمامە[٤٣]. }منداڵەکە، سەرمابونی خۆی ڕادەگەیەنێت{

٤٤) أ) منداڵەکە گەرمایەتی.

ب) سەمامە. }منداڵەکە، گەرمابونی خۆی ڕادەگەیەنێت{

وشەی سەرما لە (٤٣ أ)دا بە واتای بنەڕەتی و فەرهەنگی خۆی بەکارهاتووە، ئەویش بەهۆی کەش و هەوایەکی ساردەوە، یاخود نەخۆشیەوە کەسێك سەرمای دەبێت. منداڵەکە لە(٤٣ب) دێتە دەنگ و سەرما بونی خۆی ڕادەگەیەنێت بە واتا بنەڕەتیەکەی سەرمابون، کە ئاماژەی پێدرا لە شیکردنەوەی (٤٣أ). بەلأم ئەوەی وادەکات واتای پراگماتیکی لە (٤٣ب) دروست بێت گۆڕانی فۆنەتیکیە، کە دەنگی/ر/ کرتاوە. هۆیەکی تری دروست بونی وشەی پراگماتیکی، لاسایی کردنەوەی گەورەکانە بەو شێوازە قسەکردنە منداڵانەیە، هەروەها لە (٤٤أ) ئاوەڵناوی (گەرما) بە واتا بنەڕەتیە و فەرهەنگیەکەی خۆی هاتووە، بە هۆی کەش و هەوای گەرمەوە دروست دەبێت، بەلأم (٤٤ب) ئەوە نالێت، بەڵکو (سەما) کە دەنگی/ر/ تێدا کرتێندراوە، بە واتای بنەڕەتی خۆی، کە سەرمابونە بەکارنەهاتووە، بەڵکو بە پێچەوانەی ئەو واتایەو بەهاوتا و یەکسانی واتای وشەی (گەرما) هاتووە، چونکە قسەکەر منداڵێکە، هێشتا ئەم دو وشەیەی لە یەك جیانەکردۆتەوە، بۆیە واتایەکی تری بەو وشەیە بەخشیوە، ئەمە جگە لە قسەکردنی منداڵانەو لاسایی کردنەوەی ئەم جۆرە وشانە لە لایەن گەورەکانەوە، کە وایکردووە واتای پراگماتیکی بێتە ناوەوە و وشەکە پراگماتیکیانە دەربڕێت.

لە(٤٣ب)،(٤٤ب)دا وشەی (سەما) کە دەنگی/ر/ی کرتاوە، هاوتایە لە گەڵ وشەی (سەما) بە واتای (رقص)ی عەرەبی و(Dance)ی ئینگلیزی، بەلأم دەوروبەر ڕونی کردۆتەوە، کە ئەم وشەیە واتای (سەرمابون) لە (٤٣ب)دا، (گەرمابون) لە(٤٤ب)دا، دەگەیەنێت، بەلأم لە (٤٥أ)دا، (سەما) واتای (سەماکردن)، یاخود (سوڕدان) دەبەخشێت:

٤٥) أ) کوڕەکە سەمایەکی جوانی کرد.

ب) بابە سەمامە.

---

٤٣)وشەی (سەما) لە زاری (کارۆ) وەرگیراوە.

واته له (٤٥أ)دا (سەما) به واتا بنەڕەتیەکەی خۆی، کە سوڕدانە بەکارهاتووە، بەڵام لە (٤٥ب) وشەکە (سەرما) یەو بە هۆی قسەکردنی منداڵانەوە دەنگی/ر/کرتێنراوە.

ئەم کردەی دو واتای جیاواز بەخشین بە وشەیەك، لە ئاوەڵناودا، زۆرجار لە قسەکردنی منداڵانەدا دوبارە دەبێتەوە، وەکو:

٤٦) أ) ئاوەکە ساڵدە[٤٤]. }(ساڵد) بە واتای (سارد) هاتووە{

ب) ئاوەکە ساڵدە. }(ساڵد) بە واتای (گەرم) هاتووە{

٤٧) أ)برنجەکە زۆڵە[٤٥] }(زۆڵ) بە واتای (زۆر) هاتووە{

ب) برنجەکە زۆڵە. }(زۆڵ) بە واتای (کەم) هاتووە{

له (٤٦أ)دا، وشەی (ساڵد) واتای سارد دەبەخشێت، لە (٤٦ب)دا، وشەی (ساڵد) واتای (گەرم) دەبەخشێت. ئەمەش قسەکردنی منداڵانەیە، هەروەها وشەی (ساڵد) بە هۆی گۆڕانی فۆنەتیکیەوە دەنگە گۆڕکێ تیایدا ڕویداوەو لە ئاوەڵناوی (سارد)دا فۆنیمی/ر/ بۆتە/ل/، کە ئەمەش واتای پراگماتیکییە، کەواتە لە (٤٦) وشەی (ساڵد) لە هەردو ڕستەکە بە دو واتای جیاواز هاتووە، هەروەکو چۆن ئاوەڵناوی (زۆڵ)، کە لە وشەی (زۆر)ەوە هاتووە، بە هۆی گۆڕانی دەنگی/ر/ بە/ ل/، دو واتای جیاوازی بەخشیوە لە ڕستەکانی (٤٧)دا، کە لە(٤٧أ) بە واتای (زۆر)– واتە بڕێکی زۆر لە برنجەکە دەگرێتەوە–، بەڵام لە (٤٧ب) وشەکە بە واتای خۆی بەکارنەهاتووە، بەڵکو بە واتای بڕێکی کەم لە برنجەکە دێت، هەر ئەمەشە وایکردووە، کە واتای پراگماتیکی وشەکان بێتە مەیدانەوەو پرۆسەی مۆرفۆ پراگماتیك دروست بێت. ئەگەر سەیربکرێت دەتوانرێت پێچەوانەی وشەکانی (ساڵد) لە(٤٦)دا،(زۆڵ) لە(٤٧)دا بە هەمان شێوە، هەمان ئەو دو واتا جیاوازانە ببەخشن، کە لە(٤٦) و (٤٧)دا هەیانە، وەکو لە (٤٨،٤٩) دیارە:

٤٨) أ) ئاوەکە گەڵمە[٤٦]. }(گەڵم) بە واتای (گەرم) هاتووە{

ب) ئاوەکە گەڵمە. }(گەڵم) بە واتای (سارد) هاتووە{

٤٩) أ) برنجەکە کەمە. }(کەم) بە واتای (کەم) هاتووە{

---

٤٤) وشەی (ساڵد) لە زاری (ئارۆن) وەرگیراوە.

٤٥) وشەی (زۆڵ) لە زاری (ژیوەر) وەرگیراوە.

٤٦) وشەی (گەڵم) لە زاری (ئاوێستا) وەرگیراوە.

ب) برنجەکە کەمە[٤٧]. }(کەم) بە واتای (زۆر) هاتووە{

بە هەمان شێوە نمونە (٤٨) گۆڕانی فۆنەتیکی تێدایە کە لە(گە/ر/م)و(گە/ل/م) لە (٤٨) دەبینرێتەوە، واتە/ر/ کراوە بە/ل/.

٥٠) أ) کراسە سپیەکەم بۆ بێنە.

ب) کلاسە پسیەکە دەوێت[٤٨].

لە (٥٠ أ)دا وشەی (سپی) بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کە ئاوەڵناوێکەو واتای یەکێك لە ڕەنگەکان دەبەخشێت، کە سپییە، ئەگەرسەیری وشەی (پسی) بکرێت لە(٥٠ب)دا دەبینرێت، کە ئەم جۆرە دەربڕینە، منداڵانەیەو گۆڕانی فۆنەتیکی ڕویداوە و جێگۆڕکێ بە دەنگەکانی/پ/،/س/ لە وشەی (سپی)دا کراوە،/پ/ هاتۆتە پێشەوە لە وشەکەدا، هەمان واتای ڕەنگە سپیەکە دەگەیەنێت، کە لە (٥٠أ)دا بەکارهاتووە، بەڵام بە دەربڕینێکی جیاواز، کە قسەکردنی منداڵانەیە، بۆیە دەتوانرێت بگوترێت، کە ئەم جۆرە دەربڕینەی وشەی (پسی) لە(٥٠ب)دا، بە جۆرێك لە جۆرەکان، بەشداری دەکات لە زیادکردنی واتای وشەکەدا، بەمەش واتایەکی پراگماتیکی دەبەخشێتە وشەکە.

لە ڕاستیدا بۆ بابەتی ڕەنگەکان، زۆرجار منداڵان کێڵگەی واتایی بۆ یەکێك لە ڕەنگەکان دروست دەکەن، بۆ نمونە بە ڕەنگە کاڵەکانی وەکو }زەرد، پەمەیی کاڵ، شینی زۆرکاڵ، خۆڵەمێشی زۆر کاڵ، شیری{ دەڵێن (سپی)، یاخود تێکەڵکردنی ڕەنگەکان، وەکو بە }سور، هەناری، وەنەوشەیی...هتد)، ئەو ڕەنگانەی لە ڕەنگی سورەوە نزیکن دەڵێن: (سور). کەواتە ئەمەش دوبارە دەبێتە هۆی دروست بونی زیادبونی واتا لەم جۆرە ئاوالناوانەدا، بۆیە بەشدار دەبن لە دروست کردنی پرۆسەی فۆڕمۆپراگماتیك، هەروەکو لە (٥١) دەردەکەوێت:

٥١) سەیالە لەشەکە[٤٩] هی بابەیە.

ئەگەر سەیری وشەی (لەش) بکرێت لە(٥١)دا دەبینرێت، کە بە واتای ڕەنگی (ڕەش) بەکارهاتووە، بەڵام بەهۆی گۆڕینی دەنگی/ ڕ/ بە دەنگی/ل/ لە لایەن قسەکەرەوە، (کە منداڵە) بەم شێوازە دەربڕاوە، لێرەدا مەرج نیە، کە ڕەنگی ڕەش (لەش) مەبەست بێت، بەڵکو لەوانەیە سەیارەکە ڕەنگی }قاوەیی تۆخ، خۆڵەمێشی تۆخ، باینجانی، نیلی (شینی تۆخ){، یاخود هەر

---

٤٧) وشەی (کەم) لە زاری هەمان منداڵ وەرگیراوە

٤٨) وشەی (پسی) لە زاری (پیروس) وەرگیراوە.

٤٩) وشەی (لەش) لە زاری (ئارین) وەرگیراوە.

ڕەنگێکی تۆخ، کە لە ڕەش بچێت، بۆیە دەربڕینی ئەم وشەیە واتایەکی پراگماتیکی پێبەخشراوە لە لایەن قسەکەرەوە. ئەگەر لە ڕویەکی ترەوە بڕوانرێتە وشەی (لەش) دەبینرێت، کە لە بنەڕەتدا، لەبەر ئەوەی لە ڕستەی (٥١)دا بە واتایەکی تر دیت، کە ئەویش مەبەست لە ئەندامەکانی جەستەی مرۆڤە، کەواتە لێرەدا دەوروبەر ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت لە دیاریکردنی واتای وشەکاندا، هەر بۆیە واتای پراگماتیکی بە وشەکان دەبەخشێت، گۆڕانی واتایەکەش بە هۆی گۆڕانە فۆنەتیکیەکەوە ڕویداوە لە وشەکەدا، کە لە (٥١)دا بە واتای ڕەنگ دێت بە هۆی قسەکردنی منداڵانەوە، جا منداڵەکە خۆی دەریبڕێت، یاخود بە لاسایی کردنەوە دەربڕێت لە لایەن گەورەکانەوە بۆ مەبەستی جیاواز.

٥-١/٣) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپراگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵکرداری مرۆڤە گەورەکاندا:[٥٠]

ئاوەڵکرداریش وەکو بەشێکی تری ئاخاوتن و بەکارهێنانی بە شێوازی قسەکردنی منداڵانە، بەشداری دەکات لە پرۆسەی مۆرفۆپراگماتیکدا، جا لە ڕوی ڕۆنانەوە یاخود لە ڕوی واتاوە یاخود لە ڕوی بارودۆخەوە بێت، واتە بە پێی بەکارهێنانی ئاوەڵکردارەکە و دەوروبەری بەکارهێنانەکە لە لایەن منداڵەوە، ئەم شێوازە قسەکردنە ڕۆڵی خۆی دەبینێت لە مۆرفوپراگماتیکدا. وەکو لە نمونەکاندا دەردەکەوێ:

٥٢) أ) ئازاد بێ هێز بووە.

ب)دایە بەهێز[٥١] بووە، چونکە نەخۆشە.

ئەگەر سەیری وشەی (بێ هێز) لە ڕستەی (٥٢أ)دا بکرێت، دەبینرێت، کە ئاوەڵکارێکە، بە واتای بنەڕەتی، کە بێ هێزی کەسەکە دەسەلمێنێت، بەکارهاتووە، بەلام وشەی (بەهێز) لە (٥٢ب)دا، کە بە شێوازیکی منداڵانە دەربڕاوە، یاخود دەتوانرێت بگوترێت، کە قسەکەر منداڵە، بە پێچەوانەی واتای خۆی بەکارهاتووە، واتا لێرەدا (بەهێز) واتای (بێ هێز)ی دایکی گەیاندووە بە هۆی نەخۆشیەوە، کەواتە (بێ هێز) لە (٥٢ب)دا بە هەمان واتای (بەهێز) لە (٥٢أ)دا بەکارهاتووە، بە هۆی

٥٠)ئاوەڵکردار، بەشێکی تری ئاخاوتنە، زۆربەی کات پەیوەستە بە کرداری ڕستەکەوە، لە ڕاستیدا دەتوانرێت بگوترێت، کە ((ئاوەڵکردار ئەو بەشە ئاخاوتنەیە، کە بارودۆخ و شێوەی ڕوودان و جۆر و چۆنیەتی نیشان دەدات...ئاوەڵکردار لەڕوی ڕستەسازی پەوەخاوەنی ئەو تایبەتێتی یەیە، کە لە ڕستەدا بە کردارەوە، یان ئاوەڵناوەوە، یان ئاوەڵکردارێکی دی یەوە بەندە)) ئەوڕەحمانی حاجی مارف (١٩٩٨: ١٣٣).

٥١) وشەی (بەهێز) لە زاری (پیروس) وەرگیراوە.

قسەکردنی منداڵانەوە، ئەمەش وایکردووە وشەی (بەهێز) واتایەکی زیادەی بۆ دروست ببێت و ببێتە وشەیەکی پراگماتیکی.

٥٣) أ) ئازاد زو گەیشتە جێ.

ب) بابە دو[٥٢] وەرە.

لە (٥٣أ) وشەی (زو) بە واتای بنەڕەتی خۆی و بەبێ گۆڕانی فۆنەتیکی بەکارهاتووە، کە ئاوەڵکردارێکە، خێرایی کات دەسەلمێنێت، بەڵام ئەگەر بڕوانرێتە وشەی (دو) لە (٥٣ب)دا دەبینرێت بە واتای بنەڕەتی خۆی، کە (ژمارە)یە بەکارنەهاتووە، بەڵکو بەهۆی گۆڕانی فۆنەتیکی لە دەنگی/ز/دا، کە بووە بە/د/، دروست بووە، بە هەمان واتای (زو)دێت، نەك ژمارە (دو). دەوروبەرو قسەکردنی منداڵانە ئەم ڕاستیەی دەرخستووە، بۆیە وشەکە بە واتایەکی پراگماتیکی دور لە واتاکەی خۆ بەکارهاتووە، بووە بە وشەیەکی پراگماتیکی، چونکە لە بنەڕەتدا (دو) ژمارەیە، وەکو لە (٥٤)دا دەردەکەوێت:

٥٤) ئازاد ئەمڕۆ دو جار ڕۆیشتە بازاڕ.

لێرەدا (دو) بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە، کە ئاوەڵناوی ژماردنە.

ئەمە جگە لەوەی، زۆرجار واتای وشەکان پێچەوانە دەبێتەوە لای منداڵ، کە واتایەکی پراگماتیکی پێچەوانەی واتا بنەڕەتیەکەی دەخرێتە سەر، وەکو لە (٥٥)دا دەردەکەوێ:

٥٥) بابە بچوکە[٥٣].

لە ڕاستیدا (بچوك) لە (٥٥)دا بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارنەهاتووە، بەڵکو بە واتای (گەورە) بەکارهاتووە، کە بەهۆی قسەکردن و دەوروبەرەوە دەرکەوتووە، ئەمەش واتایەکی پراگماتیکی بە وشەی (بچوك) بەخشیوە و بەشدارە لە پرۆسەی مۆرفۆپراگماتیکدا، گەورەکانیش ئەم جۆرە قسەکردنی منداڵانە بەکاردەهێنن، بۆ ڕازیکردنی بەرامبەر، یاخود هەر هۆیەکی تر، جا بەرامبەرەکەی گەورە بێت، یان منداڵ. ئەوەی مەبەستە ئەوەیە، کە قسەکردنی منداڵانە ڕۆڵێکی سەرەکی دەبینێت لە دروستکردنی وشەی پراگماتیکی(Morphopragmatics).

---

٥٢) وشەی (دو) لە زاری (ژیوەر) وەرگیراوە.

٥٣) وشەی (بچوك) لە زاری هەمان منداڵ وەرگیراوە.

٣/١-٦) زمانی قسەکردنی منداڵانە و ڕەنگدانەوەی مۆرفۆپراگماتیکییانەی لە بەشە ئاخاوتنی ژمارەی مرۆڤە گەورەکاندا:

ژمارە، ئەو بەشە ئاخاوتنەیە، کە ئەرکی ژماردنە ((لەباری واتاوە بریتیە لە تەجریدی ناوی ژمارە بێ ئاڵۆزبونی واتا))[٥٤]. لە ڕاستیدا ژمارەش پشکی هەیە لە دروستکردنی واتای مۆرفۆپراگماتیکدا، کە زۆر جار بەهۆی گۆڕانی فۆنەتیکیەوە ئەو واتایە دروست دەبێت، یاخود وەکو تێبینی دەکرێت منداڵ لە سەرەتای زمان پژانیدا ناوی هەندێك ژمارە دەزانێت، بەلاَم ناتوانێت لە شوێنی خۆیانداو بە ڕاستەقینە بەکاریان بهێنێت، بەڵکو ژمارەکان ئاڵوگۆڕ پێدەکات، وەکو ئەوەی ژمارە (دو) لە جیاتی ژمارە (سێ) بەکاردەهێنێت یان بە پێچەوانەوە... هتد هەروەکو لە نمونەکاندا دیارە:

٥٦) بابم سێ[٥٥] پارەی دامێ. }منداڵەکە، دەستێکی بەرزکردۆتەوە و گشت پەنجەکانی بلاَوکردۆتەوە{

ئەگەر سەیری ژمارە (سێ) لە (٥٦)دا بکرێت، دەبینرێت، کە بە واتای خۆی بەکارنەهاتووە، چونکە ئەم نمونەیە قسەکردنێکی منداڵانەیە، لێرەدا منداڵەکە دەستێکی بەرز دەکاتەوە و هەر پێنج پەنجەی دەستی بلاَودەکاتەوە، واتا مەبەستی منداڵەکە لە ڕاستیدا ژمارە (سێ) نیە، بەڵکو ژمارە (٥)پێنجە، واتا باوکی منداڵەکە (٥) هەزار دیناری داوەتە منداڵەکەی، ئەویش لای منداڵانی هاوڕێ ی، بەم شێوازەی نمونە (٥٦) وەسفی پارەکە و ژمارەکەی دەکات، واتە لێرەدا ژمارە (سێ) بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارنەهاتووە، بەڵکو پێچەوانەی ڕستەی (٥٧) بەکارهاتووە، کە ژمارە (٣) سێ بە واتای بنەڕەتی خۆی بەکارهاتووە:

٥٧) سێ، سەعات چاوەڕێمان کردی.

ژمارە (سێ) لە (٥٧)دا، واتای بنەڕەتی خۆی بەخشیوە، کە ژمارە (سێ) یە، بەلاَم لە (٥٦)دا، واتایەکی پراگماتیکی هەیە، بە هۆی شێوازی دەربڕینەکەوە، بۆیە بەشداری دەکات لە پرۆسەی مۆرفۆپراگماتیکدا.

٥٨) أ) شازدە ڕۆژ بەسەر تەواو بونی پڕۆژەکەدا ڕۆیشتووە.

---

٥٤) ئەورەحمانی حاجی مارف (١٩٩٨: ٥٥). لێرەدا مەبەست ئەوەیە، کە ((بە وێنە وشەی ((چل)) دەکەوێتە نێو بەشە ئاخاوتنی ژمارەوە هەرچی (چلە) یە سەر بە بەشە ئاخاوتنی ناوە)) سەرچاوەی پێشو(٥٥). واتا لێرەدا مەبەست ئەوەیە (چلە) ناوەو چەندین واتای پراگماتیکی هەیە.

٥٥) ژمارە (سێ) لە زاری (کارۆ) وەرگیراوە.

ب) شاژده[٥٦] شتم دەوێ.

ئەگەر سەیری ژمارە (شازدە) لە (٥٨أ)دا بکرێت، دەبینرێت، بە واتای بنەڕەتی خۆی، کە ژمارە (١٦)یە بەکارهاتووە، بەڵام لە (٥٨ب)دا، ژمارە (شاژدە) بەهۆی ئەو گۆڕانە فۆنەتیکیەی، کە تیایدا ڕویداوە، کە/ز/گۆڕاوە بە/ژ/، بۆتە هۆی ئەوەی، کە واتایەکی تر بە ژمارە (١٦) ببەخشێت و بەم شێوازەش بەکاربێت، هەر ئەمەش بەشداری پێکردووە لە دروستکردنی واتای پراگماتیکدا.

کەواتە دەردەکەوێت، کە قسەکردنی منداڵانە، چ لە لایەن خودی منداڵەکەوە بێت، یان گەورەکانەوە بەمەبەستی جیاوازی وەکو }خۆ هێنانە ئاستی منداڵ بۆ باشتر تێگەیاندنی منداڵەکە، گاڵتە و گەپ، تانە و تەشەر لێدان، سوکایەتی کردن، یاخود لە کاتی سەرجێیی کردنی نێوان ژن و مێرددا، یان هەر هۆکارێکی جیاواز لەمانە{،بەشێکی سەرەکی دروستکردنی مۆرفۆپڕاگماتیکە لە زمانی کوردیدا و ڕێگایەکی چالاکە بۆ دروست بونی ئەم پرۆسەیە.

---

٥٦) ژمارە(شاژدە) لە زاری (ئاوێستا) وەرگیراوە.

ئه‌نجام

ئەنجام

١. مۆرفۆپڕاگماتیك پەیوەستە بەوەی، کە مەرج نییە هەمو واتایەکی پڕاگماتیکی لە واتایەکی سیمانتیکیەوە هاتبێ، چونکە هەندێ کەرەستەی زمانی هەیە، کە واتای سیمانتیکیان نییە، بەلاَم ئاماژە دەرێکی ڕاستەوخۆیە بە واتای دەوروبەری پڕاگماتیکی، مەبەست بەکارهێنانی مۆرفیمەکانە لە زماندا بە واتایەکی پراگماتیکی بەدەر لە واتا بنەڕەتییەکانییان، بەمشێوەیە مۆرفۆپڕاگماتیك زیاتر کارکردنە لە سەر ئەو کەرەستە مۆرفۆلۆژییانەی لە ناو زماندا ئاماژە دەری پڕاگماتیکیانەیان هەیە، بەشداری لە زیادکردن و کەمکردنەوەی واتای مۆرفیمدا دەکەن، بەمەش دەبنە پێکهێنەری پرۆسەی مۆرفۆ پراگماتیك.

٢. دەرکەوت، کە مۆرفۆپراگماتیك جگە لە لێکۆڵینەوەی لایەنی مۆرفۆلۆژیو پراگماتیکی دەربڕاوەکان، لە ناواخنیدا هەریەکە لە (دەنگسازی و سینتاکسو سیمانتیكو لایەنی کۆمەلاَیەتیو کلتوریو دەرونزانی و بارودۆخ و دەوروبەرو...هتد)ی لەخۆگرتووە، کەواتە بۆ شیکردنەوە و لێکدانەوەی واتای مۆرفیم ناتوانرێت ئەمانە پشت گوێ بخرێن و لەبەرچاو نەگیرێن تەنانەت، ئەگەر لەکاتی بەکارهێنانی مۆرفیمێکیشدا بێت. هەر لەبەر ئەم هۆیەشە، کە مۆرفۆپراگماتیك لە زانستی زماندا بە زانستی فرە ڕەهەند، یان فرە پسپۆڕی ناسێنراوە.

٣. لەم بابەتەدا دەتوانرێت بگوترێت مۆرفۆپراگماتیك هاوتایە لەگەڵ بوارە دامەزراوەکانی تری وەکو (مۆرفۆ سیمانتیکس، واتای فەرهەنگی سیمانتیکی مۆرفۆلۆجی، واتای فەرهەنگی پراگماتیکی مۆرفۆلۆجی، وە هەروەها شێوە ڕستە پراگماتیکییەکان و ستراتیجییەکانی دەق)، بەلاَم هەمو ئەوانە دەبێت بەشێوەیەکی وریایانە لەیەك جیابکرێنەوە.

٤. ئەو وشانەی، کە منداڵ لەسەرەتای زمان پڕژان و قسەکردنیدا دەریاندەبڕێت و بەکاریان دەهێنێت، بەشێکی سەرەکین لە پێکهێنانی مۆرفۆپراگماتیك، چونکە ئەم وشە دەربڕاوانە بەشداری لە پرۆسەکەدا دەکەن بەهۆی جۆری دەربڕین و بەکارهێنانیانەوە لەلایەن منداڵەوە، هەر ئەمەش وایکردووە وشەیەك پراگماتیکیانە واتای ڕستەیەك بدات. زۆر جار واهەست دەکرێت، کە وشە دەربڕاوەکان واتای گەورە و بەربلاَو لەخۆ دەگرن، ئەمەش وادەکات گەورەکان حەز بەلاسایی کردنەوەی ئەم جۆرە وشانە بکەن و بەکاریان بهێنن لە ئاخاوتنەکانیاندا، بەهەر هۆیەکی وەکو لاسایی کردنەوە بۆ تێگەیاندنی منداڵ، یان لە خۆشی وشەکە و خۆشەویستی منداڵەکەوە بێت، یان بۆ گاڵتە و گەپ بێت، یان بۆ تانەو سوك کردنی بەرانبەر بێت، ئەوا وشەکان واتای پراگماتیکی دەبەخشن.

سەرچاوەکان

سەرچاوەکان

• بەزمانی کوردی

أ) کتێب:

١) ئاڤێستا کەمال مەحمود (٢٠٠٩)،پراگماتیکی ڕستەی پرسیار و فەرمان لە زمانی کوردیدا، یەکەم چاپ ، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی.

٢) ئاڤێستا کەمال مەحمود(٢٠١٢)، پرۆسە سایکۆلۆجییەکان لە زمانی کوردیدا، یەکەم چاپ، چاپخانەی لەریا، سلێمانی.

٣) ئەوڕەحمانی حاجی مارف(١٩٧٩)، ڕێزمانی کوردی بەرگی یەکەم(وشەسازی)بەشی یەکەم(ناو)، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق ،بەغدا.

٤) ئەوڕەحمانی حاجی مارف(١٩٨٧)، ڕێزمانی کوردی بەرگی یەکەم(وشەسازی)بەشی دووەم(جێناو)، چاپخانەی دار الحریە، بەغدا.

٥) ئەوڕەحمانی حاجی مارف(١٩٩٨)، ڕێزمانی کوردی بەرگی یەکەم(وشەسازی)بەشی چوارەم(ژمارە و ئاوەڵکردار)،چاپخانەی دار الحریە،بەغدا.

٦) ئەوڕەحمانی حاجی مارف(٢٠٠٠)، ڕێزمانی کوردی بەرگی یەکەم(وشەسازی)بەشی پێنجەم(کردار)، یەکەم چاپ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

٧) بەکر عومەر عەلی(٢٠١٤)، چەند لایەنێکی زمانەوانی ،یەکەم چاپ ،چاپخانەی هێڤی، هەولێر.

٨) بێستون حەسەن ئەحمەد(٢٠٠٨)، ڕۆنانی کردار لە زاری هەورامیدا، یەکەم چاپ، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی.

٩) ڕۆژان نوری عەبدوڵلا، بەکر عومەر عەلی(٢٠٠٧)، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازی کوردی، یەکەم چاپ، چاپخانەی زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

١٠) ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی(٢٠٠٨)، ڕستە و پاش ڕستە، یەکەم چاپ،چاپخانەی ئاراس، هەولێر.

١١) سەلام ناوخۆش، نەریمان خۆشناو(٢٠١٠)، زمانەوانی، بەرگەکانی(چوارەم، پێنجەم، شەشەم، حەوتەم) یەکەم چاپ، چاپخانەی منارە، هەولێر.

١٢) شەهاب شێخ تەییب(٢٠١٤)، دەربارەی زمانەوانی، یەکەم چاپ، چاپخانەی نارین، هەولێر.

١٣) شیلان عومەر حسەین(٢٠١٢)، پەیوەندی سینتاکس و سیمانتیك لە زمانی کوردیدا، یەکەم چاپ، چاپخانەی کارۆ، سلێمانی.

١٤) عەبدوالواحید موشیر دزەیی(٢٠٠٩)، واتاسازی(چەند لێكۆڵینەوەیەكی سیمانتیكی و پراگماتیكییە)،یەكەم چاپ، چاپخانەی خانی، هەولێر.

١٥) عەبدولواحید موشیر دزەیی(٢٠١٠)، واتاسازی وشە و ڕستە، یەكەم چاپ، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

١٦) عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١١)، زانستی پراگماتیك، یەكەم چاپ، چاپخانەی پاك، هەولێر.

١٧) عەبدولواحید موشیر دزەیی(٢٠١٣)، ڕستەسازی ڕۆنانكاری و گوێزانەوە، یەكەم چاپ، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بلاَو كردنەوە، هەولێر.

١٨) عەبدولواحید موشیر دزەیی،دانا تەحسین محەمەد، دەرون عەبدولڕەحمان ساڵح(٢٠١٣)، فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی،یەكەم چاپ، ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بلاَو كردنەوە، هەولێر.

١٩) غازی عەلی خورشید(٢٠١٠)،فۆنەتیك و فۆنۆلۆجی،یەكەم چاپ، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی.

٢٠) غازی فاتح وەیس(١٩٨٤)، فۆنەتیك، یەكەم چاپ، چاپخانەی (الادیب البغدادی)، هەولێر.

٢١) كاروان عومەر قادر(٢٠٠٨)، ڕستەی باسمەند لە زمانی كوردیدا، یەكەم چاپ، چاپخانەی تیشك، سلێمانی.

٢٢) كاروان عومەر قادر(٢٠١٢)، فۆرمی لۆژیكی لە زمانی كوردیدا(بەكەرەستەی دیالێكتی كرمانجی ناوەڕاست)، یەكەم چاپ، چاپخانەی بینایی، سلێمانی.

٢٣) كەریم شەریف قەرەچەتانی(٢٠٠٩)، سایكۆلۆژیای گەشە(منداڵ و هەرزەكار)، یەكەم چاپ، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی.

٢٤) كوردستان موكریانی(١٩٨٦)، سیناتكسی ڕستەی سادە لە زمانی كوردیدا، دەزگای ڕۆشنبیری و بلاَوكردنەوی كوردی، زنجیرە(١٣٣)، چاپخانەی "دار الحریە".

٢٥) محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١٢)،زمانەوانی، بلاَوكراوەی ئەكادیمیای كوردی،ژمارە ١٢٤، سێیەم چاپ، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

٢٦) محەمەدئەمین هەورامانی(١٩٧٤)، فۆنەتیكی زمانی كوردی، یەكەم چاپ ، چاپخانەی "دارالجاحظ"، بەغدا.

٢٧) محەمەدی مەحوی(٢٠٠١)، ڕستەسازی كوردی، وەزارەتی ڕۆشنبیری هەرێمی كوردستان، یەكەم چاپ، سلێمانی.

٢٨) محەمەدی مەحوی(٢٠٠٩)، زانستی هێما(هێما،وات و واتا لێكدانەوە)، بەرگی دووەم، یەكەم چاپ، زانكۆی سلێمانی، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی.

٢٩) محەمەدی مەحوی(٢٠١٠)، مۆرفۆلۆژیی و بەیەکداچوونی پێکهاتەکان(مۆرفۆلۆژیی کوردیی)، بەرگی یەکەم، یەکەم چاپ، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

٣٠) محەمەدی مەحوی(٢٠١١)، بنەماکانی سینتاکسی کوردی، بەرگی یەکەم، زانکۆی سلێمانی، چاپخانەی پەیوەند، سلێمانی.

٣١) محەمەدی مەحوی،کاروان عومەر قادر، شیلان عومەر حسین(٢٠١٠)، دروستەی کردار بنەماو دیاردە، یەکەم چاپ، سلێمانی.

٣٢) نەریمان خۆشناو، کامەران محەمەد(٢٠٠٨) قوتابخانە زمانەوانییەکان، یەکەم چاپ، چاپخانەی منارە، هەولێر.

٣٣) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو(٢٠١٠)، ڕێزمانی کوردی(بەشەکانی ئاخاوتن ،دووەم چاپ، منارە/زیادکراو و چاکراو، چاپخانەی، هەولێر.

٣٤) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو(٢٠١٠)، سەرەتایەك بۆ زانستەکانی واتا سازی و پراگماتیك،چاپخانەی ڕۆژهەڵات،هەولێر،چاپی یەکەم.

٣٥) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو(٢٠١٢)، ڕستەسازی، یەکەم چاپ، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

٣٦) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو(٢٠١٢)، ڕێزمانی کوردی(کرمانجی ناوەڕاست و کرمانجی سەروو)، یەکەم چاپ، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

٣٧) نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو(٢٠١٣)،دەنگسازی، یەکەم چاپ، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

٣٨) یارا قادر محەمەد مەلازادەیی(٢٠١٣)، مۆرفۆسینتاکس لە شێوەزاری کۆیەدا، یەکەم چاپ، چاپخانەی کەمال، سلێمانی.

ب) نامەی زانکۆیی (بڵاونەکراوە):

١) ئەبوبەکر عومەر قادر (١٩٩٣)، پرسیار لە زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر،کۆلێژی ئاداب،زانکۆی سەلاحەدین،هەولێر.

٢) بەکر عومەر عەلی (٢٠٠٠)، میتافۆر لە ڕوانگەی زمانەوانیەوە، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

٣) تابان نوری حەمە سەعید(٢٠١٠)، شێوەزاری ناوچەی پشدەر، نامەی ماجستێر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

٤) دەرون عەبدولڕەحمان ساڵح(٢٠١٠)، ئیکۆنۆمی لە ئاستەکانی زمانی کوردیدا، نامەی ماجستێر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

٥) سازان زاهیر سەعید(٢٠٠٩)، پێزی مۆرفیمە داڕێژەکانی بچوککردنەوە و ناسکی لە سازکردنی وشەی نوێدا، نامەی ماجستێر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

٦) عەبدوڵڵا عەزیز محەمەد(١٩٩٠)، گۆڕانی واتای وشە لە زمانی کوردیدا،نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

٧) عەبدولواحید موشیر دزەیی(٢٠٠٤)،واتای کاریگەری لە بواری ڕاگەیاندندا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

٨) عومەر مەحمود کەریم (٢٠٠٩)، سیمای پراگماتیکی و سیمانتیکی گریمانە پێشەکییەکان، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی کۆیە،کۆیە.

٩) قەیس کاکل تۆفیق(١٩٩٦)،جۆرەکانی ڕستە و تیۆری کردە قسەییەکان، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

١٠) هۆگر مەحمود فەرەج(٢٠٠٠)، پراگماتیك و واتای نیشانەکان، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

پ) گۆڤار:

١) ئەوڕەحمانی حاجی مارف(١٩٧٨)، کۆی ناو لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد،بەرگی شەشەم،ل١٨٥–٢٢٥، بەغدا.

٢) بەکر عومەر عەلی،محەمەد عومەر عەول (نیسانی ٢٠١٠)، ئاواز و پراگماتیك لە ئاخاوتنی ناڕاستەوخۆدا(لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا)، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی، بەشی B، ژ٢٨، سلێمانی.

٣) کاروان عومەر قادر(٢٠١٢)، سیستەمی درکپێکردن وەك بنەمایەکی ڕێزمانی کوردی، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی،بەشی B، ژ٣٤، سلێمانی.

٤) محەمەد مەعروف فەتاح (٢٠١٠)، پراگماتیك(بەشی یەکەم)، گۆڤاری زمانناسی،ژمارە٨، هەولێر.

ت) دیدار و چاوپێکەوتن:

١) د.کاروان عومەر قادر، پسپۆر لە سیمانتیکی درکپێکردن، زانکۆی سلێمانی، (٢٠١٤/٢/١٦)، سلێمانی.

● **به زمانی عەرەبی**

١) انجيلينا لينكة واخرون(٢٠١٢)، دراسات فى علم اللغة(مداخل منهجية اساسية الى البحث الغوي،قسم الأول، ترجمة سعيد حسن بحيري، كلية السن–جامعة عين شمس،الطبعة الأولى، الطباعة مكتبة زهراء الشرق، القاهرة.

٢) جرهارد هلبش(٢٠٠٧)، تطور علم اللغة منذ عام ١٩٧٠م، ترجمة سعيد حسن بحيري، الطبعة الأولى، الطباعة مكتبة زهراء الشرق، القاهرة.

٣) حافظ اسماعيلي علوي(٢٠١١)، التداوليات علم استعمال اللغة، عالم الكتب الحديث، إربد، الأردن.

٤) صالح محمد على(٢٠٠٧)، علم النفس التطوري(الطفولة و المراهقة)، الطبعة الثانية، مطبعة الدار المسيرة، عمان، الأردن.

٥) محمد عودة الريماوي(٢٠٠٨)، علم النفس النمو(الطفولة و المراهقة)، الطبعة الثانية، مطبعة الدار المسيرة، عمان، الأردن.

نبيل عبدالهادي،حسين الدراويش،محمد صوالحة(٢٠٠٧)، تطور اللغة عند الأطفال،الطبعة الثانية، مطبعة الأهلية، عمان، الأردن.

● **به زمانی ئینگلیزی:**

1) Andrew Moore(2001), Pragmatics, article, © armoore.
2) Carston, Robyn(1998),Informativeness, relevance and scalar implicature In: Robyn Carston & Seiji Uchida (eds), Relevance Theory: Applications and Implications, Amsterdam: John Benjamins, Netherlands.
3) Deirdre Wilson, Dan Sperber(2004), Relevance Theory,The Handbook of Pragmatics In Horn, L.R. & Ward, G. , Oxford: Blackwell publishing.
4) H. Paul Grice (1991), Studies in the Way of Words, Harvard University Press,US.
5) Hans W. Dechert(1980), Temporal Variables in Speech: Studies in Honour of Frieda Goldman-Eisler,mouton, publisher,Germany.
6) Izabela Mrochen(2009), (A History of Emotive Interjections in English :What, Why and how) ,University of Silesia Institute of English, Bankowa 12, Katowice, Poland.
7) Jacob L. Mey(1998), Concise encyclopedia of pragmatics, Oxford : Elsevier Science. Pp.978+1200.
8) JACOB L.MEY (2009),CONCISE ENCYCLOPEDIA OF PRAGMATICS,SECOND EDITION, University of Southern Denmark, Elsevier Ltd. This book is printed on acid-free paper,Printed and bound in the UK.

9) Laurence Horn, Gergory Ward (2008),Handbook of Pragmatics, Language Arts & Disciplines, John Wiley & Sons press.
10) Levinson, Stephen(2000), Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature, MIT Press.
11) Mandy Simons (2009), A Gricean View on Intrusive Implicatures , Carnegie Mellon University, Dept. of Philosophy,American university,US.

12) Matras, Yaron. Sakel, Jeanette(2007), Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective, Mouton de Gruyter, Berlin.

13) P. G. J. van Sterkenburg(2008),Unity and Diversity of Languages, Linguistic Society of Korea, John Benjamins Publishing, Seoul.
14) ROBYN CARSTON (2002), Thoughts and Utterances The Pragmatics of Explicit Communication, Blackwell publishing.
15) Sano, T. & Hyams, N.(1994), Agreement, finiteness and the development of null arguments. Proceedings of NELS, 24, 543–558.

16) Smith, Edward. & D.L. Medin (1981), Categories and Concepts. Cambridge, MA: Harvard University Press.
17) Stephen C.Levinson(1983), Pragmatics, Cambridge text books in linguistics, first published, printed in GB at the Cambridge university press, London.

18) Stephen C. Levinson (1997), Pragmatics, Cambridge textbooks in Linguistics, Cambridge University Press, British.

19) Stephen C. Levinson (2001), Pragmatics, University of Nijmegen, Netherlands, Article: 3.9.73, c. 5000 words.
20) Wilson, Deirdre (2003) forthcoming: Relevance and lexical pragmatics,To appear in: Italian Journal of Linguistics / Rivista di Linguistica, special issue on pragmatics and the lexicon).

• پێگەی ئینتەرنێت:

1) E. K. Brown, J. E. Miller (1996),Concise encyclopedia of syntactic theories) Pergamon, http://www.amazon.com/Concise-Encyclopedia-Syntactic-Theories-Brown/dp/0080427111

2) http://jos.oxfordjournals.org/content/15/2/115.abstract.
3) www.aphasia.org
4) http://www.wata.cc/forums/showthread.php?1148-%D8%A7%D9%84%D8%A8%D8%B1%D8%A7%D8%AC%D9%85%D8%A7%D8%AA%D9%8A%D8%A9 پێگەی فەرمی (الجمعية الدولية للمترجمين واللغويين العرب).

- **داتای مۆرفۆپراگماتیکی قسەکەری منداڵانە**

١) ئارون هەڤاڵ حەسەن(٢٠١٢/٦/٦)، نیشتەجێی قەڵادزێ، ٢٠١٤/٢/٢٠.

٢) ئارین پێشڕەو حەمە(٢٠١٢/٧/٨)، نیشتەجێی قەڵادزێ، ٢٠١٤/٢/٢٣.

٣) ئاگا ئەحمەد محەمەد(٢٠٠٩/٣/١٧)، نیشتەجێی قەڵادزێ، (١١، ١٢، ١٧)/٢٠١٣/٩.

٤) ئاوێستا ئەرسەلان محەمەد(٢٠١٠/٤/١٧)، نیشتەجێی قەڵادزێ، ٢٠١٣/١١/٩.

٥) ئایە عەبدوڵڵا عەزیز(٢٠١٣/٤/٣)، نیشتەجێی قەڵادزێ، ٢٠١٤/٤/٧.

٦) بەهەست هۆشیار مستەفا(٢٠١٢/٢/١٢)، نیشتەجێی قەڵادزێ، ٢٠١٤/٣/٣.

٧) پیرۆس سەعدی عەبدولسەلام(٢٠١٠/١٢/٢٢)، نیشتەجێی قەڵادزێ،٢٠١٤/١/١٧.

٨) ژیوەر ئەحمەد محەمەد(٢٠١١/٩/١٩)، نیشتەجێی ڕانیە، ٢٠١٤/٣/٢٨.

٩) ڕەیان صالّح حەمە(٢٠١١/٥/١٥)، نیشتەجێی سەنگەسەر، ٢٠١٤/١/٢٠.

١٠) کارۆ هاوسەر نەوزاد(٢٠١٢/٦/٢١)، نیشتەجێی قەڵادزێ، ١/١ بۆ ٢٠١٤/٥/١.

١١) موئەییەد محەمەد کەریم(٢٠١١/٤/١٩)، نیشتەجێی ڕانیە،٢٠١٤/٤/٢٠.

١٢) میکائیل ڕێبوار عەبدوڵڵا(٢٠١٠/١/٦)، نیشتەجێی قەڵادزێ، ٢٠١٤/١/١٠.

ملخص البحث

هـذه الرسـالة الموسـومة (المورفوبراجماتـك في اللغـة الكورديـة) دراسـة وصـفية تحليليـة، باللهجـة الكرمانجية الوسطى.

ويعود سبب اختيار هذا الموضوع إلى أن المورفوبراجماتك، لايتحقق فقط من النـواحي المورفولوجيـة والبراجماتية المنطوقة، بل تدخل في طياتهـا (فونتـك و فونولـوجي، سـنتاكس، سمانتـك) وكـذا النـواحي النفسية والثقافية....الخ

تتكون هذه الرسالة من مقدمة وثلاثة فصول وخاتمة بأهم النتائج.

الفصل الاول: وهو بعنوان(**البراجماتك والجملة البراجماتية**) ويتضمن ثلاثة مباحث. المبحث الاول يفسر ماهية براجماتك من حيث التعرف به لغة واصطلاحاً و كيفية ظهـور البراجماتـك و علاماتـه.تعرض المبحث الثاني لـ(البراجما المعجمي)، حيث ان الغرض منـه هـو التعريـف بالبراجمـا المعجميـة وعملياتـه، وفي المبحث الثالث تم عرض(البراجما الجملـي) والـذي يبحـث عـن البراجمـا الجملـي والسـمانتك والقواعـد البراجماتكية في العمليات السنتاكسية.

الفصل الثاني: والذي سمي بـ(**عملية موروفوبراجماتك في اللغة الكوردية**)، يتكون من المفـاهيم و وجهات النظر لمورفوبراجماتك، و عمليات مورفوبراجماتك، والتي تشمل(اضافة المعنـى، تقليـل المعنـى) في شتى المستويات اللغوية (فونتك و فونولوجي، مورفولوجي، سنتاكس، سمانتك).

الفصل الثالث: هو آخر ما تم تجسيده في موروفوبراجماتك لكلام الاطفال، في اقسام الكلام: (الاسم، الضمير، الصفة، الفعل، الظرف، الكلام).

وقبل الخاتمة قد تم عرض النتائج من خلال جملة من النقاط، ، ومـن ثـم رتبـت المصـادر و المراجـع المستخدمة و من ضمنها قائمة باسماء وعمـر الاطفـال الـتي تم الاسـتماع الى كلامهـم لتجسـيد الموضـوع، وفي الختام تم عرض ملخص البحث باللغتين العربية والانجليزية.

Abstract

This thesis entitled “Morphopragmatics in Kurdish Language”. It is a descriptive analysis study in central Krmanji dialect.

The reason behind choosing this topic belongs to that morphopragmatic does not study only the level of morphology and expressed pragmatic, but it includes (phonetics and phonology, syntax, semantics) and the issue of psychology and culture …etc.

The study consists of an introduction, three chapters and conclusion:

The first chapter: it is under the title of “pragmatics and syntactic pragmatics” which consists of three sections. The first section explains the structure of pragmatics, concerning the way of its emergence, its term, its points of view with discussion, its symbols. The second section discusses “lexical pragmatics” that it aims to identify lexical pragmatics and its processes. In the third section, “syntactic pragmatics” is shown in which syntactic pragmatics and semantics, the basic of pragmatic in the processes syntax are discussed.

The second chapter: is named by “the process of morphopragmatics in Kurdish language”, which consists of the concept and points of view about morphopragmatics, the processes of morphopragmatics, which includes (diminutive, augmentative) in all the levels of linguistics (phonetics and phonology, morphology, syntax, semantics).

The third chapter: is the last one, which is applied on morphopragmatics in children’s speaking, in children’s conversation: (noun, pronoun, adjective, verb, adverb, number).

Before ending, some conclusions are shown. Then, the used sources and a list of names and ages of the children, whose speeches are derived for applying this topic, is are listed. At the end of the study, the abstract is shown in both languages: in English and in Arabic.